

"Branntakster som kilde til byhistorie og sosial geografi - Tønsberg 1797 til 1827"

Masteroppgave vårsemesteret 2010

Helena Ingegerd Eriksson

Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo.

		4. Lu Tommt Husbjøg, ning, baklød og Span, tødt. i.e. Hald, Sogud og Broder	200	
		5. Lu Tommt baklød og Spanndek Bjegning i.e. Broder og Tornloftan	100	1050
48.	Jens Sindagl. 1803 En Christian Pællan 1804 En Saundt Kjøb	1. Lu Tommt baklød og Spanndek 2 ftags Horn, bygning med 13 Sag Hinduan og 5 Span Dek Kalonna	400	
		2. Lu Tommt Braghuvs, bygning, baklød og Spanndek, Loran 3 Sag Hinduan	300	700
49.	Niels Lær. Jan Brakua 1805 Mathy As Detten .	1. Lu Tommt Husbjøg, ning, span ftags, baklød og Spanndek, 5 Sag Hin. dian og 1 Dekkalonn	70	
		Latonia	70	28680

Innholdsfortegnelse:	Sidetall
Forord	3
Kapittel 1: Å bruke branntakseringer som kilde	4
Med fokus på endring	5
Tidligere bruk av branntakseringer som kilde	7
Litteratur om branntakster	7
Bruk av norske branntakster	8
Branntakseringer som analyseredskap i byhistorien	9
Kapittel 2: Norges Brannkasse, branntakseringer og brannforsikringshistorikk	11
Norges Brannkasse – en historie om forsøkene på å sikre verdier	11
”Brannslukkingsarbeid”	15
De grunnleggende forutsetningene – takseringene	17
Brannkassens inntekter	19
Beregning av risiko	21
Tilpassningsdyktighet – et metodeproblem?	22
Kapittel 3: Forutsetninger for å sammenlikne branntakseringene	23
Kildekritikk – generelle betraktninger	23
Reliabilitet og representativitet - kan vi stole på innholdet i branntakseringene?	25
Kildekritikk – spesifikt	26
Etterprøvnbarhet og validitet	26
Takstmennene og deres vurderinger av bygningene	27
Er endringene i valutaen et problem	
for sammenlikning av takseringene i perioden 1797 til 1827?	29
Generell prisstigning – påvirker dette takseringssummene?	30
Branntakseringsverdi – et validitetsspørsmål?	33
Branntakst vs. Salgspris	33
Grunnlaget for å sammenlikne branntakseringene	35

Kapittel 4: Byutvikling i Tønsberg sett ut fra branntakseringene	39
Folketall vs. Bebyggelse	39
Bebyggelsen i Tønsberg 1797 – 1827	41
Antall matrikkelgårder	41
Eiendommer og hus	44
Sosial lagdeling gjennom takseringssummer	45
Eiendomsutvikling i intervaller	50
Eiendommene med lav takseringsverdi	50
Eiendommene med middels takseringsverdier	52
Eiendommene med høye takseringsverdier	54
Den urbane virkelighet i retrospektiv	55
Kapittel 5: Sosialgeografisk bosettingsmønster i Tønsberg	57
Den romlige dimensjonen	57
Ulike bydeler og sosiale skiller	58
Geografisk inndeling	58
Sosiale skiller	59
Kategorier på kart	63
Takseringssummer og beliggenhet	64
Det sosialgeografiske mønsteret	68
Kart med takseringene 1797	69
Kart med takseringene 1807	70
Kart med takseringene 1817	71
Kart med takseringene 1827	72
Bydelskart	73
Kapittel 6: Branntakseringenes plass i den vitenskapelige kofferten	74
Funn i undersøkelsen	74
Videre bruk	76
Kilder	79
Litteraturoversikt	79

Forsideillustrasjon: Registrering av eiendom 48 fra branntakstprotokoll for Tønsberg 1797

Forord:

Å skrive masteroppgave er å være i den hermeneutiske spiralen. Gjennom skriveprosessen går man gjennom ulike faser av spørsmål og forståelse. Disse blir enten forkastet eller blir brukt som trappetrinn til nye spørsmål og ny viten. Slik fortsetter det, for masterstudenter blir ikke ferdige, de fortsetter å lure på hva som befinner seg utenfor avgrensingen av oppgaven. Dit er jeg kommet nå, med hjelp av noen sentrale mennesker.

Takk til veileder Finn Erhard Johannessen ved Universitetet i Oslo, spesielt for veiledning i spørsmål om økonomisk historie og kritisk holdning til oppgavens problemer.

Takk til Finn Einar Eliassen ved Høgskolen i Vestfold for oppmuntring og diskusjon.

Takk til Jan E.G. Eriksson og Anna Lena Eriksson ved Riksantikvaren for inspirasjon, mange timer diskusjon og korrektur. Takk til alltid oppmuntrende Simon Rene Magnussen for mange timer som datakonsulent og korrektur leser.

Tønsberg, 10. Mai 2010

Helena Ingegerd Eriksson

Kapittel 1: Å bruke branntakseringer som kilde

De fleste forskningsprosjekter starter med et forskningsspørsmål og en problemstilling. Spørsmålet styrer gjerne kildebruken og kildene belyser det utvalgte tema. I denne masteroppgaven er det derimot kildene som avgjør forskningsspørsmålet og problemstillingen. Utgangspunktet for å arbeide på denne måten, er at det finnes kilder som er lite eller ensidig benyttet innenfor forskningen og som bør undersøkes nærmere.

Branntakseringer er en slik kilde, og for de fleste historikere er takseringene velkjent materiale, som dekker store deler bygningsmassen i de norske byene over en periode på 175 år. Medlemskap i Norges Brannkasse var pliktig i de norske byene og dette har ført til at vi har registreringer av alle eiendommer i de norske byene i perioden fra 1767 til 1846. Etter 1846 ble forsikringen frivillig, men også etter dette og helt frem til nedleggelsen i 1942 foreligger et omfattende kildemateriale.

På tross av dette har kildene i liten grad vært brukt i historiske undersøkelser, utover den rolle de har spilt som kontroll for andre opplysninger som byplan, arkitektur og enkeltopplysninger om bygninger. Dette gjelder både bruk av norsk takseringsmateriale og materiale fra andre europeiske land. Den snevre bruken har resultert i at fagmiljøene primært har vært interessert i den institusjonelle utviklingen av forsikringsselskapene.¹ Dette har gått på bekostning av vitenskapelige analyser av kildene og har redusert bruken av kildematerialet i arkivene.

En mulig årsak til at takseringene ikke er blitt brukt i større utstrekning, er at materialet er omfattende og uoversiktlig. Derfor er det nødvendig å gjøre arbeidet med å omregistrere og digitalisere kildematerialet, for å få et brukbart format å arbeide med. Prosessen er tidkrevende, men den gir tilgang til et kildemateriale med mange nyttige opplysninger om bybebyggelsen. Denne informasjonen har stort potensiale til å kunne bli brukt i historiske undersøkelser i langt større utstrekning enn det som tidligere har vært vanlig.

I denne oppgaven er ett mål å teste ut i hvilken grad branntakseringsmaterialet kan brukes til å belyse sider ved byhistorien, som er vanskelig tilgjengelig på andre måter. Utgangspunktet for testen blir å bruke en historisk situasjon og kildemateriale fra samme tidsrom for å undersøke om, og hvordan historiske hendelser påvirket takseringene.

¹ Pearson (2004) s 5-6

Kildematerialet som blir brukt som eksempel, er Norges Brannkasses takseringsprotokoller for Tønsberg i perioden 1797 til 1827. Dette tidsrommet i norsk historie var begivenhetsrikt i økonomisk, politisk og sosial forstand. Hendelsene i denne perioden bidro til å endre etablerte mønstre i samfunnet, og i denne oppgaven er det en målsetning å undersøke om endringene er mulige å gjenfinne i takseringsmaterialet.

Med fokus på endring

Perioden 1797 til 1827 var en periode i norsk historie hvor de etablerte samfunnsstrukturene endret seg. Fra 1797 og frem til krigsutbruddet 1807 nådde det norske storborgerskapet en økonomisk topp. Også i Tønsberg ble store formuer ble skapt i denne perioden. Privat kapital og forbruk økte, og det ble investert i både private og offentlige byggeprosjekter.²

Dette tok brått slutt da Norge ble innblandet i Napoleonskrigene. For det første ble Norge hardt rammet av fastlandsblokaden som ble innført høsten 1806, og med reell effekt for norskekysten fra 1807. Dette rammet både trelasteksporten og handelen med fisk, og dessuten den viktige importen av korn.³ Norske skip ble fastlåst i utenlandske havner på grunn av krigshandlingene. Dette førte til at den investerte kapitalen ble inaktiv og kunne ikke reinvesteres. For alle yrkesgrupper som var tilknyttet handel og sjøfart var dette en alvorlig utvikling, og den rammet hardt. Handel og sjøfart var de primære inntektskildene for de norske kystbyene, og inntektstap i disse yrkene rammet befolkningen som helhet.

Konsekvensene av knappheten på korn ble enda mer dramatiske. Somrene 1808 og 1812 var uvanlig kalde og førte til at de egne kornavlingene også sviktet. Mangelen på korn førte til en dramatisk nedgang i folketallet i disse årene.⁴

Krigshandlinger på Østlandet bidro også til økt dødelighet i perioden. Selv om det var epidemier, i større grad enn krigshandlinger som tok livet av soldatene. Dødeligheten i befolkningen som helhet, var dramatisk og alvorlig. Diagram 1 nedenfor viser dødeligheten i perioden.

² Johnsen(1934) s 376, 401, 403, 407, 500

³ Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo(2003) s 373 og 375

⁴ Hodne(2000) s 27

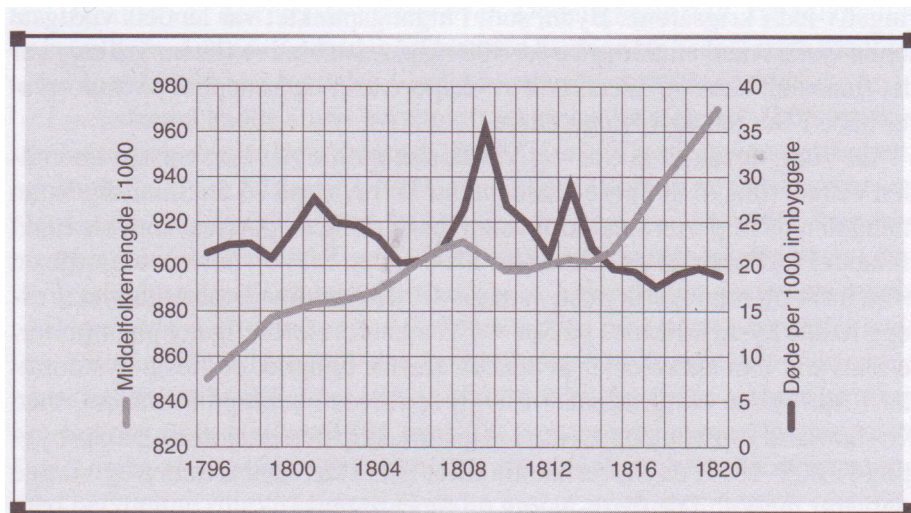

Diagram 1: Viser antall døde per 1000 innbyggere i forhold til middelfolkemengde i 1000.⁵

Nedgangen i befolkningen påvirket byutviklingen negativt, og det skal ha blitt færre innbyggere i byene etter krigsutbruddet 1807. Frem til krigen sluttet i 1814 var det nedgang, men fra 1820 årene skal det ha vært ny urban vekst.⁶

Veksten i 1820 årene hadde et annet preg enn veksten før krigen. Krigsårene som hadde rammet storborgerskapets økonomiske interesser så hardt, fikk konsekvenser. De fleste store norske handelshus gikk konkurs i disse årene. Forandringene som dette innebar, skapte en ny økonomisk og sosial orden i de norske byene.

Bak veksten i 1820 årene stod det nye økonomiske entreprenører. Mange av disse kom fra Tyskland og Danmark, og noen var haugianere. De etablerte seg som handelsmenn i flere norske byer og skapte en ny handelsstand. Dette var folk med en annen bakgrunn og de levde mer stillferdig og mindre prangende. Dette førte til at større deler av overskuddet fra handelen ble reinvestert, noe som på sikt skapte økt velstand i flere lag av befolkningen.⁷

Beskrivelsene av samfunnet i perioden 1797 til 1827 viser at kildematerialet i oppgaven dekker tre ulike konjunkturer. Det er interessant å finne ut om endringene i økonomien er å gjenfinne i branntakseringene. Det kan være slik at eiendomstakseringer ikke er en egnet indikator på økonomisk endring, da forfall av bygninger er en relativt langtrekkelig prosess. Det er ikke sikkert at tiårsintervallene som det tas utgangspunkt i her er lange nok til å måle økonomisk endring. Det vil denne undersøkelsen gi svar på.

Dersom det er slik at takseringene er "sensitive" for økonomiske endringer, kan de brukes til å analysere den sosiale sammensetningen i bysamfunnet på helt nye måter. Det vil

⁵ Hodne(2000) 27 s

⁶ Eliassen(2006) s 145

⁷ Pryser(1999) s 94-95

også gi muligheter til å analysere romlige perspektiv i de sosiale bosettingsmønstrene i byene. Det vil endre måten branntakseringer kan brukes på radikalt i forhold til tidligere bruk.

Tidligere bruk av branntakseringer som kilde

Litteratur om branntakster

På tross av historikernes manglende interesse for branntakster har både brannkassene og takseringene vært benyttet i ved flere anledninger. Forsikringsselskapenes institusjonelle utvikling er allerede nevnt. Det finnes et rikt antall minneskrift over nedlagte brannkasser, både norske og utenlandske.

I første rekke bør Oscar Albert Johnsens store verk om Norges Brannkasse nevnes. Dette er en nøyaktig og omfattende gjennomgang av Brannkassens fremvekst og utvikling. Det er et godt oversiktsverk, men mangler overordnet problemstilling. Christianiæ Bys Assurance Casse har også fått sitt minneskrift, og flere andre norske brannkasser av nyere dato.

Engelske brannkasser har også fått sine minneskrift. Forfatterne har tatt for seg de enkelte selskapenes historie, men alle gikk utenfor rammene til det spesifikke forsikringsselskapet og tok for seg den engelske tidlige forsikringsbransjen i et bredere perspektiv.⁸

En liknende generell gjennomgang av forsikringsbransjens tidlige fase i de nordiske landene, er utgitt av Wesmanns Skandinaviske forsikringsfond. Dette var et samarbeid mellom de nordiske landene for å få utgitt sine forsikringshistorier. Siden 1970 årene har forsikringshistorien utviklet seg i flere retninger internasjonalt, mens det i Norge ikke har vært særlig interesse å spore om temaet.

Spesielt i England, som var tidlig ute med å starte forsikringsselskaper, har det vært gjort en rekke arbeider. M. W. Beresford står bak artikkelen "Building History from Fire Insurance Records". Her omtaler han primært hva som står i branntakstene og sier heller lite om hva de kan brukes til.⁹ Hal Cockerell og Edwin Green har derimot bidratt med en sammenliknende guide til engelske forsikringsarkiver som har hjulpet til å gjøre kildematerialet mer tilgjengelig for engelske historiske undersøkelser.¹⁰

Robin Pearson står bak et analytisk verk, "Insuring the industrial revolution – fire insurance in Great Britain, 1700 – 1850." Den er resultat av ti år med forskning på private

⁸ Pearson(2004) s 7

⁹ Beresford(1976)

¹⁰ Pearson(2004) s 8

engelske og skotske brannforsikringsselskaper i perioden 1696 til 1850. Undersøkelsen skiller seg markant fra tidligere arbeider om brannforsikringer, da den er ment som et grunnlag for sammenliknende internasjonale studier. Pearson har vinklet sitt arbeid slik at det kan fungere som en plattform for teoretisk utvikling om forholdet mellom forsikring, beregning av risiko, økonomisk utvikling og sosial endring.¹¹ Dette innebærer at han vurderer branntakseringenes anvendelighet på en ny og annerledes måte, og han ser at de kan brukes mer aktivt i forskningen.

Bruk av norske branntakster

Aktiv bruk av branntakster i historiske undersøkelser finnes det også eksempler på i norsk sammenheng, selv om de ofte spiller en underordnet rolle.

Arne Solli og Geir Atle Ersland har i lengre tid arbeidet med et stort byhistorisk prosjekt i Bergen, hvor branntakster blir brukt som kilde. De bruker GIS (geografiske informasjonssystemer) for å registrere historiske data i Bergen. Utgangspunktet er et matrikelkart fra 1800-tallet, som fungerer som en digital kartportal til eiendomsregister, grunnbøker, kirkebøker, branntakster og folketellinger. BerGIS er ment som ressurs for den offentlige forvaltningen som kan bruke opplysningene i BerGIS i kommunale reguleringsaker, antikvarisk arbeid og arkivverket.¹² BerGIS prosjektet viser at branntakseringene er høyst relevante kilder til byhistorie, spesielt i kombinasjon med andre kilder.

Knut Einar Larsen ved NTNU har også brukt branntakseringer i sin undersøkelse: ”Trebyen: Bybranner og byfornyelse. En undersøkelse av byggevirkosomheten i Trondheim og utviklingen av norsk bygningsrett 1814-1845.” Her undersøker han bybranner i Trondheim og hvilke følger de fikk for bebyggelsen. Han ønsker å vise hvordan bebyggelsen i en by oppstår som resultat av ”krefter”, som han definerer i et relativt bredt spekter. Fra det estetiske uttrykk og ideologiske behov til konsekvenser av klima og branner, samt samfunnsøkonomiske prosesser. Branntakstene er sentrale kilder i denne undersøkelsen. Larsen bruker takseringene aktivt for å vise de konkrete endringene i bygningene, og viser på denne måten hvor spesifikke bygningsopplysninger det er i takseringene.¹³

Kristine Bruland bruker også branntakseringene helt konkret i undersøkelsen: ”British Technology and European industrialization – The Norwegian textile industry in the mid nineteenth century”. Hun bruker helt spesifikt takseringsverdiene i branntakstene på innkjøpt

¹¹ Pearson(2004) s 6-7

¹² Ersland, og Solli <http://bergis.uib.no/>

¹³ Larsen(1986)

maskineri til tekstilproduksjon, for å undersøke fremdriften i de aktuelle bedriftene.

Branntakseringene settes i direkte sammenheng med investeringer, men hun forfølger ikke problematikken videre, da det ikke faller inn under rammene for hennes undersøkelse.¹⁴

På tross av at disse prosjektene tar bruk av branntakseringsmateriale på forskjellige og interessante måter, er det lite som tyder på at det er blitt gjort noen dyptgripende gjennomgang og analyse av takseringene. Likevel danner den ovennevnte litteraturen et erfaringsgrunnlag og et referanseverk for undersøkelsen av branntakseringer som skal gjøres i denne oppgaven.

Branntakseringer som analyseredskap i byhistorien

I motsetning til de ulike måtene takseringsmaterialet er blitt brukt tidligere, blir det i denne oppgaven nødvendig å lese kildene med et nytt og annerledes blikk. Det vil si å lese beskrivelsene av husene og eiendommene som uttrykk for noe mer enn bare nedtegnelser av konkrete bygningsmessige detaljer. På denne måten kan takseringene benyttes som et analyseverktøy for å komme på sporet av ulike sosiale strukturer og økonomiske endringer.

Ved å lese kildene på denne måten er antallet vinduer og ildsteder, byggematerialene som er brukt og selve takseringssummene tegn på eiers sosioøkonomiske status.¹⁵ Slik kan også endringer i eiendomsbeskrivelsene og takseringssummene gi informasjon om hvordan skiftende konjunkturer påvirket bebyggelsen og bysamfunnet. Det er interessant å vurdere om brannsikkerheten var den samme for alle samfunnslag, og hvordan dette eventuelt kom til uttrykk.

De store variasjonene i takseringsverdiene styrker oppfatningen om at det er mulig å spore sosial lagdeling gjennom takseringene. Det er selvsagt at huseiere med sterk økonomi og høy sosial status også hadde høyt takserte eiendommer, mens det motsatt gjaldt for lavt takserte eiendommer. Ved å undersøke om forandringer i økonomien endret eiendomstakseringene, kan branntakseringsmaterialet vise seg å være en unik kilde til den sosiale sammensetningen i de norske byene og hvordan dette kom til uttrykk i byrommet. For å komme på sporet av sosialgeografien i Tønsberg, er det nødvendig å ta i bruk bykart. Ved å registrere eiendommens takseringsverdier på kart, vil det være mulig å observere om konjunktorenes skiftninger endret bosettingsmønsteret.

Denne innfallsvinkelen til branntakseringsmaterialet krever en systematisering av opplysningene i takseringene. I denne sammenhengen berører dette drøyt 2600 hus som er

¹⁴ Bruland(1989)

¹⁵ Veblen (2008) s 42

registrert i en database for kildegrunnlaget i denne undersøkelsen. Registreringen av alle husene gjøres fra originale kilder. På denne måten blir dette en kildenær oppgave, hvor det innlysende at kildekritikk blir et stort og viktig tema.

Ut fra det metodiske og kildenære utgangspunktet som er tatt her, er det av sentral verdi å studere Norges Brannkasses historikk. I første rekke for å danne et erfaringsgrunnlag for å lese og forstå kildene i deres rette kontekst, men også for å forstå utgangspunktet for Brannkassens opprettelse og argumentasjonen bak opprettelsen. Dette gir dypere innsikt i takseringene ut fra takstmennenes ståsted, som var å registrere eiendommer for å sikre verdier som kunne gå tapt i brann.

Kapittel 2: Norges Brannkasse, branntakseringer og brannforsikringshistorikk

Som nevnt i det innledende kapittelet er branntakseringsmateriale ofte blitt brukt som kilde i historieskrivingen. På tross av dette er selve kilden, dens historikk og hva som preger den forholdsvis ukjent. Også innenfor fagmiljøene er fremveksten av forsikringsselskaper og deres utvikling et nokså fremmed tema. Derfor er de bakenforliggende årsakene og behovene som førte til dannelsen av de omfattende branntakseringsarkivene, ukjente for de fleste. I tillegg er det knyttet stor usikkerhet til hva det er mulig å forvente av branntakseringer som kilder.

Både i internasjonal sammenheng og når det gjelder norske forhold, er det få som har viet brannforsikringsmateriale oppmerksomhet og det mangler helhetlige analyser av kildematerialet. Manglene røpes ved litteratursøk på emnene ”brann”, ”brannforsikring” og ”branntaksering”. Da det blir tydelig at det knapt er skrevet annet enn minneskrift over nedlagte brannkasser, og at analytiske verk mangler.

På grunn av manglende forskning på området, og lite kunnskap om kildematerialet er det i denne sammenhengen påkrevet å skrive et kapittel om Norges Brannkasse. Det overordnede temaet i dette kapittelet blir å vise hvordan brannkasseordningen fungerte. Derfor blir momenter som verdi- og risikovurderinger, erstatningsgrunnlag og hvordan inn- og utbetalinger ble beregnet og utført vesentlige i dette kapittelet.

Norges Brannkasse – en historie om forsøkene på å sikre verdier

I sitt minneskrift over Norges Brannkasse fremhever Oscar Albert Johnsen det store fremskrittet opprettelsen av Brannkassen var for norsk brannvern. Han skriver engasjert om betydningen av brannkasseordningen for det norske folk, og om innføringen av regelverk for forebygging av brann og erstatning av tapte bygninger. Dessuten vektlegger han at gjenoppbyggingskostnadene ved brann ble fordelt på alle medlemmene i brannkasseordningen, slik at ideen om gjensidighet og samarbeid blant det norske folk ble underbygget.¹⁶

Opprettelsen av Brannkassen var en positiv nyhet for de norske kjøpstedene, men det må poengteres at statsmaktens intensjon ved å opprette ordningen i første rekke var økonomisk fundert. De omfattende norske bybrannene i tidlig nytid, hadde i stor grad gjort

¹⁶ Johnsen(1942) s 9, 180, 312

administrasjonen i København oppmerksom på de store kostnadene ved bybranner.¹⁷

Opprettelsen av en nasjonal norsk brannkasse kan i dette perspektivet ses på som et ledd i en langsiktig plan, for å unngå store statlige utgifter til erstatninger og reparasjoner etter brann.

Samtidig hadde argumentene for å opprette en norsk brannkasse også et sosialt nytteperspektiv. Disse argumentene ble flittig brukt og spilte en viktig rolle for å skape norsk oppslutning om ordningen. For å sikre støtte til ordningen brukte Kommersekollegiet nok så lang tid på å ”lodde stemningen” for ordningen i de norske byene. Til å begynne med var stemningen ikke ensartet positiv, på grunn av at befolkningen ville bli pålagt økte utgifter. På tross av en viss overstyring fra Kommersekollegiets side må det vektlegges at den lokale administrasjonen i de norske byene fikk anledning til å gjøre sin stemme hørt før ordningen ble gjennomført.

Vel å merke var gjenoppbyggingskostnadene ved branner i første rekke huseiernes ansvar, både før og etter at brannkassen ble opprettet. På den måten hadde statsmakten i virkeligheten ikke noe direkte erstatningsansvar. På den andre siden førte store bybranner til at den rammede befolkningen som regel ble innvilget skattefrihet i inntil ti år, noe som førte til store tap i statens skatteinntekter. Skattefritak ble normalt innvilget for å unngå at nedbrente områder ble liggende øde og ubebygde i lang tid etter brannene. Dersom områder i byene ble liggende ubebygde, gav de heller ikke noen skatteinntekter til statskassen, derfor var dette tidsbegrensede skattefritaket et viktig insentiv for å øke gjenoppbyggingstakten.¹⁸

Noen ganger kunne kongen gå inn med pengegaver til brannlidte byer for å øke tempoet i gjenoppbyggingen. Dette ble for eksempel gjort etter bergensbrannen i 1660, og var med på å skape presedens for senere branner.¹⁹ I tillegg var det en selvfølge at statskassen skulle bekoste gjenoppbyggingen av offentlige bygg som ble skadet eller gikk tapt som følge av brann.

En annen begrunnelse for å innføre brannkasseordningen var å sikre kredittverdigheten i norske eiendommer. Dette var et viktig argument når det gjaldt opprettelsen av brannkasseordningene både i København og i Hamburg, hvor det ble argumentert med at brannkassene ville skaffe sikkerhet for lån i bygårdene.²⁰ Slik ble forretningsverdier sikret, og det økte mulighetene for nye satsningsområder. Det er ikke usannsynlig at det ble hentet inspirasjon fra de engelske forsikringsselskapene ”The Sun” og ”Royal Exchange”. Disse

¹⁷ Johnsen(1942) s 154

¹⁸ Johnsen(1942) s 154

¹⁹ Mørk(2003) s 6

²⁰ Johnsen(1942) s 116

bidro, i følge Pearson, til å øke investeringer og handelsaktivitet i England fra tidlig på 1700 tallet, ved å stille økonomiske garantier for satsninger som det var knyttet risiko til.²¹

Når det gjaldt norske forhold, var det trolig også forventninger om økning i handelsaktiviteten. Likevel var det nok mest sannsynlig at regjeringens bekymring over offentlige midler som var investert i norske eiendommer, var en adskillig sterkere grunn til å få gjennomført brannkasseordningen. Dette hadde sammenheng med de dårlige kredittforholdene i Norge, og plasseringen av penger fra statskassen som var knyttet til offentlige bygg, som kirker, skoler, hospitaler og fattigvesenets eiendommer. Disse eiendommene var i stor grad belånt til fordel for andre bygårder, slik at både fortjenesten, rentene og selve kapitalen stod på spill dersom bygningene skulle brenne ned.²²

Dette var ikke bare et problem for statsmakten, men også et generelt problem i de norske byene. I følge Finn Einar Eliassen var det slik at ”husene ble i stor utstrekning bygd, kjøpt og vedlikeholdt på kreditt”, noe som var et stort risikomoment.²³ Innføringen av en brannkasse ville sørge for at det til enhver tid var tilgjengelig kapital som sikret disse eiendommene og dermed også pantet som var tatt i dem. På den måten ble både private og statlige interesser sikret.

I utgangspunktet ville det ha vært enklere og mest nærliggende for statsmakten å inkludere de norske kjøpstedene i den allerede eksisterende brannforsikringen for de danske kjøpstedene.²⁴ Dette ville ha gitt mer effektiv administrasjon og vært raskere gjennomførbart, enn å opprette en helt egen norsk ordning som i bunn og grunn var lik den danske. På tross av en potensiell besparelse av arbeid og kostnader, var forpliktelsene ved å inkludere de norske byene en risiko som Kommersekollegiet i København ikke ønsket å ta.²⁵

Motivet bak denne, noe underlige, beslutningen har sammenheng med den dårlige brannsikkerheten i de norske byene. De norske kjøpstedene hadde i hovedsak trebebyggelse, i motsetning til bebyggelsen i europeiske byer ellers, hvor hus i byene i hovedsak ble oppført i mur. Den europeiske byggetradisjonen preget også den danske bybebyggelsen, hvor det i hovedsak ble bygget i mur.²⁶

Myndighetene i København forsøkte ved flere tilfeller å innføre murtvang i de norske byene. Dette viste seg å være vanskelig å få gjennomført da det var sterk motstand mot dette i den norske befolkningen. Motstanden ble i stor grad begrunnet med den høye kostnaden det

²¹ Pearson(2004) s 8-11

²² Johnsen(1942) 154

²³ Eliassen(1994); s 254

²⁴ Johnsen(1942) ”Den Alminnelige Brannforsikring for Danmark av 1761”s 154

²⁵ Johnsen(1942) s 173

²⁶ Johnsen(1942) s 173

var å bygge i mur, men også tilgangen på egnede byggematerialer og de norske klimatiske forholdene.²⁷

Det kunne være adskillig mer komplisert å få tilgang på gode nok byggematerialer til murbygg enn til tømmerarbeider.²⁸ For det første var det nødvendig med tilgang på naturstein til å bygge fundamenter.²⁹ Steinen samles inn og transporteres og stein fra steinbrudd måtte i tillegg brytes løs. Dette var hardt, tidkrevende arbeid og krevde organisering av større arbeidsstyrker.

Alternativet til å bygge i naturstein var å bygge med teglstein. Tilgangen på tegl var begrenset fordi teglet måtte produseres og teglverksindustrien var lite utbygd i Norge.³⁰ Den manglende tilgangen på egnede byggematerialer gjorde murbygg kostbare og mur ble et byggemateriale som primært ble brukt til offentlige bygg og storborgerskapets eiendommer.

Utover dette tok byggeprosessen lengre tid fordi det ikke var mulig å gjennomføre muringsarbeider i den kalde årstiden, og murverk med mørtel brukte dessuten lang tid på å tørke i det fuktige norske kystklimaet. Dette gjaldt både for bygg i stein og i tegl.³¹ Tegl ble gjerne benyttet i utmurt bindingsverk, men det kunne være et lite bestandig byggemateriale da hadde en tendens til å smuldre opp dersom det var dårlig brent. Disse faktorene gav opphav til en oppfatning om at murhus var uegnede som bolighus under norske klimatiske forhold, og folk mente at murhusene var fuktige og usunne å bo i.³² Dette gav bred støtte til å opprettholde tradisjonen med å bygge i tre og førte til at det var langt mellom murhusene i de norske byene. Derfor var det innlysende at risikoen for store bybranner var større i Norge enn i Danmark på grunn av den store mengden tett plasserte trehus.

Store og hyppige branner i Norge ville rammet den danske brannkassen hardt dersom de norske kjøpstedene var en del av den. Derfor ble det opprettet en egen norsk brannkasse. Ut fra disse forutsetningene er det grunnlag å hevde at det var den særegne norske byggetradisjonen, som var en direkte årsak til opprettelsen av en nasjonal brannkasse.

Det ovenstående bekrefter langt på vei at det i hovedsak var de økonomiske argumentene som lå bak fremveksten av brannkasseordningen. Dette kom også til å forme kassens utvikling, da det var de konkrete kostnadene ved erstatninger og drift som kom til å bestemme hvordan brannkasseordningen fungerte. Dette gjenspeiles i en av de grunnleggende

²⁷ Eliassen(2006) s 197, Johnsen(1942) s 55, 56

²⁸ Larsen(1986) s 54

²⁹ Larsen(1986) s 164

³⁰ Larsen(1986) s 54

³¹ Det bør i denne sammenhengen understrekes at heller ikke tømmerbygninger kunne tas direkte i bruk etter laftingen var fullført. Disse måtte også få tid til å "sette seg", men brukte trolig kortere tid på prosessen enn mur på grunn av fleksibiliteten i materialet.

³² Larsen(1986) s 54

forutsetningene for brannkassens økonomi. Kostnadene etter brannskadene ble fordelt på interessentene etter at brannen hadde inntruffet, istedenfor at medlemmene skulle betale fast kontingent. På denne måten ble innbetalingene direkte knyttet til kostnadene ved brannene.

Slik preget de økonomiske argumentene drøftingene omkring opprettelsen av brannkassen, og de økonomiske behovene kom til å styre den videre utviklingen av brannkassen. Dette gjaldt både organisering, utvikling av retningslinjer og den praktiske gjennomføringen av taksasjoner og utbetalinger etter brannskader. Slik ble veien til mens tiden gikk, og brannkassen fungerte som et direkte svar på de behovene som meldte seg.

”Brannslukkingsarbeid”

Det er langt på vei riktig å hevde at selve opprettelsen av Norges Brannkasse i 1767 var en provisorisk løsning på et nokså akutt finansielt problem, slik som Egil Mørk hevder i sitt minneskrift over Christianiæ Byes Assurance Casse.³³ Pengemangelen i statskassen var, blant annet, forårsaket av de mange og store bybrannene på midten av 1700-tallet.³⁴ Mørk legger vekt på at benevnelsen ”anordning” ble brukt i den opprinnelige lovteksten. Han mener at denne måten å ordlegge seg på gjenspeilte forventningen om at reglene for brannkassen ville bli justert alt ettersom nye behov ble avdekket.

Ut fra en kort kronologisk gjennomgang av brannkassens utvikling de første 60 årene, er det åpenbart at denne forventningen ble innfridd. Reglene for både takseringer og innbetalinger ble endret etter hvert som administrasjonen oppdaget hvilke behov som brannkassen måtte dekke. Både Johnsens minneskrift over Norges Brannkasse og det kildematerialet som jeg har gjennomgått, viser at brannkassens regelverk endret seg flere ganger og var under stadig utvikling. På denne måten fungerte brannkassen som et direkte svar på de behovene som brannene skapte, og i samsvar med den grunnleggende forutsetningen om å sikre verdier.

I det lange løp er det opplagt at både arbeidet med brannforsikringen og det brannforebyggende arbeidet dannet et erfaringsgrunnlag. Dette ble gradvis utviklet til de institusjoner vi i dag kjenner som brannvesenet og forsikringsbransjen. Slik står opprettelsen av Norges Brannkasse som en drivkraft for regulering og institusjonalisering av disse samfunnsfunksjonene, selv om dette skjedde over en lang periode. Grunnlaget for opprettelsen av disse institusjonene er å gjenfinne i Brannkassens to hovedfunksjoner.

For det første skulle Brannkassen sørge for at verdier som gikk tapt i brann, skulle erstattes. Dette gjaldt helt primære og grunnleggende behov, ved at bygninger som gikk tapt i

³³ Mørk(2003) s 20, 21

³⁴ som i Bergen 1756, Halden 1759, Fredrikstad 1764 og Stavanger 1766.

brann ble bygget opp igjen etter kort tid. Gjenoppbygging av bebyggelsen var ikke bare viktig for å sikre husvære for befolkningen, men også viktig for at det normale forretningsliv kunne gjenopptas raskt.³⁵

I tillegg var argumentene som var knyttet til pant i eiendom viktige. Brannkassen sørget for at pantsatte verdier, på lik linje med andre verdier, ikke gikk tapt dersom det skulle brenne. Dette var viktige argumenter for å være medlem i Brannkassen, argumenter som ble støttet av både huseiere, forretningsdrivende og låntagere. Medlemskapet stilte en garanti for utestående kapital og gjorde det lettere å ta opp lån, noe som igjen førte til økt forretningsvirksomhet.³⁶

Like viktig som å erstatte det som gikk tapt i brann, var at brannkassen satte krav for å forhindre brann og store brannskader. Det dreide seg først og fremst om forebyggende tiltak for å hindre utbrudd av brann. Herunder sorterte utarbeidelse av byggtekniske forskrifter, som tok for seg en rekke punkter om hvordan bebyggelsen skulle ordnes for å unngå brann. Disse bygningstekniske retningslinjene ble forsøkt gjennomført med varierende hell, især hvis vi ser det innenfor et kort utviklingsperspektiv. Utfordringene gjaldt spesielt kravene til avstanden mellom husene ved byregulering, og murtvangen som i store deler av Norge ikke kan sies å ha blitt gjennomført før utpå 1900-tallet.³⁷

Andre krav til brannvern burde ha vært lettere å gjennomføre. Dette gjelder for eksempel retningslinjer for hvor lettantennelig materiale skulle lagres. Hvor og hvordan brannfarlige aktiviteter skulle utføres, samt utbedring og kontroller av ovner og piper var også viktige tema. I store trekk ser det ut til at disse tiltakene var med på å bedre brannsikkerheten, men det tok tid å endre holdninger, så noe raskt og revolusjonerende fremskritt var det ikke.

Hvis det først gikk så galt at det brøt ut brann, hadde brannkassen utviklet tiltak som skulle iverksettes. Dette dreide seg om grunnleggende prinsipper for hva som skulle være tilgjengelig av egnet brannslukkingsutstyr, hvilke varslingsrutiner som skulle gjelde samt rekruttering og trening av brannslukkingsmannskap. Det er verdt å merke seg at heller ikke dette ble gjennomført med stor suksess. Det var ofte motstand mot å investere i dyrt brannslukkingsutstyr, og i enkelte byer ble sett på som tilstrekkelig å basere store deler av brannbekjempelsen på frivillighet.³⁸

Likevel er det en nær sammenheng mellom erfaringene fra Norges Brannkasse og utviklingen av de brannvernforskrifter vi kjenner i dag. Resultatene fra arbeidet med å utvikle

³⁵ Nordhagen(1994) s 19

³⁶ Pearson(2004) s 7, Johnsen(1942) s 109-110, 112,116

³⁷ I kapittel 6 utdypes disse spørsmålene ytterligere

³⁸ Johnsen(1942) s 99, 194

retningslinjer for hvordan byene skulle forholde seg til brannfaren, og hvordan bebyggelsen skulle reguleres, er å gjenfinne i bygningsforskrifter i dag. Dette gjelder for eksempel regler for avstand mellom hus og konstruksjon av ildsteder og pipeløp. Det er også en helt klar sammenheng mellom de rutinene som ble utviklet i de norske byene etter pålegg fra Brannkassen og utviklingen av et profesjonelt brannvesen. De mange bybrannene, og forsøkene på å bekjempe disse, viste hvor viktig det var å ha profesjonelle mannskap til denne oppgaven.³⁹

Brannene viste også hvor viktig det var å ha gode brannforsikringsordninger som tok utgangspunkt i de verdiene som var registrert gjennom takseringene. Dette førte til at huseierne fikk et nært forhold til verdifastsettelsen og den erstatningen de fikk dersom husene deres gikk tapt. Over tid ble derfor også befolkningen gradvis mer positivt innstilt til ideen om å plassere penger i forsikring, noe som skapte grunnlaget for flere forsikringsselskaper i annen halvdel av 1800-tallet.

De grunnleggende forutsetningene - takseringene

Den grunnleggende forutsetningen for at Brannkassen skulle fungere var at det ble utført verditakseringer av alle hus og eiendommer i kjøpstedene. Det var takseringen av en eiendom som medførte medlemskap i brannkassen og la grunnlaget for utregning av både erstatninger og innbetaling til kassen. Dessuten var det takseringen som la fundamentet for medlemskap i brannkassen og ikke innbetaling av kontingent, slik man skulle tro ut fra dagens forsikringer.⁴⁰ Derimot ble det foretatt beregninger over skadenes omfang og kostnadene fordelt på alle medlemmene i Brannkassen på grunnlag av takseringene.⁴¹

Takseringene ble foretatt hvert tiende år av magistraten og håndverkere som både målte og registrerte husene. Takseringen gjaldt i prinsippet for hele det kommende tiåret, men også innmeldte endringer ble tatt med og ført bak i protokollene. På bakgrunn av registreringene ble det satt en verditakst, en verdi på hvert enkelt hus på eiendommen og en totalverdi på hele eiendommen.

Hvordan takstmennene kom frem til denne verdien, er et interessant og viktig spørsmål. Hvilket grunnlag og hvilke kriterier var det som avgjorde fastsettelsen av takseringsverdien? Det kan se ut til at denne fastsettelsen var basert på en rekke opplysninger, hvor noen av opplysningene hadde helt konkret betydning for taksten og andre hadde kanskje indirekte betydning eller ingen i det hele tatt.

³⁹ Johnsen(1942) s 98, 387, 389, 390

⁴⁰ Johnsen(1942) s 180

⁴¹ Johnsen(1942) s 127

To grunnleggende opplysninger i protokollene var hvem som eide eiendommen og eiendommens beliggenhet. Eiendommene ble registrert i protokollene med navn på eier og hvilken gate eiendommen hørte til. I tillegg ble det opplyst om hovedhuset hadde inngang ”til Gaden” og hvilket matrikelnummer eiendommen hadde. Det er usikkert hvor mye disse generelle opplysningene spilte inn på selve takseringsverdien. I utgangspunktet bør ikke eierens navn eller eiendommens beliggenhet ha hatt noe å si for verdifastsettelsen, men det er mulig at slike opplysninger kunne innvirke indirekte på takseringsverdien. Det er ikke usannsynlig at en god beliggenhet, inngang til gaten eller et kjent familienavn kunne være med på øke takseringsverdien noe. Dette er vanskelig å måle, men det er et tema som vil bli gjenstand for ytterligere diskusjon i denne oppgaven.

De helt konkrete opplysningene om bygningene er nokså ukompliserte i forhold til verdifastsettelsen. Dette gjelder opplysninger om størrelse, byggematerialer, antall vinduer, innvendige innretninger som urørlige kar og liknende.⁴² Dette var opplysninger som ble registrert for alle hus etter de retningslinjene som var gitt fra Brannkassens hovedkontor i København. Disse opplysningene stod helt sentralt både for å fastsette takseringsverdien og for å få korrekte erstatningsbeløp.⁴³

Det er noe usikkert hvordan verditakseringen kom til å fungere i forhold til gjenoppbygningskostnadene for gamle hus, og da især små falleferdige hus. Disse ble åpenbart ikke spesielt høyt taksert, og det ville være svært vanskelig å sette en takst som ville gjenspeile kostnaden for gjenoppbygging. Kostnaden for en ny bygning av tilsvarende størrelse ville være adskillig høyere og derfor ville trolig heller ikke takseringsverdien gjenspeile erstatningen av den aktuelle bygningen. Mest sannsynlig ble det bare satt en lav takst på slike eiendommer ut fra generelle kriterier, med forventning om at dette huset kanskje ikke ville bli bygget opp igjen hvis det brant.⁴⁴ På denne måten er det vanskelig å bedømme i hvilken forfatning de lavest takserte husene befant seg, hvis ikke dette kommer frem i takseringsmaterialet.

Nye hus, derimot fikk gjerne en høy takseringsverdi. Dette vektlegges også i takseringsmaterialet. Både nye og ikke innredde hus blir betegnet som ”ny stue”, ”ny bygning” og ”ny ikke innredet bygning”, slik at vi helt klart kan skille disse bygningene fra andre ”tømrede stuer”. Når det gjelder takseringsverdier i forhold til alder på bygningen, var det uttrykt i retningslinjene at eiendommenes verdiforringelse også skulle tas med i

⁴² Johnsen (1942) s 255

⁴³ Johnsen(1942) s 185-187

⁴⁴ Johnsen(1942) s 347

beregningen av de nye takseringene som ble foretatt hver tiende år. Jeg har ikke funnet noen registrering av verdiforringelse i de protokollene jeg har tatt for meg, og det representerer i så fall et avvik fra retningslinjene.⁴⁵ Dette fører til at det er vanskelig å avgjøre hvor mye alderen på bygningen har hatt å si for verdifastsettelsen.

På tross av at fastsettelsen av takseringsverdi i en viss grad kan ha vært påvirket av subjektive vurderinger, er det ikke en tilfeldig evaluering. Det er verdt å merke seg at taksten er fastsatt av fagpersoner med både kunnskap og ansvar. Dessuten styrker det tiltroen til takstfastsettelsen at alle takstene i samme protokoll er satt av de samme menneskene innenfor en bestemt tidsramme på et par måneder. På den måten ble det foretatt en samlet vurdering av alle eiendommene i byen innenfor et svært avgrenset tidsrom.⁴⁶

Videre er det verdt å merke seg at takseringene lå til grunn for å sikre store verdier. Ut fra allmennpreventive hensyn var det derfor viktig at verdivurderingene var mest mulig korrekte. Takseringene ble også brukt som grunnlag for å beregne hvor mye som skulle betales inn til brannkassen dersom det brant. Dette tilsier at både samfunnet og administrasjonen i samtiden hadde nokså stor tiltro til de takseringssummene som ble fastsatt.

Brannkassens inntekter

Beregningene av inntektene til Brannkassen var en komplisert affære og ble revurdert flere ganger i løpet av Brannkassens levetid. En av de opprinnelige forutsetningene ved opprettelsen av Brannkassen var at det ikke skulle opprettes et fond, som var vanlig i andre forsikringsselskap. Argumentene mot å opprette et fond dreide seg i hovedsak om at Brannkassen bare skulle dekke helt konkrete skader, og ikke være noen forretning. Isteden ble det bestemt at når det brant, skulle skaden takseres og beløpet utlignes på alle interessentene i forhold til deres verditakst.⁴⁷ Brannkassens nokså små administrative kostnader skulle også inkluderes i dette regnestykket. Denne måten å fordele kostnadene på ble kalt repareringer.

Frem til 1786 ble det gjort repareringer med ujevne mellomrom. Det vil si at det ikke ble gjort repareringer på mindre branner umiddelbart. Brannkassen ventet isteden til det var større beløp å erstatte før kostnaden ble fordelt på interessentene. Utbetalinger til brannskader utenom disse, noe ustrukturerte repareringene, ble dekket av lån i den norske Zahlkassen eller fra Kommersekollegiet i København.⁴⁸

⁴⁵ Johnsen(1942) s 256

⁴⁶ Innenfor noen måneder. Branntakstprotokoller for Tønsberg 1797 - 1827

⁴⁷ Johnsen(1942) s 124

⁴⁸ Johnsen(1942) s 300, 307

Denne tidlige versjonen av systemet viste seg å ha en rekke svakheter når det gjaldt å inndrive pengene. Derfor ble det fra 1786 og frem til 1807 innført et system med årlige reparasjoner. I hele denne perioden ble det reparert med 1 riksdaler og 4 skilling per 100 forsikrede riksdaler. I forbindelse med innføringen av de årlige reparasjonene ble det også bestemt at beløpene skulle rundes av oppover til nærmeste hele tall. Overskuddet som dette ville gi i kassen, skulle være med på å danne et fond som skulle brukes ved særlig store branner.⁴⁹ Etter 1807 gikk kassen helt over til innbetaling av fast kontingent, som var beregnet i forhold til den takserte summen for hver enkelt eiendom.

Det ser ut til at ordningen med reparasjoner medførte at brannkassens erstatninger, i nokså stor grad gjenspeilte hva det virkelig kostet enten å erstatte eller reparere bygninger etter branner. Begrunnelsen for dette henger sammen med fremgangsmåten og reglene som var knyttet til utbetaling av erstatningene. I praksis fungerte det slik at etter at det hadde brent, ble skaden og omfanget av den taksert. Skaden ble så vurdert og sett i sammenheng med den opprinnelige takseringssummen for å fastslå hvor store utbedringer som måtte gjøres.

På grunnlag av opplysningene om hvordan Brannkassen forholdt seg til beregning av skader og utbetalinger, ser det ut til at beregningen av reparasjonskostnaden måtte gjøres i forhold til prisen på arbeidskraft og byggevarer. For det første var det et problem at gjenoppbyggingen av skadede og brente hus ofte tok tid. I slike tilfeller måtte eierne stille kausjon for at skaden skulle bli utbedret innen ett til to år, før de fikk utbetalt midlene til reparasjon. Dersom det ikke var mulig å stille kausjon, var det bestemt at stiftamtmanden skulle utbetale litt og litt fra kassen til innkjøp av byggematerialer.⁵⁰ Dette tyder på at taksasjonen av brannskaden ble gjort i forhold til den opprinnelige takseringssummen, men vurderingen av kostnaden for reparasjon måtte gjøres på grunnlag av eksisterende priser.

Utover denne bestemmelsen er det andre forhold som tilsier at både takseringene og utbetalingene måtte beregnes ut fra forventede kostnader. For det første kunne en interessant ikke tegnes for et større beløp enn det han var taksert for.⁵¹ Det vil si at takseringsbeløpene og utbetalingene måtte være forankret i de verdimålene som takstmennene la til grunn for sine takseringer. Dessuten var det et grunnleggende prinsipp at innskuddene i kassen skulle brukes til gjenoppbygging etter brann og ikke kunne brukes uten at bygningene ble reist

⁴⁹ Johnsen(1942) s 310

⁵⁰ Johnsen(1942) s 186

⁵¹ Johnsen(1942) s 180

igjen.⁵² På denne måten ble det sørget for at de pengene som ble spart i Brannkassen, kun skulle brukes til gjenoppbygging etter brann og ikke til noe annet formål.⁵³

Det er opplagt at Brannkassen var nokså selvgående, og at den ikke satt igjen med noe overskudd fra driften.⁵⁴ Etter hvert ble det et problem at kassen manglet midler til å betale for brannskader så raskt som de hadde forpliktet seg til gjennom sitt eget regelverk. Derfor ble opprettelsen av et fond viktig for å sikre at det fantes midler, både til utbetalinger for skader og administrering av ordningen. Dette styrket troen på ordningen hos befolkningen og reduserte faren for at kassen skulle gå konkurs dersom det skulle bli en storbrann.⁵⁵

Beregning av risiko

For medlemmene i Norges brannkasse var det et innlysende faktum at det var forskjell på hva slags hus man hadde og husets beliggenhet, i forhold til risikoen for at det skulle brenne. Vi så også i innledningen til dette kapittelet at beregning av risiko spilte en rolle for at Norge fikk sin egen brannkasse og ikke ble underlagt den danske. Likevel ble det ikke innført risikovurderinger og graderinger for betaling av kontingent før 1824.⁵⁶ Dette skjedde i sammenheng med innføringen av en ny brannvernlov for de norske kjøpstedene.

Den nye brannvernloven fastslo at bygninger som hadde fordeler i forhold til risiko for brann skulle belønnes. Dette gjaldt i første rekke bygninger som var landbygninger, det vil si bygninger som lå utenfor bygrensene og som frivillig var med i brannkassen. Disse hadde mindre risiko for å brenne enn bygninger i byene, da faren for spredning av brann var mye lavere. Dette var en fordel som eierne av disse eiendommene ikke hadde hatt økonomisk fordel av, noe som var urettferdig ut fra det tidligere omtalte gjensidighetsprinsippet. Dette ble endret med den nye loven.

Videre var det heller ikke blitt tatt hensyn til fordelene det var å eie en murtt bygning, på tross av de stadige forsøkene på å innføre murtvang.⁵⁷ Disse bygningene hadde hele tiden blitt høyt taksert, men eierne var ikke blitt gitt noen andre fordeler.

⁵² Johnsen (1942) s 180

⁵³ Problemer i Christianias Brannkasse under krisen i 1808, taler imot dette. Erstatningene ble utregnet på grunnlag av takseringer som ikke stod i forhold til pengeverdien og gjenoppbygging kostet mer enn det beløp som ble utbetalt. Så fremt takseringene var foretatt i riksdaler, høres dette rimelig ut. Ut fra mine undersøkelser, ser det ut til at Norges Brannkasse foretok sine takseringer i sølvverdi ved de fire tidspunktene jeg har tatt for meg(kap3). Det er mulig at retningslinjene for takseringene var ulike, men det er ikke mulig å forstå på bakgrunn av Egil Mørks minneskrift. Dette minneskriftet mangler både referanser til faglitteratur og kildehenvisninger. Derfor er det rimelig å ta utgangspunkt i studier av Norges Brannkasse, da det er disse som er gjenstand for denne undersøkelsen

⁵⁴ Johnsen (1942) s 180

⁵⁵ Johnsen(1942) s 311

⁵⁶ Johnsen(1942), s 363

⁵⁷ Eliassen(2006) s 197

Dette kunne i enkelte tilfeller slå svært galt ut, ved at huseiere med murhus som var blitt brannskadet, ble pålagt å bruke de skadede murene til å bygge på nytt. I enkelte tilfeller var dette ikke gjennomførbart da mørtel og stein var blitt porøst av brann.⁵⁸

Derfor var det et betydelig fremskritt for kassens medlemmer da det i brannforskriften ble inkludert en paragraf som gav huseiere med murede bygninger og landbygninger fordeler under visse forutsetninger. Disse forutsetningene var fylldig beskrevet i brannforskriften, men hovedinnholdet var enkelt. Dersom man eide et fullmurt hus som lå nabo med et hus som var halvt oppført i mur og ikke hadde brennbare gesimser og takrenner, skulle man få betale halvparten av det som ellers var vanlig. Dette gjaldt også bygninger som lå på landet og hus som befant seg minst 100 alen i avstand fra tilgrensende bebyggelse.

Dette var bestemmelser som var med på å øke tiltroen til brannkasseordningen, ved å gi fordeler til dem som bidro til å redusere brannfaren. Dette underbygget tankene om gjensidighet og rettferdighet, som var grunnleggende for forsikringsordningen. I et lengre perspektiv er det tankevekkende å observere hvordan disse helt grunnleggende kravene til sikkerhet har utviklet seg i retning av våre dagers mer avanserte beregninger av risiko.

Tilpasningsdyktighet – et metodeproblem?

Målsetningen med dette kapitlet har vært å synliggjøre drivkreftene som fikk satt i gang arbeidet for en norsk brannkasse, og hvordan denne kom til å fungere. Empirien har vist at det i hovedsak var økonomiske og praktiske bevegelsesgrunner bak opprettelsen. Videre er det avdekket at det var en klar tendens til å tilpasse både regler og rutiner, etter de behovene som meldte seg. Det er da nærliggende å spørre om hvilke implikasjoner dette har, når vi skal bruke arkivmaterialet som kilde?

I første rekke er det sammenliknbarheten mellom taksasjonene på de ulike tidspunktene som må undersøkes. Dersom disse skal kunne sammenliknes, er det helt sentralt å avdekke hvilke faktorer som kan ha påvirket fastsettelsen av verdiene. Dette er tema for neste kapittel, hvor de metodologiske perspektivene vil bli drøftet.

⁵⁸ Wilhelm Teiting hadde fått sitt nye murede hus nokså høyt taksert. Da huset brant ble det totalskadet, på tross av murverket. Han fikk ikke dekket beløpet til gjenoppbygging av brannkassen og mottok kun et mindre beløp til reparasjon. Brannkassen argumenterte med at murhus skulle bruke de gjenstående murene uansett. Johnsen(1942) s 293

Kapittel 3: Forutsetninger for å sammenlikne branntakseringene

Kildekritikk – generelle betraktninger

For å kunne sammenlike kildemateriale som er produsert over lengre tid, er det nødvendig å vurdere hvordan ulike faktorer kan ha påvirket kildematerialet. Dette gjelder variabler som tid og sted, samt andre uavhengige faktorer som kan ha påvirket materialet. Ved å gjøre en slik vurdering kan sammenlikningsgrunnlaget klargjøres, samtidig som kravene til reliabilitet og validitet dekkes.

Branntakseringene er kilder som er skrevet av offentlige tjenestemenn, på samme måte som kirkebøker, pantebøker og skifteprotokoller. Det vil si at det er kildemateriale som er blitt fremstilt som offentlig dokumentasjon, med de kravene som stilles til embetsmessige dokumenter. Dessuten er det kilder som er produsert på samme måte med likartet struktur og med jevne mellomrom over lang tid. Dette gir gode muligheter for å sammenlikne materialet over tid.

Derfor er det et sentralt poeng å kartlegge kildematerialets historikk og ta hensyn til forhold som kan ha påvirket registrerings situasjonen. Dette kan være endrede forhold innad i Brannkassens registrerings system, slik som nye registreringsrutiner og nye retningslinjer. Eller det kan være innføring av andre måleredskaper, og ellers tilfeldige mangler og andre uregelmessigheter som kan ha påvirket registreringene.

Utenforliggende faktorer vil også være vesentlige for hvordan tallene i branntakstene kan leses. Fra det ene registreringstidspunktet til det neste kan politiske og økonomiske forhold ha endret seg, slik at tallene i takseringene ikke avspeiler samme økonomiske og politiske virkelighet som ti år tidligere. Dessuten kan endringer i offentlige retningslinjer ha hatt innvirkning på føringen av takseringene slik at nedtegnelsene er gjort under andre forutsetninger. Endringer i økonomien kan også føre til at de tallene vi leser i en protokoll, ikke tilsvarer liknende summer ti år tidligere. Derfor er det opplagt at tidsperspektivet gjør det vanskeligere å sammenlikne takseringene direkte.

I løpet av de 175 år som Norges Brannkasse eksisterte, ble det produsert et omfattende arkivmateriale. Dette gir kontinuitet og muligheter til å se på utviklingen i forsikringsselskapet og i registreringsarbeidet, som var i stadig progresjon. Til å begynne med var innholdet i takseringene nokså knapt, men etter hvert ble opplysningene stadig mer omfattende. Dette gjaldt ikke bare helt konkrete opplysninger om byggetekniske detaljer på eiendommene og husene, men også titler på eier, farge på maling eller spesielle bruksfunksjoner. De mange endringene, tilføyelsene og utbedringene viser at

brannkasseordningen var i en konstant utvikling mot en mer nøyaktig og omfattende brannforsikring.

Det aktuelle kildeutvalget for perioden, hovedtakseringene for 1797 – 1827, var ikke noe unntak.⁵⁹ I løpet av disse 30 årene gjennomgikk branntakseringene en modningsprosess. Utviklingen ble tydelig ved at takseringene ble mer spesialiserte og presise. Især den siste protokollen i utvalget er et godt eksempel på dette. Den inneholder en mengde ny informasjon om husene, som ikke var nevnt i de tidligere registreringene. For eksempel om hovedhuset var malt og hvilken farge det var, om eiendommen hadde en butikk på gateplan eller annen produksjonsenhet knyttet til eiendommen, noen ganger ble til og med plankegjerdet tatt med i forsikringen.⁶⁰

Utviklingen i retning av et mer detaljert takseringsmateriale er uproblematisk når det gjelder å sammenlikne takseringsprotokollene innenfor et begrenset tidsrom. Årsaken er at den allerede etablerte grunnstrukturen i registreringene ikke endrer seg merkbart fra den opprinnelige strukturen. Slik blir de nye momentene i hovedsak å regne for tilleggsopplysninger. Tilføyelsene er et verdifullt tillegg i takseringsmaterialet siden det representerer kvalitative betraktninger av bebyggelsen og bomiljøet. Dette kan gjelde opplysninger om alderen på husene eller generell karakteristikk av byggets kvalitet. Et eksempel på dette er beskrivelsen av Laurentsiuskirkens tilstand ved takseringen 1797, da den ble beskrevet som falleferdig. Det kunne også dreie seg om spesielle bygningsmessige detaljer, opplysninger om eierens yrke eller titulering av eieren.

Større utfordringer representerer de utenforliggende variablene som er knyttet til direkte sammenlikning av selve takseringssommene. I hvor stor grad summene er blitt påvirket av blant annet konjunktursvingninger, priser på byggevarer og valuta, er uklart og må granskes. Det er viktig å avdekke hvilke faktorer som kan ha påvirket tallene fra det ene registreringstidspunktet til det neste, og noe av dette vil bli behandlet nedenfor. Likevel er det takseringssommene som sammenlignes, da det er grunnlagsmaterialet for den sosialgeografiske undersøkelsen.⁶¹ Å kartlegge alle endringer og undersøke alle forhold som kan ha påvirket takseringssummen, er ikke mulig innenfor rammen av denne oppgaven.

⁵⁹ Skille mellom hovedtakseringer og løpende endringer se kapittel 2 side...

⁶⁰ Noen plankegjerdet var tre ganger så høyt taksert som takseringssommene på de minste husene!

⁶¹ Se kap. 1

Reliabilitet og pålitelighet - kan vi stole på innholdet i branntakseringene?

Utgangspunktet for å vurdere branntakstmaterialets pålitelighet bør søkes i formålet for registreringene. Hensikten med eiendomstakseringene var å kartlegge hus og eiendommer nøyaktig, for å kunne erstatte tapt bygningsmasse i tilfelle av brann.⁶² De fastlagte retningslinjene for hvordan husene skulle måles og registreres og hvilke opplysninger som skulle være med, var utarbeidet i tråd med hva som var nødvendig ut fra forsikringsbehovet. Branntakseringene ble stadig tilpasset i forhold til nye krav, og de stadige forbedringene av registreringene tyder på at det var et sterkt ønske å ha en så nøyaktig brannforsikring som mulig.

I tillegg kommer det faktum at branntakseringene tar for seg helt konkrete ting, som antall vinduer, byggematerialer, antall ildsteder og deres plassering. Det er lite hensiktsmessig å sette spørsmålstegn ved om takstmennene har telt riktig i forhold til antall vinduer eller ildsteder eller oppgitt galt byggemateriale. På grunn av at branntakseringene i så stor utstrekning kun tar for seg helt konkrete nedtegnelser av fysiske forhold, er det liten grunn til å tvile på registreringene.

Det er mulig å tenke seg at takstmennene kunne være korruperte, men det er ikke noe som tyder på at enkeltindivider i Brannkassen hadde noen mulighet for å øke sin personlige inntjening gjennom forsikringsordningen. En grunn til dette var at Brannkassen ikke var markedsstyrt, slik at det her ikke var muligheter for noen ekstrainntekter. Det er for eksempel mulig å tenke seg at takstmennene kan ha satt høye takseringsverdier på enkelte eiendommer mot et lite vederlag. Det er lite trolig at dette var en aktuell problematikk, da det gjerne var flere takstmenn som gikk rundt for å registrere eiendommer.⁶³ Takstmennene var ansatt i eller av magistraten, og mottok lønn uavhengig av forsikringsordningen.⁶⁴

På tross av nøye utarbeidede retningslinjer er det imidlertid ikke noen garanti for at alle registreringer er utført korrekt. I løpet av gjennomgangen av takseringsmaterialet har jeg avdekket uoverensstemmelser mellom de ulike protokollene, feilregistreringer og andre feil. Derfor er det nødvendig å gå igjennom de svakhetene som er blitt oppdaget i materialet, og forklare hvordan disse problemene er blitt håndtert. Dette blir konkret drøftet i avsnittet om spesifikk kildekritikk.

På den andre siden er det på sin plass å hevde at branntakseringsmaterialet har en høy grad av pålitelighet når det gjelder bygningsmessige vurderinger. Dette kan ses på bakgrunn av en rekke konkrete momenter som styrker branntakseringenes stilling. For det første var

⁶² Johnsen(1942) s 183-184, 187

⁶³ Dette kan undersøkes ut fra underskriftene i protokollene

⁶⁴ Johnsen(1942) s 187, 189

taksering og forsikring lovpålagt for alle eiendommer i kjøpstedene. Dette innebærer at takseringsmaterialet er dekkende når det gjelder alle eiendommer innenfor kjøpstadens grenser innenfor registreringsperioden. Takseringsperiodene gjaldt for ti år av gangen, og nye eiendomsvurderinger og takseringer måtte gjøres på nytt hvert tiende år. Dette var avgjørende for å fange opp endringer som var blitt gjort på eiendommene innenfor tiårsperioden og sikrer at vi har et oppdatert materiale. Funnene av uoverensstemmelser fra det ene registreringstidspunktet til det neste tyder dessuten på at registreringene og målingene ble gjort samtidig hvert tiende år og ikke er kopier av registreringer i den foregående protokollen.

Branntakseringene er unike i den forstand at de representerer en samlet beskrivelse av alle eiendommene som befant seg innenfor kjøpstedenes grenser på ett konkret tidspunkt. Registreringene ble foretatt av bygningskyndige menn som hadde sitt virke innenfor, eller delegert av, byadministrasjonen. Dessuten ble takseringene utført innenfor et avgrenset tidsrom. Dette innebærer i tillegg at det ble gjort en totalvurdering av eiendomsmassen på et konkret tidspunkt i samme valuta. Dermed er det et reelt potensiale for sammenlikning av takseringene over tid. For å kunne gjøre denne type sammenlikninger må det etableres en egnet systematikk og form. Kildematerialet må digitaliseres og systematiseres i en database for å få oversikt over materialets kompleksitet og gjøre det mulig å sammenlikne byens fysiske strukturer og fastsettelse av verdier på hus og eiendommer.

Kildekritikk - spesifikt

Etterprøvnbarhet og validitet

En kildekritisk utfordring i forhold til takseringsprotokollene er at de er uoversiktlige. Dette gir merarbeid og kan skape problemer ved sammenlikning. For å få konsistente data, har det vært nødvendig å nøye gjennomgå og sortere kildematerialet.

Den opprinnelige registreringen av matriklene ble ikke gjort i stigende rekkefølge, og dette har gjort kildematerialet vanskelig å håndtere. For det videre arbeidet var det derfor påkrevet at det ble sortert slik at det var mulig å finne igjen eiendommene på kart og i de andre protokollene. Etter denne sorteringen ble det lettere å oppdage at noen eiendommer ble delt, noen endret matrikelnummer, noen var nye og noen ble rett og slett borte.

For å dekke kravene til gyldige sammenlikbarhets krav, må en del eiendommer må ekskluderes ved sammenlikning av takseringsmaterialet. Det vil si at de eiendommer som ikke er representert mange nok ganger i materialet, er blitt ekskludert fra sammenlikningene. Derfor har det vært nødvendig å kontrollere hvor stor andel av eiendommene det i praksis dreier seg om. Tallene viser at på tross av at det er blitt avdekket både feilregistreringer og

eiendommer som kun er registrert en eller to ganger, har det likevel vært uproblematisk å få ut tilstrekkelig store mengder pålitelige data.

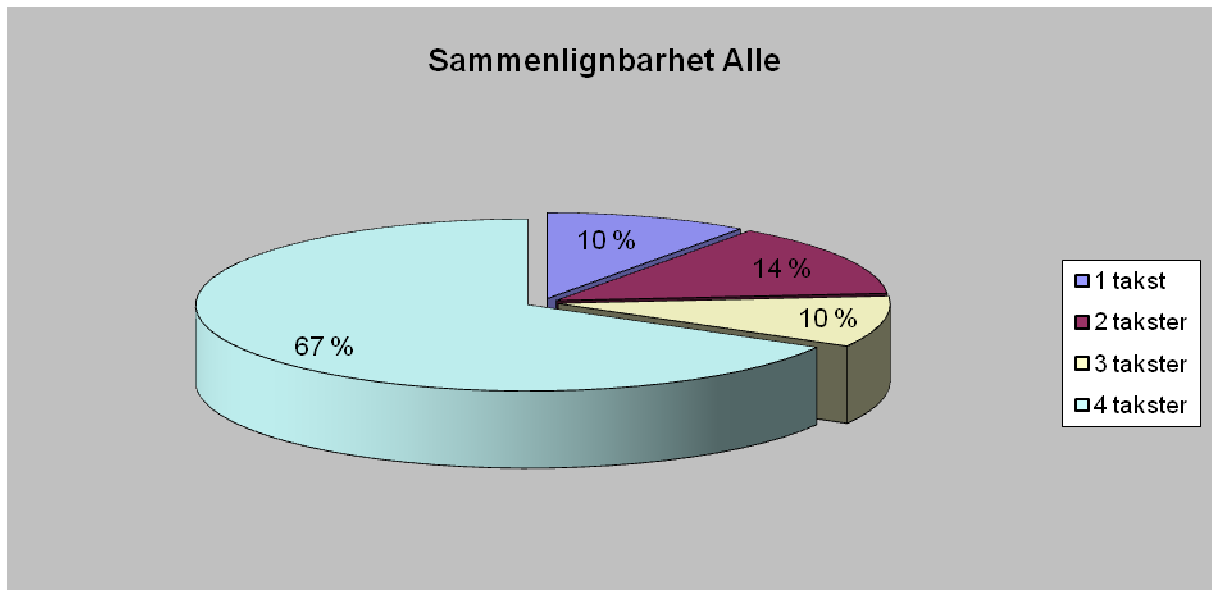

Diagram nr.2: Sammenlikningsgrunnlag av det totale antallet takseringer for takseringene 1797, 1807, 1817 og 1827. 77 % av eiendommene som har enten 3 eller 4 takseringer fordelt på de fire takseringstidspunktene.

I store trekk ser det ut til at både føringen av takseringsprotokoller og selve registreringene er utført riktig i Tønsberg. Likevel er det spørsmål som er verdt å avklare. Et eksempel er at størrelsen på husene ikke alltid samsvarer fra den ene protokollen til den andre. Noen ganger har dette sammenheng med at det er blitt utført endringer på huset siden siste registrering, men dette er ikke alltid tilfellet. Derfor har det vært nødvendig å sammenlikne målene i de ulike takstene for å se om det er mulig å se et mønster i avviket. Funnene fra denne sammenlikningen tilsier at måleredskapene som takstmennene brukte ved de ulike registreringene har hatt litt ulik lengde og dermed ført til ulike resultat.

På den ene siden kan dette redusere tilliten til hvor presise branntakseringene er som kilde når det gjelder å undersøke størrelsen på husene etter de målene som er oppgitt i takseringene. I et annet perspektiv styrker disse feilene branntakseringens troverdighet som kilde. Ulike måleresultat ved ulike tidspunkt indikerer at målingene ble foretatt uavhengig av hverandre. Dette styrker tilliten til at registreringene ble utført på nytt hvert tiende år av takstmennene, i motsetning til at protokollene kun ble kopiert fra det ene tiåret til det neste med tillegg av endringer.

Takstmennene og deres vurderinger av bygningene

Hvorvidt takstmennene var pålitelige, er et interessant spørsmål som er vanskelig å svare på.

De offisielle retningslinjene for hvem som kunne være takstmenn og hvordan disse skulle velges, tyder på at branntakseringsarbeidet var et viktig og ansvarsfullt arbeid. På samme måte som for utvelgelsen av magistraten ellers, tilsa retningslinjene at bygningene skulle takseres av ”uvillige og kyndige menn” og ”verdien nøie fastsettes”.⁶⁵ Takstmennene skulle utnevnes av magistraten eller byfogden, og dermed ble ansvaret for å levere riktige takseringsprotokoller plassert hos byens ledelse.

Når det gjelder protokollene for Tønsberg, finnes det mange signaturer av deltagerne fra befaringene. Ut fra signaturene ser det ut til at magistraten til stor del utførte takseringsarbeidet selv og at de samme individene arbeidet med dette i årtier. Trolig ble registreringene gjort i felleskap, som en av arbeidsoppgavene de hadde på vegne av byen.

Når det gjelder å undersøke hvorvidt magistraten hadde personlige økonomiske grunner til å feilregistrere, er dette et tema som kunne medføre lange undersøkelser av enkeltindividers administrative karrierer, slektskapsforhold og økonomiske status. Det er ikke tema for denne oppgaven. Det er åpenbart at det ikke var tilfeldig hvem som utførte takseringsarbeidet, og at disse personene var valgt fordi de ble sett på som ansvarsbevisste og pålitelige.

Det fantes helt konkrete retningslinjer for hva som skulle med i takseringene. Disse ble i første omgang uttrykt på lik linje med forskriftene i den danske brannforsikringsanordningen 1761.⁶⁶ Forskriftene og retningslinjene ble endret ettersom tiden gikk. Derfor blir også branntakstprotokollene stadig mer detaljerte.⁶⁷ På tross av de detaljerte retningslinjene er det tydelig at takstmennene ikke alltid fulgte disse, eller at de glemte å føre inn enkelte tall eller registreringer. Omfanget er ikke stort, men i de fire aktuelle protokollene har det forekommet at taksasjonssummer er blitt utelatt på enkelte hus, eller at de har glemt å summere totalen. Dessuten hendte det også at de enten glemte å måle eller å føre inn målingsresultatet for enkelte hus, da noen mål mangler. Dette tyder på at takstmennene ikke alltid gjorde arbeidet sitt så nøyaktig som de var pålagt etter retningslinjene.

På tross av noen tydelige feil er det ikke noen større grunn til å trekke i tvil opplysningene om eiendommene som helhet på grunnlag av noen feil eller slurv. Dessuten er det lite trolig at takstmennene hadde til hensikt å gjøre feil. Et forsøk på å analysere verdifastsettelsen helt ned på individnivå, vil trolig ikke bringe oss noe nærmere en forståelse av hvordan takstmennene vurderte bygningene. Dette vil kun føre til lange tankerekker som

⁶⁵ Supphellen(1982) s 138, Johnsen(1942) s 174

⁶⁶ Johnsen(1942) s 174

⁶⁷ Se kapittel 2

det ikke er mulig å få noe svar på. Samtidig er det fare for at mistankens hermeneutikk tar fullstendig over som forskningsmetode.⁶⁸ Det bør heller utvises forsiktighet ved å sammenlikne eiendommene uten å gå igjennom materialet først.

Er endringene i valutaen et problem for sammenlikning av takseringene i perioden 1797 til 1827?

I perioden 1797 til 1827 var det en helt ualminnelig ustabil situasjon i Norge når det gjaldt økonomi og valuta. De store variasjonene i norsk økonomi var knyttet til den urolige situasjonen ute i Europa. I første del av perioden gav både etterdønningene etter den amerikanske frigjøringskrigen og Napoleonskrigene økt etterspørsel etter norsk tømmer og transport. Dette førte til høykonjunktur og gode tider for norsk handel.

Derimot hadde Danmark-Norges deltagelse i Napoleonskrigene fra 1807 katastrofale følger for norsk økonomi, og fra 1807 og helt frem til 1830-årene var den preget av mangel på stabilitet.⁶⁹ De mange devalueringene og innføringen av ny valuta er tydelige tegn på den vanskelige situasjonen, og problematiserer behandlingen av økonomiske dokumenter i denne perioden.⁷⁰

Innføringen av ny valuta kan ha påvirket takseringssummen i branntakstene. Derfor er det vesentlig å avklare om det har påvirket summene og, dersom dette er tilfelle – på hvilken måte. Dette er et sentralt spørsmål å finne svaret på, når målsetningen er å sammenlikne takseringer over tid. Hvis endringene i valutaen resulterte i store endringer i takseringsmaterialet, er det nødvendig med en valutakalkulator for å kunne gjøre pålitelige sammenlikninger.

Bakgrunnen for å sette spørsmålstegn ved sammenlignbarheten i summene på bakgrunn av valuta, er å gjenfinne i de mange valutaendringene som ble foretatt i perioden 1808 til 1813. Johnsen tar for seg denne problematikken i *”Norges Brannkasse – opprinnelse og utvikling bind 1”* ved å sette opp oversikten over de norske branntakstene etter de årlige reviderte oppgaver.⁷¹ Her viser han til synkende pengekurser som gir seg utslag i, det han omtaler som, unormalt høye takseringer for nettopp disse årene. Dessuten tar han for seg hvordan alle endringene i valuta, og spesielt myntreduksjonen i 1813, skapte problemer for brannkassens administrasjon. Myntreduksjonen førte til at takseringene ikke stod i forhold til verdien på de forsikrede eiendommene. Derfor ble det både gjort omregninger og nytakseringer for å rette opp denne feilen. På denne måten ble det etterstrebet at takseringene

⁶⁸ Grimen(2004) s 218

⁶⁹ Pryser(1999) s 84

⁷⁰ Skaare(1978) 49 - 58

⁷¹ Johnsen(1942) s 260 - 261

skulle forbli et mål på forsikrede verdier også gjennom disse årene, på tross av den ustabile økonomien.⁷²

I denne oppgaven har jeg ikke som målsetning å ta for meg de årlige endringene og derfor blir heller ikke utfordringene som fulgte myntreduksjonen et stort tema i denne sammenhengen. Det er selve takseringene for årene 1797, 1807, 1817 og 1827 som står i sentrum i denne oppgaven, og i disse årene har vi branntakseringer som er gjort i en fast og pålitelig valuta som var knyttet til en konkret sølvverdi.

Takseringene som ble foretatt i årene 1797 og 1807 var gjort i riksdaler species. Denne myntenheten ble innført i 1625 og hadde et fast i sølvinnhold gjennom hele dansketiden på $9\frac{1}{4}$ speciedaler på en kølnermark fint sølv dvs. 25,28 gram.⁷³ I takseringene for 1817 og 1827 ble registreringen gjort i den nye spesidaleren som ble innført i januar 1816. Denne skulle være den samme sølvmynten som i dansketiden og det skulle igjen gå $9\frac{1}{4}$ speciedaler på en kølnsk mark fint sølv.⁷⁴

Siden myntenheten representerte samme vekt i sølv ved de fire takseringstidspunktene, er det ikke nødvendig med noen omregning av valuta for å kunne sammenlikne. Denne slutningen støttes også av takseringssommene i tabell 1.⁷⁵ Opplysningene er hentet fra branntakstprotokollene og de viser hvordan takseringene ikke endres dramatisk fra det ene takseringstidspunktet til neste uten at endringer er utført på eiendommene.

Generell prisstigning - påvirker dette takseringssommene?

I løpet av en periode på 30 år endrer det generelle prisnivået seg. Dette var også tilfelle i den perioden som undersøkes her. I følge de beskrivelsene som finnes av den økonomiske utviklingen i perioden, påvirket også disse endringene brannkassens taksasjoner og gjenoppbyggingskostnader.⁷⁶ Likevel kan ikke prisendringene på varer og tjenester i denne perioden vurderes ut fra dagens målestokk.

Derfor er Norges Banks konsumprisindeks for Norge av Ola H. Grytten en kilde det er verdt å undersøke når det gjelder endringene i prisnivået for perioden. Norges Banks konsumprisindeks beregner konsumpriser for hele perioden fra 1516 til 2003. Indeksen er beregnet ut fra prisobservasjoner på primærvarer fra norske utskipningshavner ved hjelp av

⁷² Johnsen, (1942) s. 322 - 324

⁷³ Skaare (1995) s. 155

⁷⁴ Skaare(1995) s. 155

⁷⁵ Se tabell side 37 og 38

⁷⁶ Johnsen(1942) s 324, 354

Laspreyformelen.⁷⁷ Dette skal danne et grunnlag for å kunne beregne priser på varer bakover i tid, også der tallene mangler.⁷⁸

Ekspertene på historiske priser har konkludert med at reliabiliteten er god for perioden etter 1819. Her er beregningene gjort ut fra årlige prisobservasjoner, men for perioden før dette er beregningsgrunnlaget dårligere. Dette har sammenheng med at det er færre varer å sammenlikne mellom og det er mer ujevne tidsrom mellom observasjonstidspunktene.⁷⁹ Dessuten har det ikke vært mulig å beregne den produksjon og konsumpsjon som har foregått på gårdene, da denne ikke er registrert noe sted.⁸⁰ Likevel anses påliteligheten å være nokså god.⁸¹

Når det gjelder observasjoner av priser på trevarer, så foreligger ikke slike for perioden før 1819. Likevel hevder Grytten at selv om det ikke skilles mellom treverk til husbygging og til brensel, at dette kan være med på å beregne priser på byggematerialer.⁸² Det hadde vært interessant med konkrete priser på byggevarer i forbindelse med denne undersøkelsen. Likevel er det lite trolig at det tynne kildegrunnlaget fra Gryttens undersøkelse ville dekke spesifikke priser på byggevarer i et lokalt marked. Et eksempel på dette er at prisene på leie av bolig, oppvarming og lys, for perioden 1819 – 1830 er beregnet ut fra varene furu og fiskeolje.⁸³ Dette er selvsagt lite representativt på de lokale byggevareprisene i Tønsberg og omegn. Da det i tillegg er blitt brukt 1750 som referanseår for disse beregningene, blir det hele lite brukbart i denne sammenhengen.⁸⁴

Grafen nedenfor viser branntakseringene i forhold til Norges Banks konsumprisindeks. Den er nokså illustrerende i forhold til avstanden mellom indeksen og branntakseringene. Branntakseringene er svært stabile i forhold til indeksen, og ut fra dette viser det ikke noe samsvar. Det er derimot slik at når konsumprisindeksen er på sitt høyeste, er det en liten nedgang i grafen som viser endrede takseringssummer. Det kan tyde på at takseringene er noe justert i forhold til prisen på byggevarer, men dette er i så fall marginale endringer i forhold til det generelle konsumprisnivået.

⁷⁷ Grytten(2004) s 49

⁷⁸ Grytten(2004) s 49

⁷⁹ Grytten(2004) s 52

⁸⁰ Grytten(2004) s 55

⁸¹ Grytten(2004) s 54

⁸² Grytten(2004) s 54

⁸³ Grytten(2004) s 78

⁸⁴ Grytten(2004) s 52

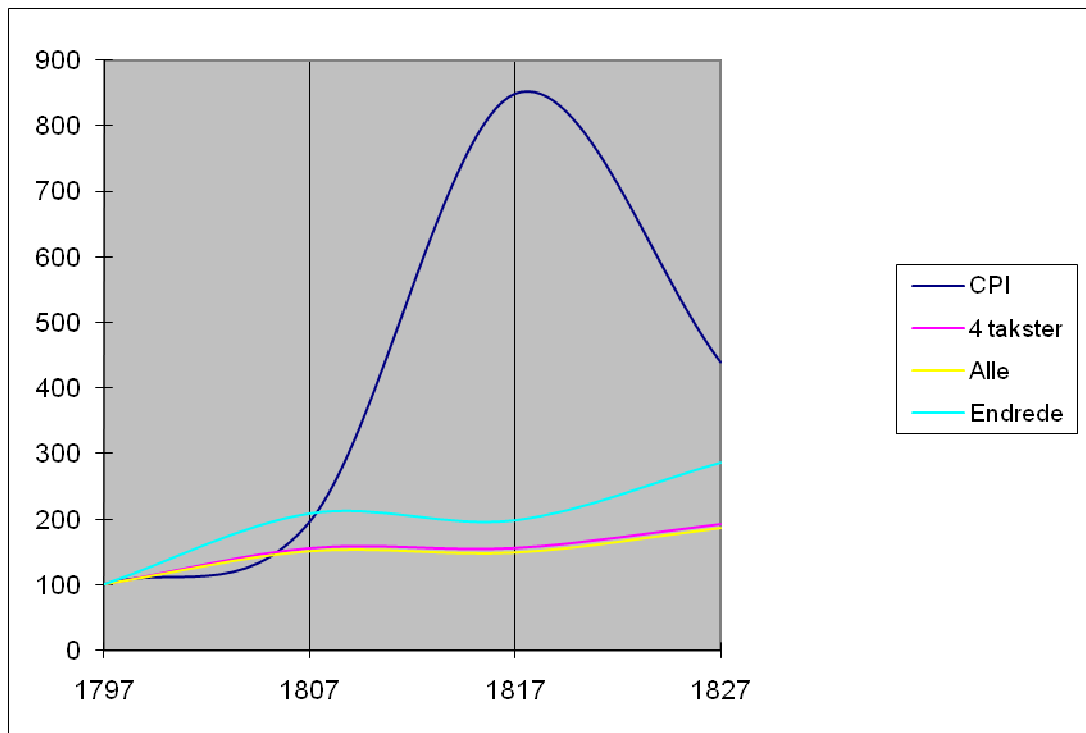

Diagram 3: viser konsumprisindeks i forhold til branntakseringene.

Når det gjelder tilgang på byggematerialer og priser på disse for Tønsberg og omegn, er det flere faktorer å ta hensyn til. For det første var tilgangen på både trelast og tømmer begrenset, da byen manglet et vassdrag. Dette var nødvendig både for fløting av tømmer og for å kunne drive sagbruk. Finn Einar Eliassen setter det manglende vassdraget i direkte sammenheng med Tønsbergs sårbare økonomiske situasjon og mulighetene til å profittere direkte på ekspansjonen i trelasthandelen.⁸⁵ Dette støttes også av Jens Krafts topografiske observasjoner fra 1822, og Johnsens beskrivelse i "Tønsbergs Historie".

På tross av at Tønsberg både hadde havn og oppland hvor det var skogområder, så måtte all transport av trevarer gjøres landeveien.⁸⁶ Trevarerne måtte trolig også ferdigbehandles før de ble transportert til Tønsberg, da det ikke ble oppført noen sag i byen før 1850-årene.⁸⁷ Derfor ble det mest sannsynlig ikke innført mer trelast enn nødvendig til Tønsberg, noe som den manglede eksporten også understreker. Prisene på trelast og tømmer var knyttet til bøndenes pris på det lokale markedet, og bøndene regulerte trolig dette markedet avhengig av hva innbyggerne i Tønsberg var villige å gi for varene.⁸⁸

⁸⁵ Eliassen (2004), s 152

⁸⁶ Johnsen(1951) s 44

⁸⁷ Johnsen(1951) s 189

⁸⁸ Johnsen(1951) s 44

Derfor er det mest sannsynlig ikke gjennomførbart å uttale seg om den nøyaktige prisen på byggerverer. Dette ville trolig innebære svært omfattende undersøkelser av byggregnskaper for Tønsbergdistriktet, men selv da ville det ikke vært noen garanti for at vi hadde fått "korrekt" pris for å beregne generelle gjenoppbygningskostnader for perioden.

Derfor er det innenfor rammene for denne oppgaven, og på bakgrunn av det materialet som her er gjennomgått ikke fruktbart å forsøke å finne den nøyaktige gjenoppbygningskostnaden ved de fire takseringstidspunktene. Det ser ikke ut til at branntakseringene var nært knyttet til kortsiktige endringer i prisnivå og at de lokale takstmennene trolig forholdt seg til omtrentlige priser på det lokale markedet.

Dessuten er det et vesentlig poeng at alle brannskader ble taksert og beregnet i forhold til de opprinnelige takseringene før erstatningene ble utbetalt. Det finnes eksempler på at erstatningssummer ikke ble utbetalt direkte, men at brannkassen direkte betalte for byggeverer på vegne av forsikringstakerne for å sikre at pengene gikk til gjenoppbygging etter brannskade. Dette viser at takseringssommene var nokså godt tilpasset prisnivået.

På grunn av dette er det kun takseringssommene som indikerer hva det kostet å erstatte bygningene dersom de brant.

Branntakseringsverdi – et validitetsspørsmål?

Branntakst vs. salgspris

Det tredje spørsmålet i dette kapittelet dreier seg om hva branntakseringssummen egentlig forteller oss om eiendomsverdi. Det er nærliggende å tenke seg at det eksisterer en sammenheng mellom branntaksering og andre vurderinger av eiendommers verdi. Den mest nærliggende og reelle verdivurderingen av en eiendom må i utgangspunktet være salgsprisen på eiendommen.⁸⁹ Pantebøker for perioden er blitt undersøkt for å kontrollere eventuelle salgsoppgaver på eiendommer som kan gjenfinnes i branntakseringene.⁹⁰

I første omgang må det bemerkes at det ikke var mange salg, og at det derfor er et nokså smalt utvalg å generalisere ut ifra. Når det gjelder de salgene som finnes, blir resultatet av sammenlikning mellom salgssum og branntaksering, at disse to overhodet ikke samsvarer. Generelt ligger branntakseringene over salgsprisen, noe som i utgangspunktet overrasker. Det ville vært nærliggende å forvente en høyere salgspris ettersom denne trolig også ville omfatte også verdien på tomten.⁹¹

⁸⁹ Eliassen(1999) s 253

⁹⁰ Pantebøker for Tønsberg. årgang 1806-1821 vs. Branntakseringsprotokoller for Tønsberg 1807, 1817

⁹¹ Hvis denne var inkludert i salget, sett ut fra hvem som eide grunnen. I Tønsberg kunne dette være greven, byen eller privatpersoner.

Deretter ville det være å forvente at mangelen på korrelasjon mellom branntaksering og salgspris ville følge et slags forholdstall, men det er ikke mulig å se noe samsvar i forholdet mellom de generelt høye branntakseringssommene og salgsprisen. Noen ganger ligger også branntakseringen under salgsprisen og ødelegger ethvert forsøk på generalisering innenfor et så smalt utvalg. Dette gjør det vanskelig å si hva branntakseringssommene i realiteten forteller oss om forholdet til markedsverdi. Svaret på dette spørsmålet kan finnes i hvilken funksjon branntakseringssummen kontra salgssummen hadde.

Branntakseringenes funksjon var åpenbart å fungere som utgangspunkt for brannforsikring av bolig eller næringsseiendom. Det er helt utelukket at branntakseringene var tilfeldige mål på eiendommenes verdi, da det ble lagt ned alt for mye arbeid i takseringene til dette. Kristine Bruland har også bemerket seg at ”det var grunner for forsikringsselskaper å ikke overvurdere forsikrede eiendommer, og det var heller ikke i firmaenes (som hun undersøkte) interesse å være underforsikret”.⁹² Takseringenes pålitelighet styrkes også av at konkrete endringer på eiendommene førte til justering av takseringssommene, og at det var tydelige spesifiseringer av verdiene. Dette kan vi se i tabell 1, som viser hundre eiendommer med grunntakseringer, og endringer i verdier og bygningsmessige endringer.⁹³ I denne tabellen kommer det frem at det var en sammenheng mellom endringer i takseringsverdien og endringer i bebyggelsen.

Branntakseringsverdien har opplagt sammenheng med hva det vil koste å erstatte bygningen i tilfelle av brann. Det vil si, erstatte bygningen med en bygning av tilsvarende standard, ut fra gjeldende priser på byggevarer og arbeidskraft. Verdien ble satt av en fagmann med erfaring og det ble festet lit til hans vurderingsevne.

Når det gjelder spørsmålet om hvor store deler av verdiene som ble erstattet i tilfelle brann, virker det åpenbart som om det dreier seg om erstatning av bygningens fulle verdi, slik som det kommer til uttrykk brannkassens retningslinjer; ”Naar Brand indfalder, bliver skaden æstimeret, eller er den total, bliver Husets eengang angivne Værdie lignet paa alle Interessentene pro quota”⁹⁴. Dette vil da tilsi at branntakseringen dekker de faktiske tap ved brann.

Salgsprisen forteller om helt andre forhold. Den gjenspeiler hva den allmenne befolkning er villig til å gi for en konkret eiendom som ligger ute for salg. Denne verdien er knyttet til markedskreftene og forteller om kjøpekraften i markedet på et gitt tidspunkt. På den

⁹² Bruland(1989) s 43 – min oversettelse

⁹³ Se tabell side 37 og 38

⁹⁴ Johnsen(1942) s 180

måten er salgssummen vesensforskjellig fra branntaksten som kun har kostnaden ved erstatning som målestokk. Dette passer godt overens med Eliassens funn fra undersøkelsen av eiendomsforhold i Risør, hvor de minst attraktive husene reelt sett var adskillig mindre verdt enn den offisielle minimumsverdien på 10 riksdaler, og at de store ettertraktede eiendommene ved havnen ble omsatt for mange ganger takseringsverdien.⁹⁵

Dette ser vi eksempler på også i dag, når det gjelder villaforsikring. Erstatningssummen ved brann for en normalstor villa vil være adskillig høyere enn salgssummen hvis den ligger utenfor pressområder. Dette forholdet vil da, ut fra samme perspektiv, snu seg hvis villaen ligger i et populært boligstrøk. Det vil si at branntakseringssummen forteller oss noe om den konkrete størrelsen og standarden på et hus, samt hva det vil koste å gjenoppbygge - gitt priser på byggevarer.

Grunnlaget for å sammenlikne branntakseringene

Slik som det ble nevnt innledningsvis er det en rekke forhold som må tas hensyn til før sammenlikning av kildematerialet kan finne sted. Det er her gjennomgått en del sentrale spørsmål i forhold til kildenes pålitelighet og representativitet.

Ovenfor ble det avdekket at branntakseringene var gode og pålitelige kilder for å få opplysninger om hus og eiendommer i de norske kjøpstedene. I tillegg gav de opplysninger som var anvendelige for undersøkelser innenfor avgrensede tidsrom. Dette gjør at branntakseringene kan brukes til historiske undersøkelser av urbane miljøer og ulike sosiale mønstre i bebyggelsen. Kildene gir også dekkende informasjon om hele bygningsmassen i de norske kjøpstedene, fordi det var lovpålagt å taksere av alle hus og eiendommer i byene. Dette gir relativt høye tall for mulige sammenlignbare eiendommer over tid. På denne måten er takseringene teknisk brukbare i sammenlikninger ved at de samme husene og eiendommene er å gjenfinne i materialet over tid.

De kildegranskende spørsmålene av økonomisk art kunne ha vært en adskillig større utfordring enn de viste seg å være. Det var helt klart en fordel for denne oppgaven at det var mulig å fastslå at takseringene ble gjort samme valutaverdi, ved alle de fire takseringspunktene. Dette førte til at det ikke var nødvendig å omregne takseringssummene i ny valuta i denne oppgaven. Det er mulig at dette er nødvendig dersom en annen periode skulle undersøkes på tilsvarende måte.

Når det gjaldt problematikken rundt økte kostnader på varer og tjenester, var dette et spørsmål som er så vidtrekkende at det ikke har vært gjennomførbart innenfor rammene av

⁹⁵ Ved takseringer foretatt før innføringen av ny valuta i 1816, Eliassen(1999), s 253

denne oppgaven. Det er trolig at prisøkningen har innvirket på branntakseringene, men ut fra det materialet som det har vært mulig å gjennomgå her, så har det ikke vært mulig å fastslå hvor mye prisstigningen har innvirket på selve takseringene. Lignende problematikk gjelder mulighetene for å finne faste forholdstall mellom salgspris og branntaksering. Mest sannsynlig har dette sammenheng med at salgspriser og branntakseringer er to forskjellige økonomiske mål på eiendomsverdi.

På tross av utfordringene ved de økonomiske problemstillingene til materialet, er takseringssummene egnet til å indikere sosial og økonomisk status i en byhistorisk undersøkelse. Her vil det være mulig å se på endringene i takseringene, opplysningene om eiendommene og utviklingen fra tiår til tiår for å fortelle noe om byutviklingen i perioden.

Tabell 1

matr	Intervall 1797 - 1807				Intervall 1807 - 1817				Intervall 1817 - 1827				
	1797	økning	reduksjon	endring	1807	økning	reduksjon	endring	1817	økning	reduksjon	endring	1827
8	0	200	0	1	200	0	100	0	100	50	0	0	150
2	470	230	0	1	700	0	200	0	500	0	0	1	500
4	100	0	0	0	100	0	0	0	100	0	0	0	100
6	60	200	0	1	260	0	210	1	50	50	0	1	100
46	350	30	0	1	380	0	80	1	300	0	50	1	250
39	3100	2500	0	1	5600	0	1600	0	4000	0	1180	1	2820
118	130	470	0	1	600	1200	0	1	1200	300	0	1	1500
212	150	50	0	1	200	100	0	1	300	150	0	1	450
48	700	1200	0	1	1900	0	900	0	1000	0	50	1	950
125	150	50	0	0	200	0	100	0	100	20	0	1	120
60	80	120	0	0	200	50	0	1	250	0	50	1	200
67	400	0	0	1	400	0	0	0	400	100	0	1	500
72	560	40	0	1	600	0	300	1	300	100	0	0	400
80	1370	1130	0	1	2500	0	1200	0	1300	10	0	1	1310
163	1000	0	0	0	1000	0	300	0	700	500	0	1	1200
168	200	0	0	0	200	0	100	0	100	500	0	1	600
169	870	230	0	1	2900	0	1300	0	1600	900	0	1	2500
177	180	20	0	0	200	0	50	0	150	320	0	1	470
181	50	750	0	1	800	0	300	1	500	0	0	1	500
193	720	1280	0	1	2000	0	500	0	1500	0	200	0	1300
196	250	150	0	0	400	0	200	1	200	150	0	0	350
133	1450	0	0	0	1450	1550	0	0	3000	0	0	1	3000
12	40	10	0	1	50	0	0	0	50	0	20	0	30
110	400	0	0	0	400	0	150	0	250	0	0	0	250
124	200	300	0	1	500	0	120	0	380	120	0	0	500
166	300	0	0	0	300	0	200	0	100	850	0	1	950
122	340	60	0	0	400	0	100	0	300	150	0	0	450
103	800	0	0	1	800	0	200	0	600	0	100	0	500
84	2300	200	0	1	2500	0	700	0	1700	800	0	1	2500
55	300	200	0	0	500	0	0	1	500	0	0	1	500
26	110	190	0	0	300	0	100	0	200	50	0	0	250
35	2020	0	10	0	2010	0	490	0	1500	700	0	1	2200
210	40	80	0	0	100	0	0	0	100	0	20	0	80
225	200	0	0	1	200	50	0	0	250	0	0	0	250
79	800	0	670	1	130	170	0	1	300	0	40	0	260
44	1550	1450	0	1	3000	0	0	1	3000	1100	0	1	1900
31	710	3090	0	1	3800	0	800	0	3000	500	0	1	3500
112	40	10	0	0	50	0	10	0	40	0	10	0	30
129	300	0	0	0	300	0	70	0	230	370	0	1	600
192	220	0	0	0	0	380	0	1	600	200	0	0	800
177	180	20	0	0	200	0	50	0	150	320	0	1	470
22	40	60	0	1	100	0	50	1	50	0	0	0	50
2	470	230	0	1	700	0	200	0	500	0	0	1	500
10	280	0	0	0	280	120	0	0	400	50	0	0	450
68	300	0	0	1	300	0	100	0	200	600	0	1	800
51	3600	800	0	1	4400	5600	0	0	10000	0	0	1	10000
87	320	0	0	0	320	0	70	0	250	550	0	1	800
132	490	10	0	0	500	0	200	0	300	190	0	1	510
213	100	200	0	1	300	0	200	0	100	30	0	1	130

160	890	610	0	1	1500	500	0	0	2000	0	0	1	2000
180	400	100	0	1	500	0	350	1	150	650	0	1	800
239	100	0	0	0	100	0	50	1	50	0	0	1	400
190	220	550	0	1	770	0	230	0	500	100	0	1	600
202	100	0	0	0	100	0	0	0	100	60	0	1	160
20	100	0	0	1	100	0	50	0	50	30	0	1	80
111	80	120	0	0	200	0	50	0	150	80	0	1	230
226	500	0	0	1	500	0	300	0	300	50	0	0	350
228	350	250	0	1	600	0	300	0	300	50	0	1	350
229	350	0	0	1	350	0	200	0	150	0	0	1	150
230	150	50	0	0	200	0	100	0	100	0	0	1	100
3	200	0	50	0	150	50	0	0	200	0	0	0	200
5	100	300	0	1	400	0	250	0	150	0	0	0	150
46	350	20	0	0	380	0	80	1	300	0	0	1	250
47	1050	750	0	1	1800	0	1000	1	800	0	0	1	800
59	40	260	0	1	300	1	50	1	250	50	0	1	300
61	60	40	0	1	100	0	0	0	100	50	0	1	150
63	160	140	0	1	300	0	50	1	150	0	50	0	100
73	90	1210	0	1	1300	0	300	0	1000	0	0	1	1000
80	1370	1130	0	1	2500	0	1200	0	1300	10	0	1	1310
81	420	0	0	1	420	4880	0	1	5300	0	1300	1	4000
82	1550	1250	0	0	2800	200	0	1	3000	4900	0	1	7900
86	1450	250	0	0	1700	0	400	0	1300	1300	0	1	2600
90	300	400	0	1	700	0	100	1	600	200	0	1	800
95	400	0	0	0	400	0	0	0	400	130	0	1	530
97	700	1800	0	1	2500	2150	0	1	4650	0	1650	1	3000
100	120	180	0	1	300	0	100	0	200	0	50	1	150
106	400	820	0	1	1220	0	20	0	1200	0	680	1	520
108	450	0	0	1	450	0	150	0	300	100	0	1	400
109	100	0	0	0	100	0	20	0	80	40	0	0	120
115	200	0	0	1	200	0	100	1	100	50	0	1	150
74	110	220	0	0	330	0	230	0	100	0	0	1	100
81	420	0	0	1	420	4880	0	1	5300	0	1300	1	4000
82	1550	1250	0	1	2800	0	200	1	3000	4910	0	1	7910
83	3000	0	0	0	3000	1000	0	1	4000	0	735	1	3265
191	340	460	0	1	800	0	300	0	500	350	0	1	850
194	200	0	0	1	200	0	50	0	150	450	0	1	600
195	510	60	0	1	570	170	0	1	400	600	0	1	1000
197	50	50	0	0	100	0	0	1	100	0	0	1	100
203	150	170	0	1	320	0	120	0	200	20	0	1	220
204	300	100	0	1	400	0	200	0	200	400	0	1	600
231	500	400	0	1	900	0	200	1	700	300	0	1	1000
237	300	0	0	0	300	0	100	0	200	0	0	1	200
6	60	200	0	1	260	210	0	1	50	50	0	1	100
9	250	0	0	0	250	0	100	0	150	0	0	1	150
10	280	0	0	1	280	120	0	0	400	50	0	0	450
11	60	0	0	1	60	0	10	0	50	0	0	1	50
12	40	10	0	1	50	0	0	0	50	0	20	0	30
90	300	400	0	1	700	0	100	1	600	200	0	0	800
123	170	30	0	1	200	0	0	1	200	60	0	1	260
130	1850	1150	0	1	3000	0	2450	1	550	400	0	1	950
Sum:	51980	30290	730	63	83110	23381	20760	34	84830	25370	7505	74	100815

Kapittel 4: Byutvikling i Tønsberg sett ut fra branntakseringene

Med utgangspunkt i et kildegranskende perspektiv er det hensiktsmessig å teste ut branntakseringene som kilde til å kartlegge urbane strukturer og hvordan disse endrer seg. Målsetningen med dette kapittelet er å vise hvordan branntakseringene gir informasjon som kan brukes til å spore endringer i bebyggelsesmønsteret. Slike endringer kan være forandringer i byens arealutnyttelse, for eksempel vekst i byens areal, fortetting - eller uttynning av bebyggelsen. Videre er det interessant å se på endrede takseringsverdier for å se hvordan bebyggelsen endret seg i forhold til konjunktorene.

I faglitteraturen er vanligvis endringer i økonomien, opp- og nedgangstider, observert i sammenheng med endringer i byutviklingen.⁹⁶ I europeisk målestokk dreier urban utvikling, eller stagnasjon, seg primært om endringer i folketallet.⁹⁷ Det blir i liten grad tatt hensyn til byutviklingen ut fra endringene i de fysiske urbane strukturene, dersom vi ser bort fra undersøkelser og analyser av bosettinger i byer lenger tilbake i tid. I slike tilfeller er det nødvendig å bruke bebyggelse som indikasjon på folketall, da andre relevante kilder mangler. I et norsk perspektiv er folketallet av naturlige grunner ikke blitt sett på som avgjørende for bystatus, og det er heller blitt tatt utgangspunkt i sosial struktur og sentralstedsfunksjoner som kriterier for bystatus.⁹⁸ Dette åpner også for vurderinger av den fysiske byutviklingen i et mikroperspektiv, det vil si, hvordan økonomiske endringene kunne påvirke bebyggelsen.

Folketall vs. bebyggelse

Perioden 1797-1827 var preget av tre ulike faser. I den første fasen var det oppgangstider og sterk økonomisk vekst i Tønsberg. Dette skal i følge O. A. Johnsen ha ført til en generell opprustning av bebyggelsen.⁹⁹ Den positive utviklingen varte fram til høsten 1807, da Norge ble dratt inn i Napoleonskrigene. Krigssituasjonen hadde ikke bare alvorlige konsekvenser for norsk økonomi, men krigshandlinger og dårlige kornhøster førte til demografiske kriser i 1808 -09 og 1813 -14.¹⁰⁰

Tønsberg ble ikke direkte rammet av krigshandlingene. Derimot ble byens primærnæringer innen handel og transport rammet. Dessuten ble omlandet hardt rammet av de dårlige kornhøstene og den manglende innførselen av korn. Ut fra kildene ser det ut til at byen

⁹⁶ Hohenberg, Lees(1995) s 106

⁹⁷ Hohenberg, Lees(1995) s 106-111, Cowan(1998) s 7-8

⁹⁸ Hohenberg & Lees(1995) s 106, Cowan(1998) s 6-7, Eliassen, s 145, Helle(2009) s 247

⁹⁹ Johnsen(1934) s 414, 446 og 568

¹⁰⁰ Hodne(2000) s 27 og 30

selv klarte seg relativt bra, kanskje mye takket være kjøpmann og ridder Carl Stoltenbergs utdeling fra sine private kornlagre.¹⁰¹ Manglende tilgang på korn i omlandet kan ha bidratt til økt tilstrømming av folk til byen.

O. A. Johnsen vektlegger, på bakgrunn av folketellingene, at det ble født svært mange barn i Tønsberg i årene 1769 til 1801. Dette skulle ha gitt så sterk økning i folketallet at det førte til boligmangel i 1830 årene.¹⁰² Mest sannsynlig hadde dette også sammenheng med økt tilstrømming av mennesker til byen fra den omkringliggende landsbygda under perioden med kornmangel og demografiske svingninger.

I perioden etter 1814 var det en tid preget av det gamle handelsborgerskapets store konkurser. De som hadde tjent store penger i den første fasen, gikk nå konkurs etter en lang periode med dårlige tider for handel på grunn av blokaden og krigshandlingene. Nå gikk de store handelshusene konkurs og dette skapte plass for en ny handelsklasse av en annen sort enn det gamle storborgerskapet.

Byggeaktiviteten innenfor de tre fasene er et interessant tema som branntakseringene kan gi innblikk i. For det første er det interessant å undersøke hvor mye den ovenfor omtalte ”opprustningen av bygningsmassen” kommer frem i branntakstmaterialiet. Videre er det interessant å undersøke hvordan de to påfølgende fasene med nedgangstid påvirket byggeaktiviteten.

Den relativt kraftige utbyggingen av forstadsbebyggelse på begynnelsen av 1800tallet tyder på at det trolig ble bygget en del boliger også i nedgangstider, men ikke samme type praktbygg som under oppgangstider.¹⁰³ Bebyggelsen i utkanten av byen var preget av spesielt små eiendommer, gjerne med bare ett hus på eiendommens grunn. Sammenhengen mellom utbyggingen av forstaden og økningen i befolkningen i denne nedgangstiden er nokså påfallende.

Likevel er det usikkert i hvilken utstrekning det eksisterer en direkte og reell korrelasjon mellom husbygging og befolkningsvekst. Branntakseringene kan ikke umiddelbart benyttes til å undersøke innbyggertall – til det trenger vi andre kilder. Dette har sammenheng med at antallet hus i en by eller bydel, i praksis sier lite om antallet mennesker som har sitt husvære der, da sammensetningen av husholdningene kunne være svært ulike og variere over tid.

¹⁰¹ Johnsen(1934), s 528

¹⁰² Johnsen(1956) s 353

¹⁰³ Johnsen(1934) s 443

I velstående husholdninger var det gjerne både familiemedlemmer, tjenestefolk og andre ansatte som hadde sitt husvære. Når det gjelder de fattigere husholdningene var det slett ikke uvanlig at også fattigfolk tok inn losjerende hos seg. Enten var det enslige som leide seg en plass, eller til og med en innerst som arbeidet for mat og tak over hodet.¹⁰⁴

Folketellingen fra 1801 viser at dette også var tilfelle i Tønsberg. Det viste seg at opp til flere familier kunne bo på et lite areal. Eiendommer som i branntaksten er registrert som; ”en stuebygning” kunne være bosted for alt mellom 1 og 11 personer, som ikke nødvendigvis var i slekt. For de høyt takserte eiendommene var det også variasjoner, men gjennomgående var det her tett mellom tjenestefolk, ”drenger” og ”piger”.

Det er derfor lite hensiktsmessig å bruke byggeaktiviteten som indikasjon på antall innbyggere. Derimot kan byggeaktiviteten gi informasjon om hvordan byens fysiske miljø endret seg, ved at det kan avdekkes hvor mye som ble bygget, og hva som ble bygget i perioden.

Bebyggelsen i Tønsberg 1797 - 1827

Antall matrikelgårder

Tallmaterialet fra branntakseringene viser ulike utviklingsfaser i løpet av 30-årsperioden. For det første er det en helt klar tendens at antallet eiendommer økte jevnt over hele perioden. For å tydeliggjøre forskjellene mellom de matrikulerte eiendommene har jeg valgt å dele inn disse i tre kategorier, primært ut fra takseringsverdi.

Den første kategorien eiendommer er de som hadde fått en lav takseringsverdi, fra 1 til 300 rdl/spd.¹⁰⁵ Dette gjaldt i hovedsak eiendommer med lite areal og få hus på eiendommen. Neste kategori var eiendommer med takseringer mellom 301 og 1000 rdl/spd. Dette er eiendommer som kan karakteriseres som ”middelklasseeiendommer”. I denne kategorien hadde eiendommene høyere boligstandard enn de i den lavere takserte kategorien, men manglet samtidig den luksus som preget de høyest takserte eiendommene. De aller høyest takserte eiendommene var eiendommer med særlig høy boligstandard, med stort bebygget areal og gjerne mange hus på eiendommen. Disse eiendommene stiller i en særstilling i forhold til de to andre kategoriene, og er taksert til over 1000 rdl/spd.

Antallet eiendommer i de ulike kategoriene vises i diagram 4. Diagrammet viser også hvordan sammensetningen av kategoriene endret seg fra ett takseringstidspunkt til det neste.

¹⁰⁴ Eliassen(1994) s 269, 270

¹⁰⁵ Fra 1817 gjelder den nye valutaen - spesidaler Se avklaring om valuta på side 29 og 30

Økningen i antall eiendommer var jevn gjennom hele perioden, og økte fra 243 eiendommer i 1797 til 281 i 1827 uten dramatiske svingninger.

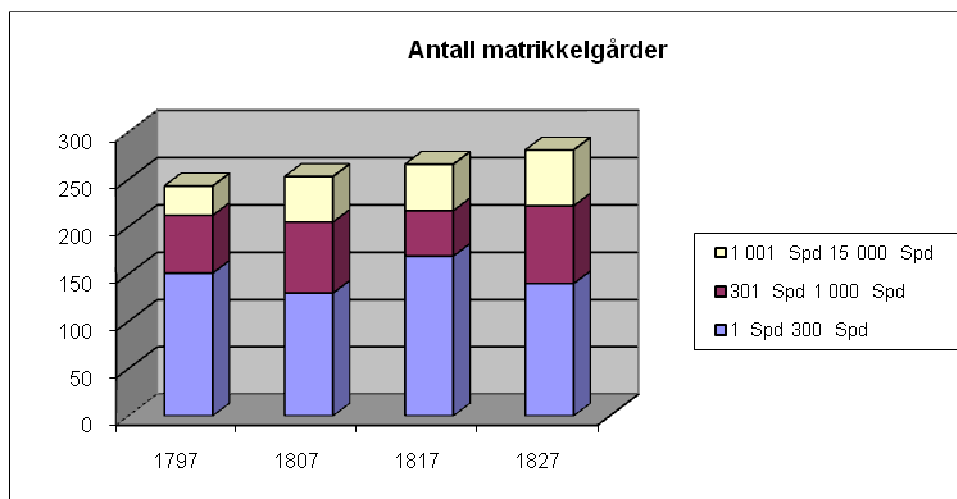

Diagram 4: Viser antallet eiendommer i de tre kategoriene ved de fire takseringene.

Takseringsverdiene var derimot betydelig mer ustabile. Eiendommene med lave takseringsverdier var de med størst variasjon. Diagrammet viser at antallet eiendommer i denne kategorien sank i oppgangstiden 1797 til 1807. Ved den påfølgende takseringen i 1817 økte antallet eiendommer i denne kategorien, mens de igjen var færre i 1827. Antallet eiendommer med middels takseringsverdier viste seg å følge motsatt tendens, ved at de ble flere i oppgangstider enn i nedgangstider.

De aller høyest takserte eiendommene ble flere i perioden, men økningen var ikke jevn. Oppgangstiden fra 1797 til 1807 hadde en positiv innvirkning på disse eiendommene, og antallet steg fra 31 til 48. I de vanskelige årene mellom 1807 og 1817, økte antallet av disse eiendommene med kun en enhet. Fra 1817 til 1827 var det igjen økning i antallet høyt takserte eiendommer.

Diagram 5 viser byggeaktiviteten i perioden. Det vil si nye hus som kom til fra en taksering til den neste. For det første er det tydelig at det ble bygget mye i perioden 1807 til 1817. Her blir den store utbyggingen av lavt takserte eiendommer enda mer fremtredende enn i diagram 4, og representerer flesteparten av alle nybygg i hele 30-årsperioden.

Det var gjennomgående få nye bygninger med middels takseringsverdi. Sammenliket vi fordelingen mellom middels takserte eiendommer totalt i materialet med antallet nye middels takserte eiendommer, er antallet nye eiendommer overraskende lavt. Det ble heller ikke bygget mange høyt takserte eiendommer, men det er interessant å se at høyt og middels takserte eiendommer følger samme mønster i forhold til konjunktursvingningene.

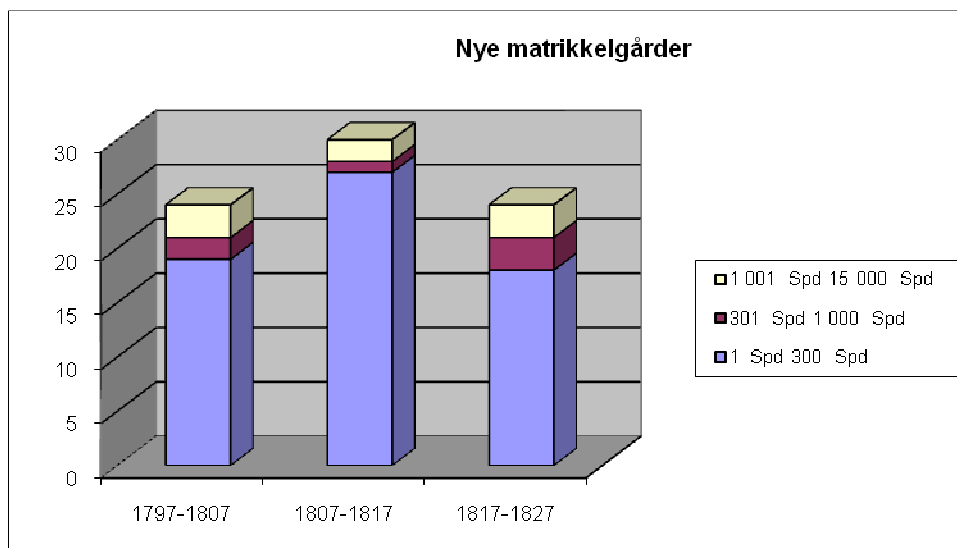

Diagram 5: Viser nye matrikkelgårder som er tilkommet i tidsrommene mellom takseringstidspunktene.

I kapittelet om kildekritikk ble det vist at forekomstene av eiendommer som var registrert 3 eller 4 ganger var på hele 77 % av det totale kildematerialet. Dette betyr også at antallet nybygg innvirker på denne statistikken og at graden av sammenliknbarhet viser seg i bebyggelsens stabilitet. Det vil si at jo mer stabil bebyggelsen var, jo flere forekomster er det av en og samme eiendom i materialet. Dette gir bedre sammenlikningsgrunnlag for stabil bebyggelse og tabell 2 viser at dette også har sammenheng med hvor høyt husene var taksert.

	Sammenliknbarhet tom. 300 rdl/spd	Sammenliknbarhet 300 til 1000 rdl/spd	Sammenliknbarhet over 1000
1 takst	10 %	3 %	6 %
2 takst	17 %	5 %	3 %
3 takst	11 %	5 %	10 %
4 takst	62 %	87 %	81 %

Tabell 2: Kildegrunnlagets sammenliknbarhet.¹⁰⁶

I tabellen er det tydelig at høyt takserte eiendommer forekom ved flere registreringer enn lavt takserte eiendommer. Dette gjør forteller oss på den ene siden at branttakseringsmaterialet er mest representativt når det gjelder middels og høyt takserte eiendommer, men er noe dårligere for lavt takserte eiendommer. Dette forteller at det bebyggelsen hadde forskjellige preg og

¹⁰⁶ Gjennomsnitt av kildematerialets sammenliknbarhet, se side 26 og 27

nybyggingsprosessen var ulik for eiendommer med lave kontra høye takseringsverdier. Dette gjenspeiles også når det gjelder forholdet mellom antallet hus og eiendommer.

Eiendommer og hus

En annen indikator på endringer i bebyggelsen er antallet hus som er fordelt på eiendommene. Dette tallet varierte gjennom 30-årsperioden. I denne sammenhengen er det nødvendig å presisere skillet mellom betegnelsene "eiendom" og "hus". "Eiendom" betyr her den samlede enhet av hus som er registrert under samme matrikelnummer. Benevnelsen "hus" dreier seg om alle typer bygninger. I dette kapittelet vil benevnelsen "hus" være uavhengig av hvilket matrikelnummer det hører til, i annet tilfelle vil dette bli opplyst om.

Antallet hus per eiendom varierte nokså mye. I branntakseringsmaterialet for den utvalgte perioden varierer antallet fra 1 til 11 hus per matrikulert eiendom. Diagram 6 viser fordelingen av eiendommer og hus.

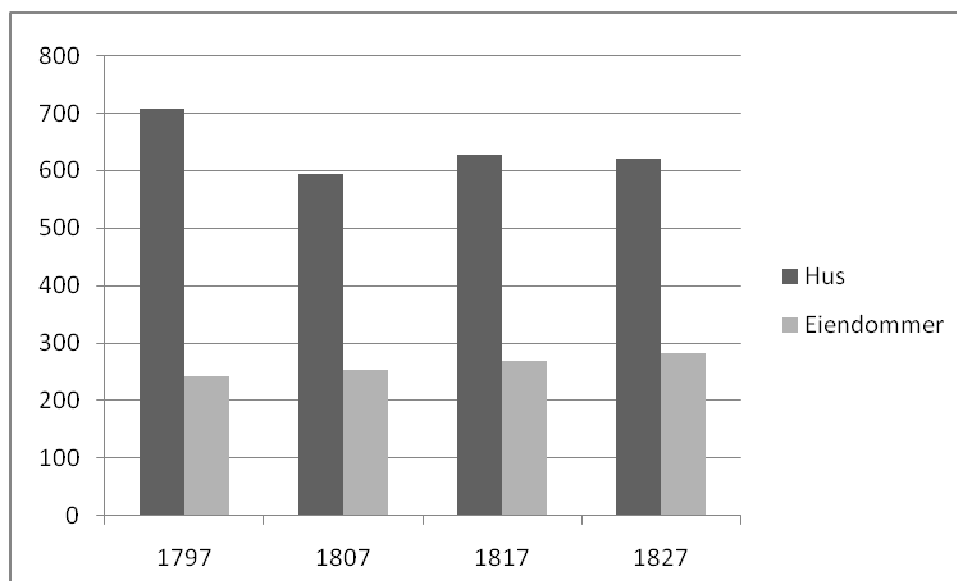

Diagram 6: viser antall hus og antall eiendommer i branntaksten årene 1797- 1827

I intervallet mellom måletidspunktene 1797 til 1807 synker antallet hus nokså mye - fra 708 til 594 hus (16 %). Når det gjelder antall eiendommer, øker disse med ti i samme tidsrom. Dette tilsier en gjennomsnittlig økning med en eiendom i året. Samtidig viser totalverdien av branntakseringene i dette tidsrommet en kraftig økning. Dette tilsier at det ble investert mye midler i bygninger på allerede eksisterende eiendommer. Kombinasjonen av den kraftige økningen i takseringsverdier og reduksjon i antallet bygninger tyder på at mange små hus på eiendommene ble revet i perioden for å gi plass for større utbygninger.

Den videre utviklingen viser at antallet hus varierer noe, men slett ikke som i perioden fra 1797 til 1807. Antallet eiendommer i Tønsberg øker jevnt. Totalt bygges det ut 29 eiendommer i løpet av de 20 årene mellom 1807 og 1827. Dette gir et gjennomsnitt på 1,45 per år og er et noe høyere gjennomsnitt enn for den første perioden. Antallet hus øker med 26 i samme periode og tilsier at det ble bygget få nye hus som hørte til de allerede eksisterende matrikelnumrene. Hovedvekten av byggeaktiviteten foregikk, som ble vist ovenfor, i den aller lavest takserte kategorien eiendommer.

I sammenlikningen mellom årene 1797 til 1807 viste det seg at det ble bebygd 19 nye eiendommer med lav taksering. I kriseårene 1807 til 1817 ble det bygd hele 27 eiendommer innenfor denne kategorien. For takseringen i 1827 har dette snudd, og det ble kun bygget 18 eiendommer i denne kategorien.¹⁰⁷ Når det gjelder de to andre kategoriene, er antallet eiendommer så lavt at det ikke er nok grunnlag til å snakke om noen klar tendens i materialet.

Ut fra gjennomgangen av diagrammene kan det se ut til at konjunkturrendringer påvirker byggeaktiviteten. Det fremgår tydelig av materialet at det blir bygget ulike typer hus i opp- og nedgangstider. Det går klart frem at nedgangstider ikke reduserer byggeaktiviteten, men at det blir bygget andre typer hus enn i oppgangstider. Dette ser vi på utbyggingen av nye eiendommer og at dette er hus med generelt lav taksering. I oppgangstider ble det ikke bygget på flere nye eiendommer, men det ble heller investert i allerede eksisterende eiendommer.

Sosial lagdeling gjennom takseringssummer

I branntakstprotokollene kommer det tydelig frem at de ulike eiendommene og husene hadde ulik og svært varierende standard. Variasjonene mellom husene blir bekreftet gjennom selve takseringssommene, men også gjennom de presise beskrivelsene av eiendommene og bygningene. Kontrastene i beskrivelsene er iøynefallende, især ved sammenlikninger mellom de største og flotteste gårdene med høy takst, og de minste og lavest takserte eiendommene.

Dette kommer tydelig frem fordi takseringssommene dekker hele spekteret av eiendommer i byen, fra de lavest takserte eiendommene på 30 riksdaler og til de høyest takserte som går helt opp til 10 000 riksdaler. Det er åpenbart at det er en sammenheng mellom takseringsverdien på eiendommen og hva slags standard det var på husene på eiendommen.

Det er flere momenter som har betydning for fastsettelsen av takseringssummen. Bruk av byggematerialer, størrelse, antall hus på eiendommen og den generelle byggestandard, som

¹⁰⁷ Se også diagram 5 på side 43

favner alt fra byggematerialer til lysforhold og varmekilder. Sammenhengen mellom kvaliteten og byggestandarden på husene og eierens sosioøkonomiske status er opplagt. Det er å forvente at også datidens folk ønsket å bo best mulig, og for de øvre samfunnslag var det nærmest en forpliktelse å vise sin materielle velstand utad. Dette var maktpåliggende, både i forhold til å beholde sin sosiale posisjon og nokså nødvendig for å bli tatt på alvor i forretningslivet.¹⁰⁸

Gjennom perioden 1797 til 1827 er takseringsverdiene i Tønsberg i stadig utvikling, og gjenspeiler investeringer som blir gjort på bygningene.¹⁰⁹ Ved å sammenlikne takseringene ved de fire ulike tidspunktene gir det informasjon om hvordan lavt, middels og høyt takserte eiendommer svarte på endringene i det økonomiske klima.

Selv om branntakseringene gir god innsikt i de ulike nivåene i verditakseringene, må det tas høyde for at takseringer kan være en relativt ”treg” indikator på økonomisk endring. Det kan være interessant å undersøke dette nærmere ut fra det kildegranskende perspektivet. Antagelsen om denne ”tregheten”, er forankret i det faktum at det tar forholdsvis lang tid før forfall og mangel på vedlikehold påvirker takseringsverdien på bygningen i motsetning til den tiden det tar å øke den gjennom utbygginger.

Branntakstene viser tydelig at både utbedring av allerede eksisterende bebyggelse og oppføring av nye bygg, gir rask økning i takseringsverdi. I et sammenliknende perspektiv blir fraværet av investeringer, og hvilke typer investeringer som blir gjort, trolig det mest synlige målet på endring i takseringene. Dette ble tydeliggjort av diagrammene 4 og 5, der det var klart at nybyggingen er den sterkeste indikatoren i takseringene på endringer i det økonomiske klima.

Diagram 7 viser gjennomsnittlige takseringsverdier for eiendommene i Tønsberg, med utgangspunkt i tredelingen fra 1797. Det innebærer at det er de samme eiendommene som følges gjennom hele perioden. Primært er tallene for grafen ”alle” interessant å studere. Den viser at de gjennomsnittlige takseringsverdiene økte i de to periodene da det var oppgangstid, imens de sto nærmest helt stille i årene mellom 1807 og 1817, da det skulle ha vært perioden med konjunkturedgang og kraftig prisstigning.

¹⁰⁸ Veblen(2008) s 41,43

¹⁰⁹ Se tabell side 37 og 38

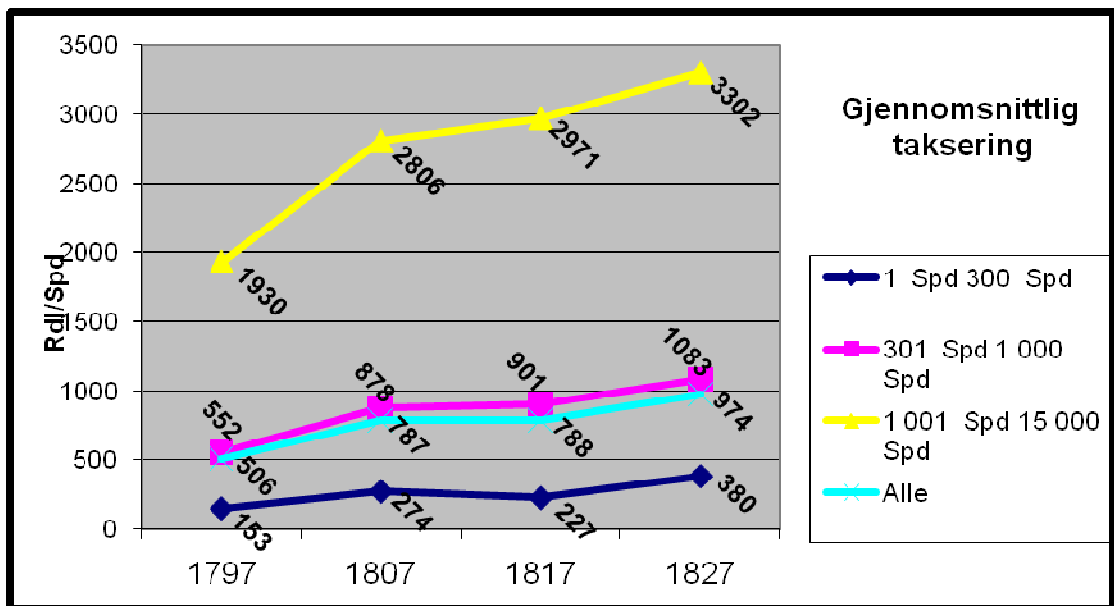

Diagram 7: Beregning av gjennomsnittlig takseringsverdi for alle tre takstgrupper.

Beregnet utvikling med eiendommenes taksering i 1797 som utgangspunkt.

Videre er det tydelig at gjennomsnittlig takseringsverdi innenfor de tre takstkategoriene var i endring i denne perioden, og at det var store forskjeller mellom dem. Mest synlig er den høye gjennomsnittstakseringsverdien i kategorien med høye takseringer i sammenlikning med de andre.¹¹⁰ Et spesielt trekk her er at gjennomsnittlig takseringsverdi ikke synker i løpet av perioden. I den første perioden økte gjennomsnittlig takseringsverdi kraftig. Dette var forventet, da perioden hadde kraftig økonomisk vekst. I ”kriseperioden” deretter øker gjennomsnittlig takseringsverdi med 165 rdl/spd. I forhold til den eventuelle prisstigningen kan dette ses på som en svak økning i takseringene. Mot 1827 ses det igjen en klar økning i gjennomsnittlig takseringsverdi for de høyest takserte eiendommene.¹¹¹ Dette er interessant da dette er en periode da eierne av disse eiendommene hadde svært vanskelige tider med massekonkurser.

Når det gjelder grafen for eiendommer med takseringsverdier i mellomklassen, så er denne svært lik den som er merket ”alle”. Den ligger riktignok noe over, men dette har sammenheng med at tallene blir trukket nedover i ”alle” grafen på grunn av at der er også kategorien med de laveste takseringene medregnet. De eiendommene med lavest takseringsverdi i 1797 økte også sine verdier gjennom perioden, men slett ikke like mye som de i de andre to kategoriene.

¹¹⁰ Det kan være verdt å merke seg at denne inndelingen fører til at det er størst spenn i takseringsverdier innenfor denne grupperingen og det derfor ser dramatisk ut. Likevel er det også et poeng at denne grupperingen hadde langt færre representanter enn de andre grupperingene.

¹¹¹ For spørsmål om avklaringen av prisstigning og valuta, se side 29 til 33.

Totalbildet viser at forskjellene i gjennomsnittstaksering innenfor de tre gruppene ble bevart gjennom perioden. Eiendommene som i utgangspunktet hadde de høyeste takseringsverdiene, fortsatte å ha de høyeste takseringssummene, og avstanden mellom disse og den resterende bebyggelsen økte. Dette avspeiler de sosiale forskjellene som preget byen og viser at dette forholdet mellom høyt og lavt takserte eiendommer ble bevart gjennom perioden.

takseringene av eiendommene viser hvor store forskjeller det kunne være mellom folk. På denne måten avspeiler eiendomstakseringene huseiernes sosiale status.

Her er det på sin plass å avklare hva som konkret menes med sosial status i denne sammenhengen, og samtidig vise hvordan branntakseringene sammen med andre kilder kan bringe nytt lys over sosiale perspektiver i byhistorien. Parallelle undersøkelser mellom branntakseringene og folketellingen for 1801, viser at det er en sammenheng mellom eiendommens takseringsverdi og eiernes- og beboernes yrker.

For å visualisere og strukturere sosiale sammenhenger er det vanlig innenfor sosiologien å lage firefeltstabeller. En av de mest kjente er Pierre Bourdieus skjematisk oppstilling av forskjellene mellom økonomisk og kulturell kapital i ”Distinksjonen – en sosiologisk kritikk av dømmekraften”.¹¹² Hos Bourdieu er sammenhengen mellom kulturell virksomhet, utdanningskapital og sosial bakgrunn nært knyttet til grunnleggende prinsipper for sosial differensiering.¹¹³ Her blir Bourdieus teoretiske grunnlag brukt for å vise sammenhengen mellom yrke og takseringsverdi, og for å eksemplifisere den mangfoldige mulighetene for bruk av branntakseringsmaterialet.

I firefeltstabellen nedenfor spiller yrkesstatus samme rolle som kulturell kapital hos Bourdieu, og takseringsverdien gjenspeiler økonomisk kapital. Slik blir huseiernes sosiale sammensetning og spredningen i takseringsmaterialet visualisert gjennom modellen. Modellen tar utgangspunkt i tilsvarende treff mellom folketellingen 1801 og branntakseringene 1797 og 1807. Det kan være små variasjoner i funnene da folketellingene fører ”husbonde” og takseringene ”huseier”, men stort sett samsvarer det. Det er verdt å merke seg at det kun er huseiere med i undersøkelsen, da det kun er huseiere som får sine eiendommer branntaksert. Dette ekskluderer alle de eiendomsløse og fattige i Tønsberg, noe som ville gitt en helt annen firefeltstabell.

¹¹² Bourdieu(1995) s 35

¹¹³ Bourdieu(1995) s 43 og 57

Eiers sosiale status	Takseringsverdi		
		<i>Lav</i>	<i>Høy</i>
	<i>Høy</i>	stillinger med ansvar – jordmor, klokker, konsumpsjonsskriver, underfogd, høker, bokbinder	embetsmenn, redere, skipperne, kjøpmann
	<i>Lav</i>	Dagarbeidere, sjøfarende, matroser, skomaker, skredder, hjulmaker, tømmermann, hattemaker, maler, murer, snekker, smed	

Tabell 3: firefeltstabell tabell for takseringsverdi og yrkesgrupper

Tabellen viser sammenhengen mellom høystatusyrker innenfor embetsverket, redere, skipperne og kjøpmenn og høye takseringsverdier. Yrkesgruppene som falt innenfor kategorien med lave takseringsverdier var dagarbeidere, ufaglærte håndverkere, styrmenn og matroser. Dette var de mest åpenbare kategoriene i materialet å plassere, da de tydelig befant seg i hver sin ende av skalaen med takseringssummer.

Noe mer komplisert var det å plassere yrker i kategoriene lav takseringsverdi/ høy status og høy status/ lav takseringsverdi. Eiendommer som var lavt taksert men hvor eierne hadde yrker med høy sosial status, var gjerne kjennetegnet av at eierne hadde stillinger i samfunnet som gav dem sosial integritet. Dette kunne være i folk som hadde offentlige og representative funksjoner, eller at de eide små handelsvirksomheter hvor de ikke beskjeftiget seg med ”skittent” arbeid. Et godt eksempel her var høkere som helt klart hadde høyere status enn skomakere og smeder.¹¹⁴ Ett fellestrekk som ble satt til utvalget her var at det skulle være yrker hvor eierne utførte oppdrag i samfunnet, hvor det var nødvendig med tillit og krav til yrkesutøvelsen. Dette gav ikke nødvendigvis høy økonomisk status og representerer et skille i materialet.

Den siste ruten i tabellen er blitt stående tom. Det var ingen funn av yrkesgrupper blant huseierne som kunne kategoriseres som lav status/høy eiendomsverdi. Mangelen på treff i denne kategorien er kanskje ikke så oppsiktsvekkende. Det er litt vanskelig å tenke seg yrkeskategorier som kunne falle innenfor denne kategorien. Noen forslag kunne være bøddel,

¹¹⁴ Johnsen(1951) s 167-169

jødiske utlånere eller skatteoppkrever, men ingen av disse eller andre liknende forekom i materialet.

Inndelingen av huseierne i sosiale yrkeskategorier er ment som en bakgrunn for forståelsen av hvilke sosiale grupper som befinner seg innenfor tredelingen av materialet. Dessuten representerer det en grunnforståelse av den sosiale sammensetningen i byen når det gjelder de sosialgeografiske perspektivene som tas opp senere i oppgaven.

Eiendomsutvikling i intervaller

I de tre kommende avsnittene vil det bli gjort en analyse av takseringssummene fra branntakseringsmaterialet, med fokus på endringer. Her vil den opprinnelige tredelingen av materialet i de tre takseringskategoriene, som er benyttet ovenfor, bli brukt som utgangspunkt for sammenlikning. Målsetningen er å undersøke hvordan sammensetningen av eiendommer endret seg i de ulike takstkategoriene. Analysen vil bli vurdert på bakgrunn av endringer innenfor intervallene mellom takseringstidspunktene.

Eiendommene med lav takseringsverdi

Historieskrivingen for perioden beskriver ensidig en storstilt utbygging av forstadsbebyggelse. Dette dreier seg om eiendommer med lav takseringsverdi i utkanten av bykjernen. Ut fra opplysningene i takseringsmaterialet er det eiendommene med takseringssummer inntil 300 rdl/spd var eiendommer som passer til denne karakteristikken.

I dette avsnittet er det nødvendig å vurdere om, og hvor tydelig, utbyggingen av forstadsbebyggelsen i Tønsberg kommer til syne gjennom branntakseringsmaterialet. Videre er det interessant å undersøke om utbyggingen av denne typen eiendommer virkelig varierte så mye som diagram 4 og 5 hentyder. Tallene for eiendommer med takseringssummer tom. 300 rdl/spd vises i diagram 8.

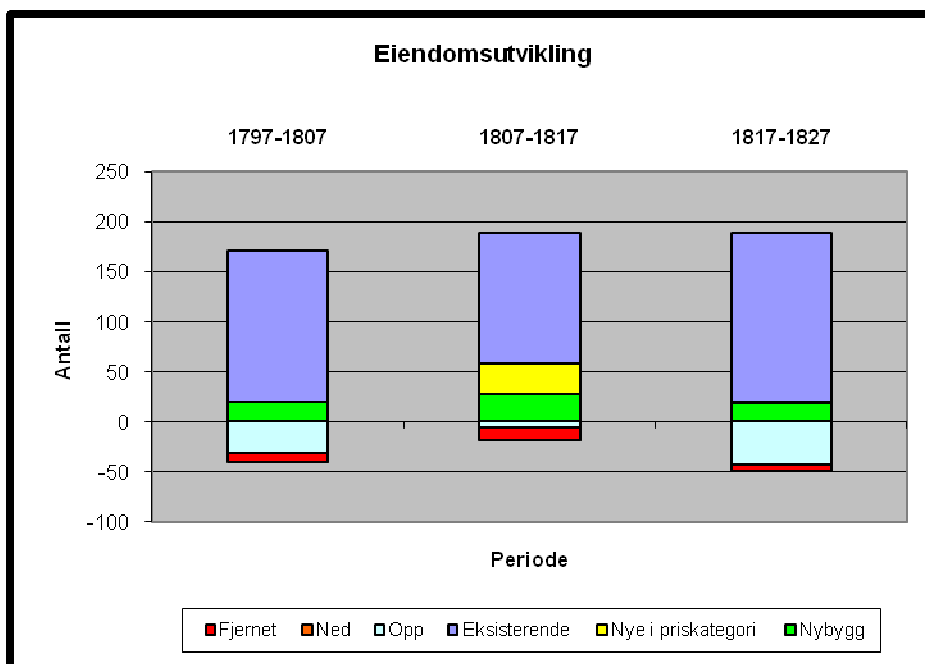

Diagram 8: eiendommer taksert tom. 300 rdl/spd. "Eksisterende" viser "fra" året.

I løpet av den første tiårsperioden, mellom 1797 og 1807, sank antallet eiendommer i denne kategorien fra 151 eiendommer til 130. 32 eiendommer av de opprinnelige 151 økte sine takseringer slik at de i 1807 hadde takseringsverdier over 300 rdl/spd. På diagrammet er disse eiendommene markert med "opp". 19 eiendommer ble bygget ut i perioden og er merket med "nybygg". 9 eiendommer er blitt fjernet fra statistikken fordi de ikke er sammenliknbare.¹¹⁵

Funnene fra undersøkelsen av det første intervallet, kan stemme overens med at oppgangen i økonomien i denne perioden førte til økt inntjening i alle produksjonsledd. Dette skal også ha ført til en storstilt opprustning av bebyggelsen, noe som trolig også gjaldt mindre og lavere takserte eiendommer.¹¹⁶

Tallene for perioden 1807 til 1817 viser en endring i byggeaktivitet ved en kraftig økning i lavt takserte eiendommer. For det første har antallet eiendommer med takseringsverdi tom. 300 rdl/spd nå blitt så mange som 169. For det andre hadde 31 eiendommer i mellomkategorien fått lavere takst enn det de hadde i den foregående perioden, slik at de falt ned i den lavere takserte kategorien. Dessuten ble det bygget 27 nye eiendommer med lav taksering og kun 6 eiendommer i den opprinnelige kategorien, økte taksten slik at de kom over imellomkategorien. 13 eiendommer ble fjernet på grunn av manglende sammenlikningsgrunnlag.

¹¹⁵ Definisjon av sammenliknbarhet s 26 og 27

¹¹⁶ Johnsen(1934) s 443-445

I perioden 1817 til 1827 sank antallet eiendommer i kategorien igjen, denne gangen ned til 140 eiendommer. Av disse var det 18 nye eiendommer. Hele 43 eiendommer fra denne kategorien i 1817 fikk nå så høye takseringsverdier at de ble inkludert i mellomkategorien. 6 eiendommer ble fjernet denne gangen.¹¹⁷

De relativt store variasjonene i antallet eiendommer med lav takseringsverdi i de tre intervallene er overraskende, men stemmer overens med observasjonene ovenfor. Likevel hadde det vært nærliggende å forvente en jevn tendens i den ene eller andre retningen, fremfor svingninger, slik som diagrammet viser. Dette er et interessant funn, som innebærer at det er påkrevet med en omvurdering av den tidligere nevnte ”tregheten” i branntakseringene som indikator på økonomisk endring.

Ut fra disse funnene viser det seg at branntakseringene, i løpet av tiårsperioder, fanger opp relativt store endringer i bebyggelsen. Helt konkret ser det ut til at det er eiendommene i kategorien med de laveste takseringsverdiene som følger endringene i konjunktorene mest tydelig.

Eiendommene med middels takseringsverdier

Ut fra funnene i kategorien med takseringer tom. 300 rdl/spd, ser det ut til at det var en viss form for press nedover i boligmarkedet. Det kan dessuten se ut til at denne tendensen ble forsterket i nedgangstider. Tallene viser en klar tendens til at eiendommer med middels takseringsverdi, ble presset ned i kategorien med de laveste takseringene. I et videre perspektiv samsvarer dette med Alexander Cowans betraktninger om åpne og lukkede eliter. Han vektlegger at det var vanskelig å få innpass i de øvre samfunnslag og at det var et sterkt press nedover, slik at det også var komplisert å holde seg inne i elitesjiktet.¹¹⁸

Tallmaterialet for både eiendommer med lave og mellomstore takseringer forsterker bildet av presset nedover. Sammenlikningen mellom diagram 8, oven, og diagram 9, nedenfor, viser denne tendensen:

¹¹⁷ På grunn av kriteriene for sammenlikning

¹¹⁸ Cowan(1998) s 55-64

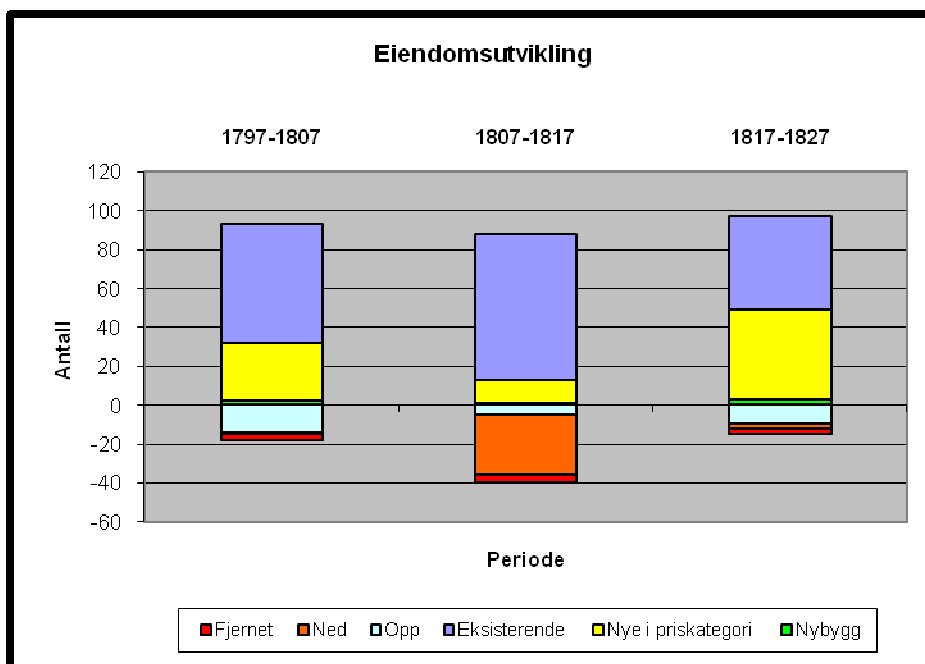

Diagram 9: eiendommer taksert mellom 301 og 1000 rdl/spd. "eksisterende" viser "fra" året.

For den første tiårsperioden 1797 til 1807, viser tallene det motsatte som for eiendommer med lav taksering. Antallet eiendommer med middels takseringsverdi økte fra 61 til 75. Av det totale antallet eiendommer var 30 nye innenfor takseringskategorien, dessuten var det kun tre eiendommer som gikk ned i verditaksering fra denne gruppen til den nedre i dette intervallet. 14 eiendommer økte sin takseringsverdi slik at de gikk over til kategorien med høy takseringsverdi. Denne utviklingen viser at det foregikk en relativt stor opprustning av denne delen av boligmassen i denne perioden.

I perioden 1807 til 1817 framtrer billedet av presset nedover i nedgangstider, ved at antallet eiendommer i kategorien sank til 48 eiendommer fra 75. 5 eiendommer økte til kategorien med høyest takserte eiendommer, mens hele 31 eiendommer sank i verdi slik at de falt ned i den laveste kategorien. Kun en nyutbygd eiendom falt inn under denne kategorien denne gangen og 4 ble fjernet fra sammenlikningen.

I den siste tiårsperioden økte antallet eiendommer i mellomkategorien kraftig igjen, fra 48 eiendommer i 1817 til 82 i 1827. Hele 46 eiendommer var nye i kategorien i denne perioden. Ut fra tallene for kategorien med lave takseringsverdier er det åpenbart at hele 43 av disse var eiendommer som ved denne registreringen oppnådde høyere takseringssum. 3 var nybygg og 3 ble fjernet. Dette indikerer at det igjen var bedre tider også for eierne av eiendommer med lave takseringssummer.

Eiendommene med høye takseringsverdier

Eiendommene med de høyeste takseringsverdiene var den kategorien med mest stabilitet og relativt jevn stigning gjennom hele perioden. Dette er på tross av de til dels dramatiske beskrivelsene av nedgangstidene for overklassen.¹¹⁹

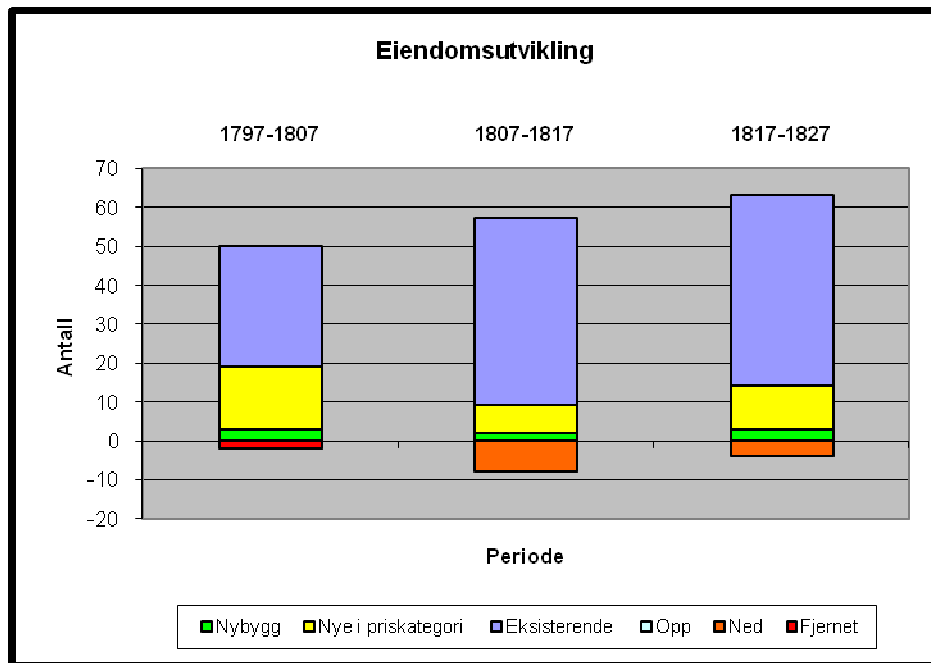

Diagram: 10 Eiendommer taksert over 1000 rdl.

Ved første taksering i 1797 hadde 31 eiendommer takseringsverdi over 1000 rdl og frem til 1807 økte dette tallet til 48. Økningen viser til samme tendens som i de to andre takseringskategoriene og understreker at oppgangstider førte til opprustning av boligmassen. Hele 16 eiendommer fikk økt takseringsverdier, slik at de kom inn under denne kategorien. 3 nye eiendommer kom til, imens. 2 eiendommer ble fjernet fra denne sammenlikningen.

I neste periode var tendensen svekket og det var bare 7 nye i kategorien og kun 2 nybygg. Dessuten gikk 8 eiendommer ned i verdi og dermed ut av kategorien og ned i den mellomste. Ingen eiendommer ble her fjernet fra sammenlikningen. Dette er viktig sett ut fra det kildegranskende perspektivet. Primært fordi det avkrefter mistanken om branntakseringenes ”treghet” som kilde til endringer i bebyggelsen, da det viser til kraftige endringer i tiårsperspektiv. Videre viser det at branntakseringene ikke bare kan brukes som måler av oppgangstider gjennom tallfestede observasjoner av opprustning av eiendommer, men at de også i nedgangstider viser at kapitalmangel påvirket bygningsmassen direkte.

¹¹⁹ Pryser (1999)s 87, 93

Ved siste måleintervall er det derfor ikke overraskende at tendensen er snudd. I 1827 er 59 eiendommer taksert til over 1000 spd. Da hadde 11 nye eiendommer blitt lagt til i kategorien og i tillegg var det taksert 3 nybygg. 4 eiendommer sank ned i mellomkategorien. Tallene er små, men det kan peke på tendenser som både Tore Pryser og Johnsen bemerker i forbindelse med de store fallittene. Dette gjelder de gamle handelsfamilienes fallitter(eiendommer ned) og de nye handelsborgeres inntog(eiendommer opp) i den kategorien med høyt takserte eiendommer.

Den urbane virkelighet i retrospektiv

Funnene fra undersøkelsen av branntakseringssummene og sammensetningen av hus og eiendommer, gir ett innblikk i det fysiske bymiljø i perioden.

For det første viser takseringsmaterialet at det er slik som faglitteraturen forteller - byen vokste. Til forskjell fra de generelle beskrivelsene gir branntakseringene også innblikk i hvordan sammensetningen av eiendommer var i forhold til standard. Funnene av generelt lave takseringer i nedgangstider og høyere i oppgangstider viser til at byggeaktiviteter hadde klar sammenheng med tilgangen på kapital og hang sammen med konjunkturedringer.

Det økonomiske klima gjenspeiler seg også i de gjennomsnittlige takseringssummene for eiendommer som var sammenliknbare gjennom hele perioden.

Tredelingen av branntakseringene med undersøkelse i tiårsintervaller avdekket at branntakseringene også kan være en kilde til studiet av konjunkturbevegelser, samt at det går raskere enn forventet å oppdage endringer i materialet.

Endringene i tallmaterialet viser at det eksisterer sammenhenger mellom den økonomiske tendensen i perioden og hvordan branntakseringene endrer seg. Antallet lavt takserte eiendommer er helt tydelig den gruppen hvor endring i aller størst grad viser seg, enten det er nedgangstider eller oppgangstider. Antallet høyt takserte eiendommer har derimot en tendens til å stå stille i nedgangsperioder og øke mye i oppgangsperioder. Dette har åpenbart å gjøre med de sosiale forhold som rådet i Tønsberg i denne 30-årsperioden. Det tilsier at det var en stor befolkningsgruppe som hadde svært små eiendommer og at de var meget utsatt for økonomiske endringer, og da spesielt i nedgangstider.

De mer velstående derimot hadde i utgangspunktet flere opparbeidede økonomiske reserver og på tross av den økonomiske nedgangen påvirket ikke denne deres takseringsverdi så dramatisk. I oppgangstider kan vi heller se på fraværet av investeringer i eiendommene som et tegn på dårligere økonomi.

Ut fra branntakseringene er de sosiale forskjellene i Tønsberg åpenbare og preget trolig byens fysiske fremtoning. De ulike sosiale gruppenes eiendommer var lokalisert i ulike deler av byen. I denne oppgaven er de sosiale forskjellene synliggjort av variasjoner i branntakseringsverdiene. Tema for neste kapittel blir hvordan de tre grupperingene på grunnlag av tredelingen av takseringsmaterialet geografisk fordelte seg i byen.

Kapittel 5: Sosialgeografisk bosettingsmønster i Tønsberg

Den romlige dimensjonen

Gjennomgangen av branntakseringene for perioden 1797 til 1827 viser at Tønsberg sosialgeografisk sett var langt fra homogent. Det var store forskjeller i bebyggelsen i de ulike delene av byen. Både beskrivelsene av bebyggelsen og selve takseringssummene viser dette. Noen områder var i hovedsak preget av store private boligeiendommer. Andre områder hadde flest eiendommer som bar preg av handelsvirksomhet eller håndverk, mens det i enkelte områder av byen var mer fattigslig bebyggelse enn det som var alminnelig.

Fremveksten av områder med ulik bebyggelse har sammenheng med at økonomiske og sosiale aktiviteter former byenes romlige organisering. Dette skjer ved at menneskelig virksomhet bestemmes av ulike faktorer, som fører til at forskjellige yrker og samfunnsgrupper blir begrenset til steder hvor forholdene ligger til rette for dem. Slik blir det dannet bånd mellom menneskene og stedet hvor de har sitt virke. Betingelsene for stedets egenart er knyttet til et nettverk av andre steder. Dette innebærer at produksjonskrav, tilgang til markeder og juridiske, politiske, sosiale og administrative forhold er med på å forme den indre organiseringen av bosettingsmønstre i byene.¹²⁰ På denne måten dannes det urbane landskapet ut fra flere forutsetninger enn de rent geografiske.

I historieskrivningen er det ofte vektlagt at forskjellige byer har spesialisert seg på produksjon av enkelte artikler.¹²¹ Dette gjelder også for ulike bydeler, hvor enkelte områder i byene kunne være nærmest reservert for enkelte yrkesgrupper, slik at utviklingen gikk i retning av en bydelsmessig spesialisering.¹²² På denne måten kan geografiske og sosiale skillelinjer ses i sammenheng med den geografiske plasseringen av yrkesgrupper.¹²³

Fremveksten av de geografiske bosettingsmønstrene har gjerne oppstått på bakgrunn av forskjellige krav eller behov som berørte de ulike yrkesgruppene. På denne måten var den geografiske plasseringen ikke tilfeldig og var nedfelt i lovverket og hadde ofte lange tradisjoner.¹²⁴ Momenter som kunne avgjøre yrkesgruppens lokalisering kunne være nærhet til byens innfartsvei og sjøen, eller tilgang på vann og nærhet til bryggeområdet. Eksempler

¹²⁰ Hohenberger, Lees (1999) s 131-133, <http://www.snl.no/geografi>

¹²¹ Hohenberger, Lees (1999) s 125

¹²² Helle(2006) s 101

¹²³ Malmberg(1980) s 139

¹²⁴ Malmberg(1980) s 13, Johnsen(1942) s 56, Johnsen(1942) s 6, 384

på dette kan være smedenes plassering i bybildet på grunn av hensynet til brannfare, garvernes plassering på grunn av lukt eller sjøfolks tilknytning til sjøen og havneområdet.

De forskjellige ervervmessige aktivitetene i ulike områder av byen la rimeligvis føringer for utvikling av varige bosettingsmønstre. Slike mønstre danner sosiale nettverk, og menneskene bidrar til å opprettholde og reprodusere bosettingsmønstret.¹²⁵ Dette gjenspeiles i branntakseringene gjennom beskrivelsene av bebyggelsen, som viser at ulike typer bebyggelse var lokalisert i ulike deler av byen.

Ulike bydeler og sosiale skiller

Geografisk inndeling

For å undersøke hvordan de ulike typene bebyggelse var spredt i byen, er det nødvendig å dele inn byen i bydeler. Utgangspunktet for inndelingen er å gjenfinne i navn og beskrivelser av dagens by. Inndelingene er modifisert etter personlige vurderinger av bebyggelsen i perioden 1797 til 1827, i tillegg til kjennskap til takseringsmaterialet og Holters bykart fra 1847.¹²⁶

For å etablere en forståelse av hvordan de nedenfor beskrevne inndelingene av byen er foretatt, har det vært nødvendig å lage et bydelskart.¹²⁷ Her er de moderne benevnelsene på ulike bydeler brukt som utgangspunkt for å dele inn byen, på tross av at de understreker at det moderne Tønsberg har vokst langt utover sine gamle grenser. Det er likevel klart at bebyggelsen rundt torget og havneområdet fortsatt representerer ”sentrum” i dagens Tønsberg. Dette har sammenheng med at det er her det opprinnelige handelssentrum lå, i nærhet til havneområdet og med torget som midtpunkt. Dette sentrumspreget er blitt bevart til i dag.

I takseringsmaterialet skiller sentrumsbebyggelsen seg tydelig fra den øvrige bebyggelsen, primært på grunn av de store forskjellene i takseringsverdier, som understrekes av skildringene av bebyggelsen. Disse er svært annerledes når det gjelder bebyggelsen i sentrum, sammenliknet med bebyggelsen bare noen kvartaler bort fra torget og havnen. Derfor har avgrensingen av bydelen ”Sentrum” i hovedsak er blitt satt på bakgrunn av de tilgrensende bydelenes preg. Fordi disse identifiserer et av skillene mellom de ulike typene bebyggelse i byen.

Bydelen som i dag kalles Nordbyen, danner utgangspunkt for en inndeling. Beskrivelsene i takseringene viser at bebyggelsen i ”Sentrum” og bebyggelsen nord for

¹²⁵ Weber(2005) s 54 og 55

¹²⁶ Kartet er ikke et ordinært bykart, men et matrikkel- eller parsellkart med kvartaler og gatenett.

¹²⁷ Se bydelskart side 73

Laurentiuskirken (matrikkel 78) hadde ulikt preg. Derfor er området nord for kirken og langs vannet på nedre sidene av Slottsfjellet blitt kategorisert som ”Nordbyen”, det utgjør et noe større område enn det som i dag betegnes som Nordbyen.

Bebyggelsen som ligger noen kvartaler syd for bydelen ”Sentrum”, kalles i dag for Sørbyen. Så langt det har vært mulig å undersøke her, eksisterer det ikke noen tydelig avgrensning av hvor Sørbyen begynner. Navnet er imidlertid passende som utgangspunkt for inndelingen her da takseringene syd for Tjømegaten på Holters kart, viser til en annen bebyggelse enn den i sentrum. ”Sørbyen” i denne undersøkelsen gjelder derfor området som strekker seg østover fra Tjømegaten og Møllebakken, samt bebyggelsen opp mot Haugar.

Fjerdingen er en bydel nordøst for sentrum. Dette er området hvor den opprinnelige forstadsbebyggelsen vokste frem, straks utenfor bygrensen. Denne grensen gikk opprinnelig ved Consumtionshuset (matrikkel 227), hvor det ble betalt torgavgift, og ”Forstaden” ble bygget ut nord for denne. På Holters kart er ”Forstaden” merket av som gate, men egentlig var hele området nordøst for bygrensen preget av forstadsbebyggelse. Alle eiendommene i dette området hadde egne matrikelnumre med adresse ”Forstaden” i branntakseringene.¹²⁸ Avgrensningen for bydelen ”Forstaden” er blitt satt nord for matrikkel 51(”Kockegården” – Toldbodgaten 14), som representerte et kvalitetsmessig skille med sin ekstremt høye takseringsverdi på 3600 rdl allerede i 1797.¹²⁹

De fire bydelene representerer områder hvor bebyggelsen hadde ulikt preg. Inndelingen gjør det mulig å regne på forskjellene i takseringene og sammenlikne bydelene, for å få mer kunnskap om det sosiale bosettingsmønsteret.

Sosiale skiller

I kapittel fire ble det tydelig at branntakseringene gjenspeiler sosiale ulikheter ved at beskrivelsene av bebyggelsen var forskjellige når det gjaldt lavt, middels og høyt takserte eiendommer. Det var åpenbart at konjunkturbundne endringer påvirket de ulike typene eiendommer forskjellig og gjenspeilet sosial ulikhet.

I oppgangsperioden 1797 til 1807 førte den kraftige økningen i økonomien til at det ble investert i eiendomsutvikling, noe som førte til utbedring av bebyggelsen. De økte investeringene førte til at det ble færre lavt takserte eiendommer og antallet eiendommer med

¹²⁸ Det er verdt å merke seg at branntakseringene skulle gjelde alle hus innenfor bygrensene, men at ”Forstaden” ble underlagt denne forpliktelsen på tross av at de befant seg utenfor. Det er mulig at dette har sammenheng med den dårlige brannsikkerheten i området og at magistraten i Tønsberg hadde relativt god kontroll på dette området.

¹²⁹ I 1827 var denne eiendommen registrert med 14 hus og var taksert til 10 000 spd!

middels og høy takseringsverdi økte. Dette innebar likevel ikke noen utjevning av de sosiale ulikhetene, men var et tegn på at alle fikk noe bedre levekår.

I kriseperioden 1807 til 1817 økte derimot antallet lavt takserte eiendommer, mens antallet eiendommer med middels takseringsverdi sank. Dette hadde trolig sammenheng med at de som bygde i perioden, i hovedsak bygde rimeligere enn tidligere og at manglende vedlikehold av bebyggelsen førte til noe forfall. Antallet eiendommer med høy takseringsverdi endret seg ikke i denne perioden, og gjenspeiler mest sannsynlig at det ikke var midler i samfunnet for nye praktbygg. Dette illustrerer en krise som rammet hele samfunnet, og antallet tønsbergensere med dårlige boforhold økte.

Under perioden 1817 til 1827 gikk mange handelsborgere konkurs. I branntakseringene var det imidlertid verken økning eller reduksjon i antallet høyt takserte eiendommer. Dette har mest sannsynlig sammenheng med manglende investeringer, slik det ble vist i tabell 1 i kapittel 3. Her var det tydelig at verditakseringene holdt seg på et stabilt nivå også i nedgangstider, men at det ikke ble utført større endringer på eiendommene. Antallet lavt takserte eiendommer sank i denne perioden og antallet eiendommer med middels taksering steg igjen. Dette tyder på at det ble bedre tider for brede lag av befolkningen, selv om overklasseborgerne gikk konkurs.

Det er givende å undersøke de konjunkturbundne endringene ved å bruke inndelingen i distrikter for å kartlegge de sosiale bosettingsmønstrene. Inndelingen nedenfor illustrerer hvor ulik bebyggelsen var i de ulike områdene av byen og dermed også hvor store forskjeller det var mellom menneskene som bodde der. Dette kommer godt frem i diagram 11 som viser gjennomsnittelig takseringsverdi for de ulike bydelene.

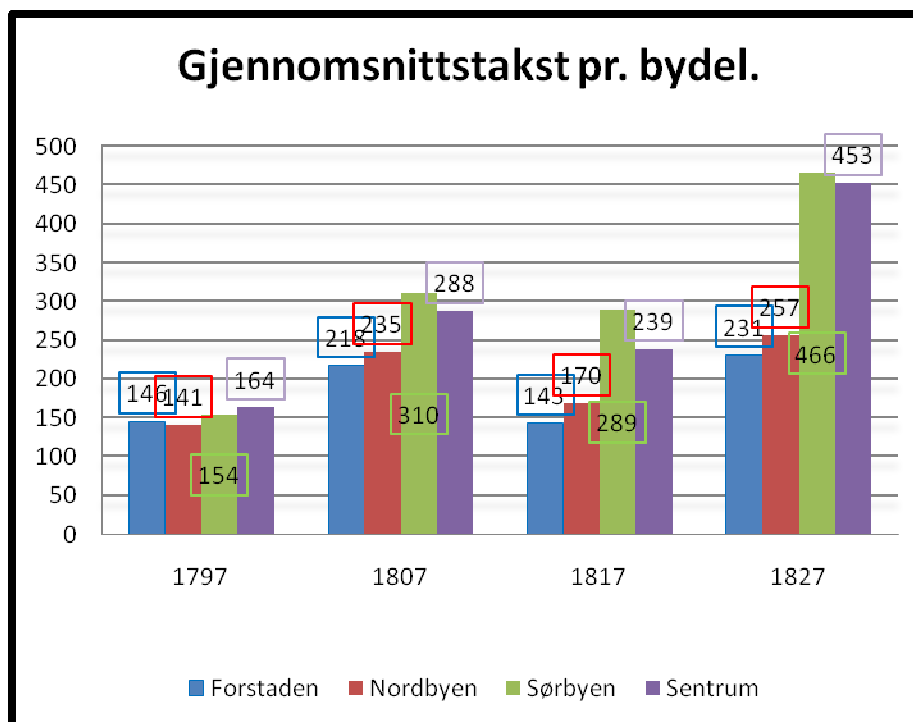

Diagram 11: Gjennomsnittstaksering per bydel.

Et fellestrekk, er at alle bydelene følger liknende kurver. De øker kraftig i den første perioden, synker i perioden mellom 1807 og 1817, for å så øke takseringsverdier igjen. Det mest fremtredende trekket er at bebyggelsen i ”Sentrum” og i ”Sørbyen” har langt høyere gjennomsnittelig takseringsverdi enn den øvrige bebyggelsen. Dette har opplagt sammenheng med at handelsborgerskapets store eiendommer lå i disse bydelene, i nærhet til torget og havnen.

Fra utgangspunktet i 1797 er bebyggelsen i de to bydelene nokså likt taksert, selv om ”sentrum” her ligger noe over ”Sørbyen” i takseringsverdi. Ved takseringen i 1807 er det åpenbart at det har skjedd en endring i forholdet mellom de to. Den gjennomsnittelige takseringsverdien i ”Sørbyen” har økt og gått forbi bebyggelsen i ”Sentrum”. Dette forholdet gjentar seg ved takseringen 1817, selv om begge bydeler da har fått reduserte takseringsverdier. Ved takseringen 1827 har denne utviklingen snudd og de to bydelene er relativt likt taksert igjen.

Bydelene ”Nordbyen” og ”Forstaden” følger et relativt likt mønster gjennom tredveårsperioden, selv om ”Forstaden” ligger noe under ”Nordbyen” gjennom hele perioden. Økningen i takseringsverdier i den første fasen er tydelig for begge bydeler. Det er tydelig at bebyggelsen i ”Nordbyen” utbedres i større grad enn i ”Forstaden”, og at avstanden i bygningsmessig standard mellom de to bydelene øker. Det er mulig at den forskjellige

utviklingen i bydelene har sammenheng med yrkesgruppene som i hovedsak var bosatt i de ulike bydelene. I ”Sørbyen” var de dominerende yrkesgruppene håndverkere og folk som var engasjert i mindre handelsvirksomhet. I ”Nordbyen” derimot var det flere som var matroser og skippere. Den litt forskjellige utviklingen i bydelene kan ha sammenheng med de ulike yrkesgruppene som var bosatt der. Endringene i konjunktorene rammet trolig ulike yrkesgrupper forskjellig, fordi deres posisjon på markedet var ulik. Det vil si at konjunktorendringer rammet ulikt i forhold til hvilken del av økonomien yrkesgruppen tilhørte.

Endringene i gjennomsnittelig takseringsverdi vises i tabell 4 i prosent, for å tydeliggjøre endringene.

Takseringer	Forstaden	Nordbyen	Sørbyen	Sentrum
1797-1807	36,65 %	77,68 %	61,80 %	52,52 %
1807-1817	-40,06 %	-9,78 %	-13,31 %	12,80 %
1817-1827	78,45 %	23,32 %	33,16 %	15,41 %

Tabell 4: Prosentvis økning fra en taksering til neste.

I tabell 4 blir den sterke økningen i takseringer i den første fasen enda tydeligere. Den gjennomsnittlige takseringsverdien øker aller mest for bebyggelsen i ”Nordbyen” i denne første fasen. Mange av eierne her var skippere og matroser som trolig levde godt på ekspansjonen i sjøfarten i denne perioden.

Nedgangen i den neste fasen rammer byen bredt, med unntak av bebyggelsen i sentrum, der takseringsverdiene fortsetter å øke. Spesielt i ”Forstaden” blir det markant lavere takseringsverdier i dette tidsrommet. Dette har sannsynligvis sammenheng med periodens kraftige utbygging av små hus med lave takseringsverdier, som Johnsen beskriver i Tønsbergs Historie.¹³⁰ Ut fra tallene fra takseringen 1827 ser det ut til at denne bebyggelsen ble kvalitetsmessig forbedret mot slutten av perioden.

Utviklingen i de ulike bydelene i hele det undersøkte tidsrommet viser at det var store endringer i takseringsverdier. For å få en klar oppfatning om hvordan disse endringene fordelte seg i byen, er det givende å ta i bruk bykart for å vurdere byutviklingen visuelt.

¹³⁰ Johnsen(1942) s 443

Kategorier på kart

I denne delen av undersøkelsen er det tatt utgangspunkt i Holters matrikkelkart fra 1847 og tredelingen av takseringene i høy -, middels - og lav taksering, som er brukt tidligere.¹³¹

Eiendommene er registrert som punkter, med utgangspunkt i tredelingen av takseringsmaterialet i lave, middels og høye takseringsverdier.

Det første kartbildet viser branntakstregistreringene for 1797. Det viser at det er nesten bare er høyt takserte eiendommer i området omkring torget og havnen. Faktisk finnes det knapt en eneste eiendom med høy takseringsverdi utenfor Store Langgate.¹³² De middels takserte eiendommene forekommer over hele byen, men det er flest av dem i de mer sentrale bygatene. De lavest takserte eiendommene forekommer overhodet ikke i de mest sentrale gatene, men kun et kvartal bort fra Store Langgate finnes enkelte slike eiendommer. Jo lenger ut mot utkantene av byen vi kommer, jo flere blir de.

Kartbildet for 1807 viser en sterk økning i høyt takserte eiendommer ved Torget og langs Store Langgate og Nedre Langgate.¹³³ Det var nesten bare høyt takserte eiendommer ved disse gatene og Torget allerede i 1797. Disse øker i antall til 1807 slik vi også kunne se det på diagram 10 i kapittel 4, og viser at det foregikk en sterk opprustning av bygningsmassen i denne perioden.¹³⁴

I de nærmeste kvartalene til Store Langgate blir det flere høyt takserte eiendommer fra 1797 til 1807. Her var det i hovedsak var middels og lavt takserte eiendommer i 1797. På kartet for 1807 blir det synlig hvor økningene i takseringsverdi fra diagram 9 fant sted i byen. Dette tyder på at det ble investert i eiendommer som, i stor utstrekning, tilhørte håndverkere og lavere handelsborgerskap. Disse hadde gode tider i denne første fasen av undersøkelsen, men

Det er en økning i middels takserte eiendommer syd for Torget, og antallet eiendommer med middels takseringsverdi preger bybildet i de nærmeste sidegatene til den indre delen av byen. De lavest takserte eiendommene representeres hovedsakelig av utbyggingen av forstadsbebyggelse på nordsiden av fjellet.

På kartbildet for 1817 er det åpenbart at utbyggingen av "Forstaden" har begynt for alvor, og at det er her økningen av lavt takserte eiendommer har vært størst. Antallet eiendommer med lave takseringsverdier har også økt noe i sidegatene til Store Langgate og

¹³¹ Registreringen av eiendommene på kartene er gjort ut fra opplysningene i branntakseringene i tegneprogrammet Auto Sketch.

¹³² Se kart for takseringen 1797 side 69

¹³³ Se kart for takseringen 1807 side 70

¹³⁴ Se diagram 10 på side 54

Nedre Langate.¹³⁵ Dette tyder på at eiendommer med høye middels takseringsverdier hadde manglende vedlikehold i denne perioden, og at det ble bygget ut noen mindre eiendommer med lave takseringsverdier i disse gatene også.

De høyt takserte eiendommene befinner seg stort sett på de samme stedene, men det er langt færre eiendommer med middels takseringsverdi i disse områdene. Kartbildet for 1827 viser en sterk utbygging av lavt takserte eiendommer i Forstaden og i utkanten av byen.¹³⁶ Især ved sammenlikning mellom kartbildene for 1797 og 1827 er denne utbyggingen fremtredende. I de mer sentrale deler av byen øker de middels takserte eiendommene, mens de høyt takserte forekommer i de samme gatene og i samme antall.

Det er helt åpenbart at byutviklingen var forskjellig i de ulike fasene i perioden og for de ulike gruppene av takseringsverdier. For det første er det åpenbart at det fra 1797 til 1807 skjedde en forbedring av bebyggelsen. Dette ble spesielt fremtredende i de sentrale delene av byen, hvor det ble flere hus og høyere takseringsverdier. Dette samsvarer godt med Johnsens beskrivelser av byutviklingen, hvor han vektlegger at det ble bygget nye gårder som var ”større og staseligere enn de gamle”.¹³⁷

Deretter var det åpenbart at kriseårene i perioden fra 1807 til 1817, førte til at bebyggelsen endret seg. Dette vier seg i materialet ved økning av eiendommer med lave takseringsverdier og reduksjon av de med middels takseringsverdier. Deretter er det tydelig at det er lavere byggeaktivitet frem mot 1827. Kartene viser at det som ble bygget var eiendommer med lave takseringsverdier i utkanten og eiendommer med middels takseringsverdier i sidegatene til byens hovedgater. Kartene illustrerer disse utviklingstrekkene godt, især fremveksten av bydelen Forstaden på begynnelsen av 1800-tallet.

Takseringssummer og beliggenhet

Kartbildene viser store forskjeller mellom bebyggelsen i de ulike bydelene i Tønsberg. Forskjellene var størst mellom bebyggelsen i de mest sentrale delene av byen og den bebyggelsen som befant seg mer i utkanten av byen, mens det var mer blandet bebyggelse i sidegatene til de sentrale gatene i byen. Differensieringen av bebyggelsen lar seg årsaksforklare ut fra teorier om sentrum og periferi.

Von Thünens teori om landoverflatebruk er velegnet til å forklare fremveksten av økonomiske skiller mellom forskjellige bydeler. Teorien kan brukes på tross av at han tar for

¹³⁵ Se bydelskart side 73 og kart med takseringen 1817 på side 71

¹³⁶ Se kart med takseringen 1827 på side 72

¹³⁷ Johnsen(1934) s 445

seg eiendomspriser og ikke branntakseringer.¹³⁸ Det er innlysende at eiendommer med høye takseringsverdier representerer en helt annen type bebyggelse enn lavt takserte eiendommer. Dette gjenspeiler seg i takseringene i form av størrelse, byggematerialer, tittel på eier og takseringsverdi. Derfor er von Thürens teori også verdifull som forklaringsmodell i denne sammenhengen da den kan benyttes på teoretisk grunnlag.

Von Thünen hevder at årsaken til at de høyeste eiendomsprisene er å finne i sentrale handelsdistrikter, bestemmes av tilgangen til markeder. For de som er beskjeftiget med handelsvirksomhet, er tilgangen til markeder av stor verdi, og de er villige til å betale mye for å eie foretningslokaler i sentrale handelsdistrikt. Foretningsfolk i disse næringene har gjerne tilgang på kapital og derfor blir eiendommene i sentrale handelsdistrikter stadig presset oppover i pris.¹³⁹ Etterspørselen styrer deretter markedet slik at eiendommer utenfor sentrum får lavere verdier, og prisene synker ut mot periferien.

Denne måten å vise hvordan forskjeller i sentralitet påvirker byutviklingen er relatert til andre måter å tenke på sentrum kontra periferi, innbefattet tanker om klasseforskjeller.

Walter Christallers teorier er nært knyttet til Von Türens tanker om sentralitet. For Christaller er den geografiske sentraliteten nært knyttet til tilgjengeligheten og konsumpsjonen av varer og tjenester.¹⁴⁰ Disse graderer han mellom områder som er mer eller mindre sentrale i sin betydning for samfunnet. Dette leder til graderinger av sentralitet ut fra et kjerneområde med områder omkring i konsentriske sirkler, der disse har lavere sentralitet og mindre økonomisk betydning.¹⁴¹

Disse forklaringsmodellene samsvarer med funnene i denne undersøkelsen, under forutsetningen av at Von Türens distrikter kan sammenliknes med bydelene i oppgaven her. For det første var bebyggelsen i "Sentrum" langt høyere taksert enn bebyggelsen ellers. Dessuten var dette et trekk som vedvarte på tross av endrede økonomiske forhold. Bebyggelsen i "Nordbyen" og "Sørbyen" hadde likhetstrekk og kunne plasseres innenfor en liknende bebyggelseskategori. Deres plassering samsvarer også med det teoretiske grunnlaget, da de nærmest danner en halvsirkel rundt den sentrale bydelen. Bebyggelsen i Forstaden lå lengst bort fra sentrum og var også kjennetegnet av det de gjennomgående laveste takseringsverdiene.

Generelt er sentralitetsteoriene dekkende for byens romlige organisering, men det forklarer ikke forekomsten av høyt takserte eiendommer utenfor bykjernen, som var

¹³⁸ For avklaring av forholdet mellom branntakst og salgspris se avklaring side 33

¹³⁹ Von Thünen(1976) s 231, 232

¹⁴⁰ Christaller(1966) s 19

¹⁴¹ Christaller(1966) s 17

fullstendig omkranset av små stuebygninger med lav takseringsverdi. Eksempler på dette i materialet er eiendommer som 52 b og c i "Forstaden" og eiendommene 117, 118, 119 og 206 i "Sørbyen". Disse var alle eiendommer med høyere takseringsverdier, men de befant seg i områder som ellers var preget av små og lavt takserte eiendommer.

En sektorteori som er utarbeidet av Hoyt kan forklare dette fenomenet. Han hevder at det i distrikter utenfor bykjernen er en tendens til at det vokser frem regioner med høyere eiendomspriser.¹⁴² Slike områder vokser gjerne frem i utkanten av byene, men ved hovedinnfartsårer til byen, slik at tilgjengelighetsprinsippet fortsatt råder. I følge Hoyt er det representanter for de høyere lag av befolkningen som ønsker å flytte ut fra den umiddelbare bykjernen.

Dette har gjerne sammenheng med fortetting og forslumming av den indre bykjernen. Dette skjer gjerne i enkelte områder inne i sentrum, noe vi kjenner igjen fra våre dagers byer. Forslummingen av enkelte områder i sentrum bidrar til at velstående handelsborgere ønsker å bo utenfor det umiddelbare sentrum, adskilt fra sin økonomiske virksomhet. Derfor bygger de ut store eiendommer i utkanten av byen, men ved innfartsveiene slik at transportmulighetene inn til sentrum er i umiddelbar nærhet.

På kartene ser vi en begynnende tendens til denne utviklingen, ved at det er en økende andel av lavt takserte eiendommer i de sentrale bygatene mot den siste delen av perioden. Det er mulig at dette har sammenheng med nye handelsmenn som slo seg opp i flere norske byer i etterkant av storborgerskapets fallitter. Disse skal ha vært handelsborgere med en annen og mer forsiktig livsstil.¹⁴³ Dette må ha økt behovet for plass til forretningseiendommer sentralt i byen. Dette ser ut til å stemme med innkomne klager til formennene i Tønsberg i etterkrigsårene om for mange handelsmenn i byen.¹⁴⁴

Forskjellene i bebyggelsen og den sosiale lagdelingen understrekes av takstmennenes ordvalg i takseringene. Et begrep som understreker forskjellene i bebyggelsen og repeteres i branntakseringsmaterialet, er benevnelsen om at hovedhuset har inngang "til Gaden". I bygningshistorisk sammenheng har inngangspartiets plassering betydning for hvilken standard inngangspartiet hadde. Det var også et tydelig tegn på velstand og status å eie et hus hvor inngangen til hovedhuset lå mot gaten.¹⁴⁵ I takseringsmaterialet er det et klart trekk at eiendommer med inngang "til Gaden" gjerne lå plassert i de sentrale bygatene.

¹⁴² Hoyt(1976) s 244

¹⁴³ Pryser(1999) s 95

¹⁴⁴ Johnsen(1951) s 39

¹⁴⁵ Wienberg(1992) s 41

Dessuten er sammenhengen mellom høy takseringssum og at huset ligger ”til Gaden” helt åpenbar. Forekomstene av hus som ligger ”til Gaden” samsvarer dessuten gjerne med at eieren har en tittel som indikerer en høy yrkesstatus.

Deretter følger en spesifisering om eiendommen kun har, eller er et hus eller om det er en ”gaard”. Kategoriseringen ”hus” eller ”gaard” henger selvsagt sammen med størrelsen på eiendommen, hvilket igjen avspeiler seg i takseringsverdien. Slik kan det allerede ved første øyekast fremtre et skille mellom alminnelige huseiere med helt ordinære yrker og de huseierne som åpenbart tilhørte det sosiale toppsjiktet.¹⁴⁶

Forekomstene av protokollførte ”hus” i forskjell til ”gaarder” ser ut til å være spredt over store deler av byen, men med klare forskjeller som avspeiler de trekkene som takseringssommene avspeiler. Store eiendommer med høye takseringsverdier var, som nevnt oven, mest vanlige i tilknytning til byens hovedgate(Store Langgate), Torget og Havnen. Disse ble registrert med benevnelsen ”gaard”, og gjenspeiler på denne måten også størrelsene på eiendommene. I de tilgrensende kvartalene øker antallet eiendommer med benevnelsen ”vaaningshuus”. Disse hadde gjerne også enkelte uthus på eiendommene, men de var åpenbart ikke store eller flotte nok til å kalles ”gaarder”.

Det var også ”gaarder” utenfor de mest sentrale bygatene, men disse hadde klart lavere takseringsverdier. I de mindre sentrale delene av byen, og især i ”Forstaden” og smågatene sydøst i ”Sørbyen”, forekommer det en stor andel eiendommer som kun er omtalt som ”en tømret stue”. Disse har gjerne takseringsverdier helt ned til 30 rdl/spd og er svært små. De mangler ofte uthusbygninger som vedskjul, noe som de fleste eiendommene i Tønsberg hadde.

Det var også mange kvinner blant huseierne i protokollene. Opplysningene tyder på at mange kvinner eide sin egen bolig, og at de var representert innenfor alle tre kategoriene av takseringsverdier. Kvinnene var sjelden registrert med noen tittel, men de var nevnt som ”Jomfrue”, ”Madame” eller ”Enke”. Kvinner som ble notert som ”Jomfrue” eller ”Madame”, var også alltid skrevet inn med sitt egennavn. Disse kvinnene var eiere av eiendommer som gjerne var høyt taksert, og som lå sentralt plassert i bybildet. Kvinner som hadde eiendommer med lavere takseringsverdier ble gjerne protokollført som ”Enke” uten hennes egennavn, men med den tidligere ektemannens navn. På denne måten kan takseringsverdiene sammen med språkbruken vise til sosiale skiller i befolkningen og understreker forskjellene mellom innbyggerne i de ulike bydelene.

¹⁴⁶ I 1827 var det for eksempel tre registreringer av tittelen ”ridder” kombinert med opplysningene om ”vaaningshuus til Gaden”

Det sosialgeografiske mønsteret

Tallmaterialet i branntakseringene gjenpeilet sosiale skiller og gjennom å regne på forskjellene i materialet fikk vi statistisk brukbar informasjon om utviklingen i bebyggelsen. Likevel fortalte det lite om hvor i byen de ulike utviklingstrekkene var mest gjeldende og hvordan dette reelt så ut i bybilledet. Derfor ble det brukt bykart for å visualisere endringene i takseringsverdier og hvordan disse var fordelt i de ulike delene av byen.

Det ble nødvendig å lage et bykart for hver protokoll, for å vise utviklingen i byen over tid. Tidsperspektivet viste at det var endringer i bruken av byens areal i løpet av perioden med både utbygging av forstadsbebyggelse og tettere bebyggelse inne i bykjernen. Videre tydeliggjorde bruken av kart i undersøkelsen forskjellene mellom bebyggelsen i sentrale deler av byen og de som lå lenger ut mot periferien. Dette stemte også i forhold til de teorier som ble benyttet i undersøkelsen og funnene her understreket at teoriene stemmer.

Ved at takseringene viste at de ulike bydelene ble påvirket ulikt gjennom de tre konjunktorene, har det blitt påvist at det er mulig å følge både konjunkturer og bosettingsmønster gjennom branntakseringer. Ved hjelp av kartene var det også mulig å vise hvor, i tillegg til når, det ble investert i eiendommer innenfor de tre takseringskategoriene. Dette gjør at branntakseringene er et egnet verktøy til å kartlegge sosiale bosettingsmønstre.

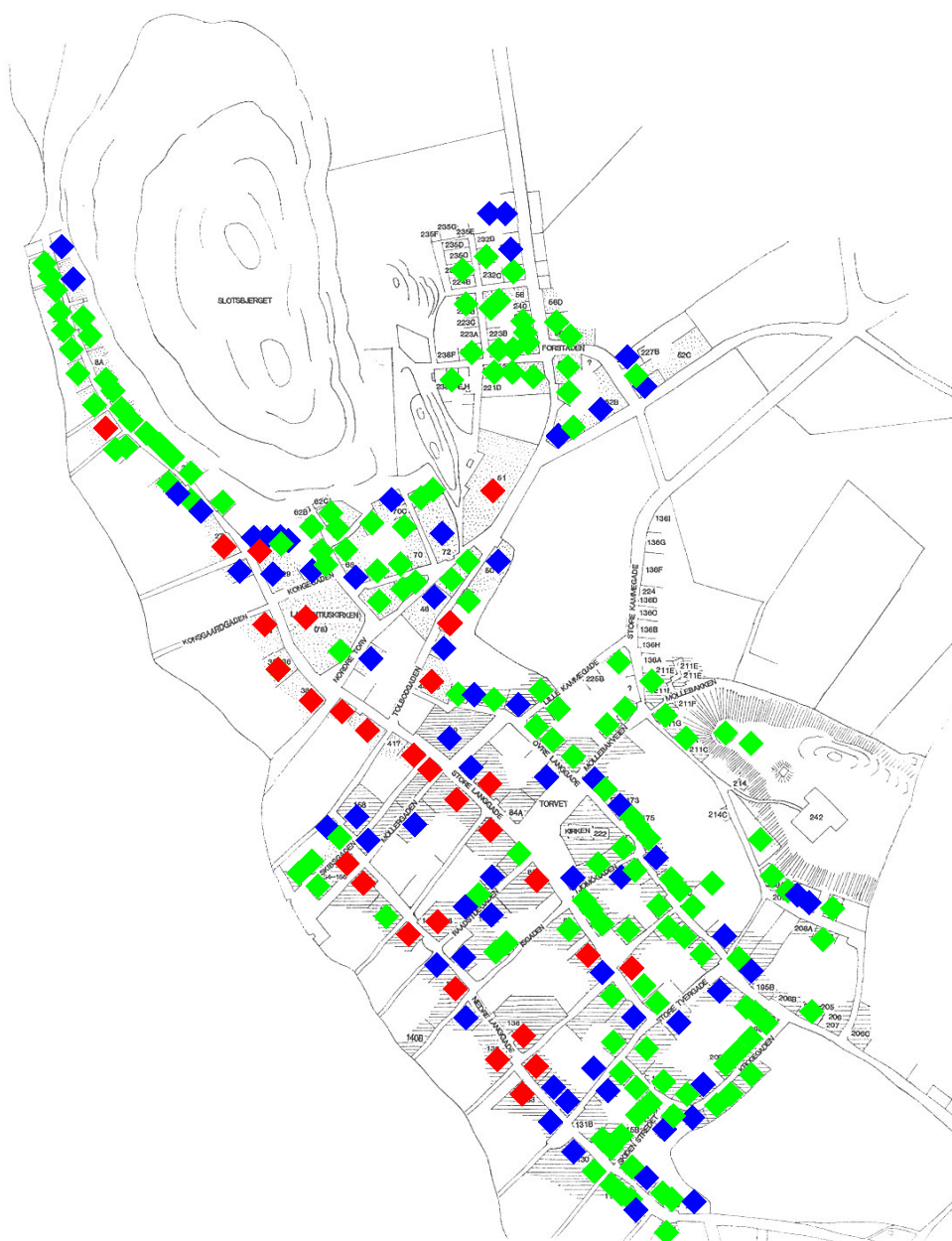
Holters matrikkelkart over Tønsberg fra 1847 - med registrerte eiendommer fra branntaksten 1797

Grønne eiendommer: 1-300 rdl

Blå eiendommer: 301-1000 rdl

Røde eiendommer: 1001 og over rdl

- LAURENTII KIRKE SOGN
- FRUE KIRKE SOGN

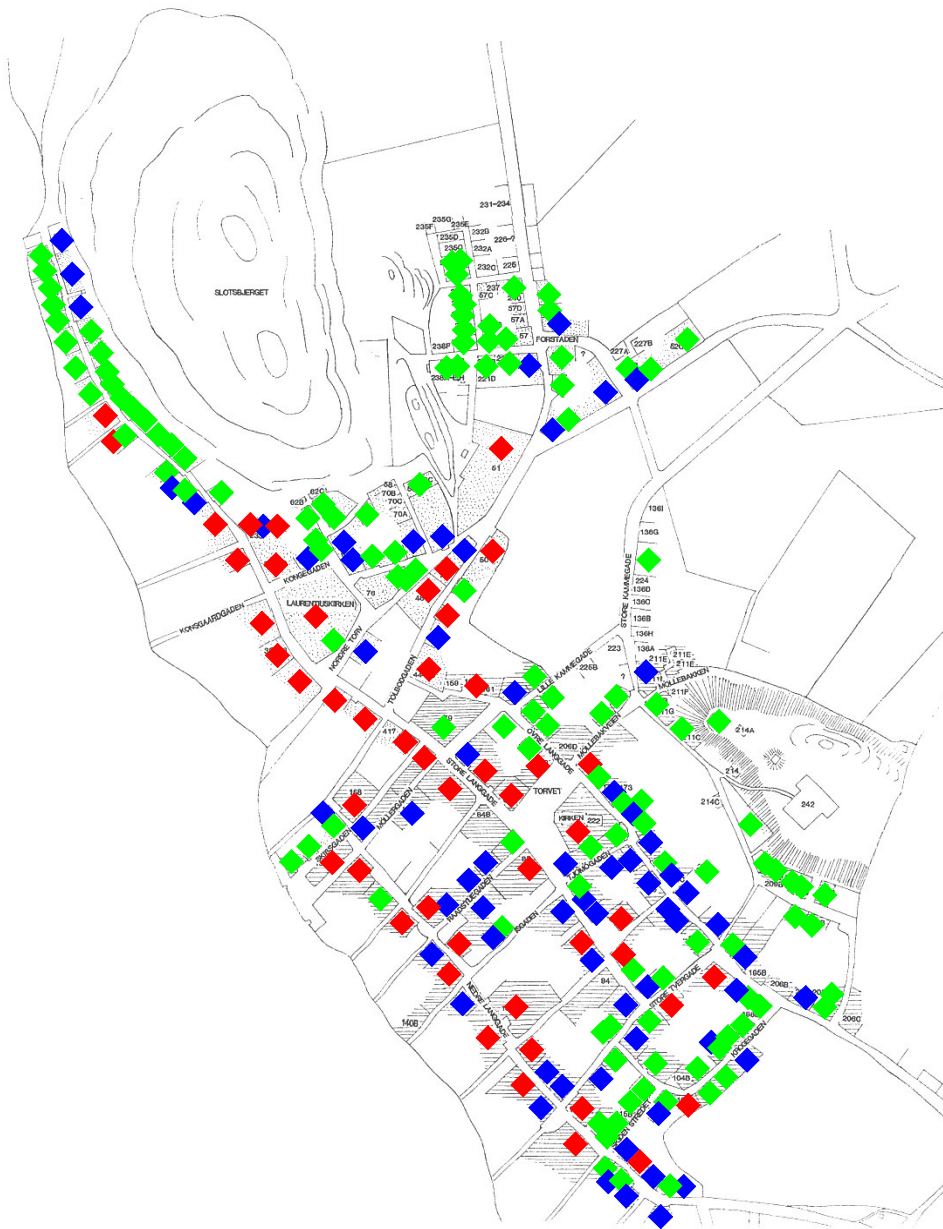
Holters matrikkelkart over Tønsberg fra 1847 - med registrerte eiendommer fra branntaksten 1807

Grønne eiendommer: 1-300 rdl

Blå eiendommer: 301-1000 rdl

Røde eiendommer: 1001 og over rdl

- LAURENTII KIRKE SOGN
- FRUE KIRKE SOGN

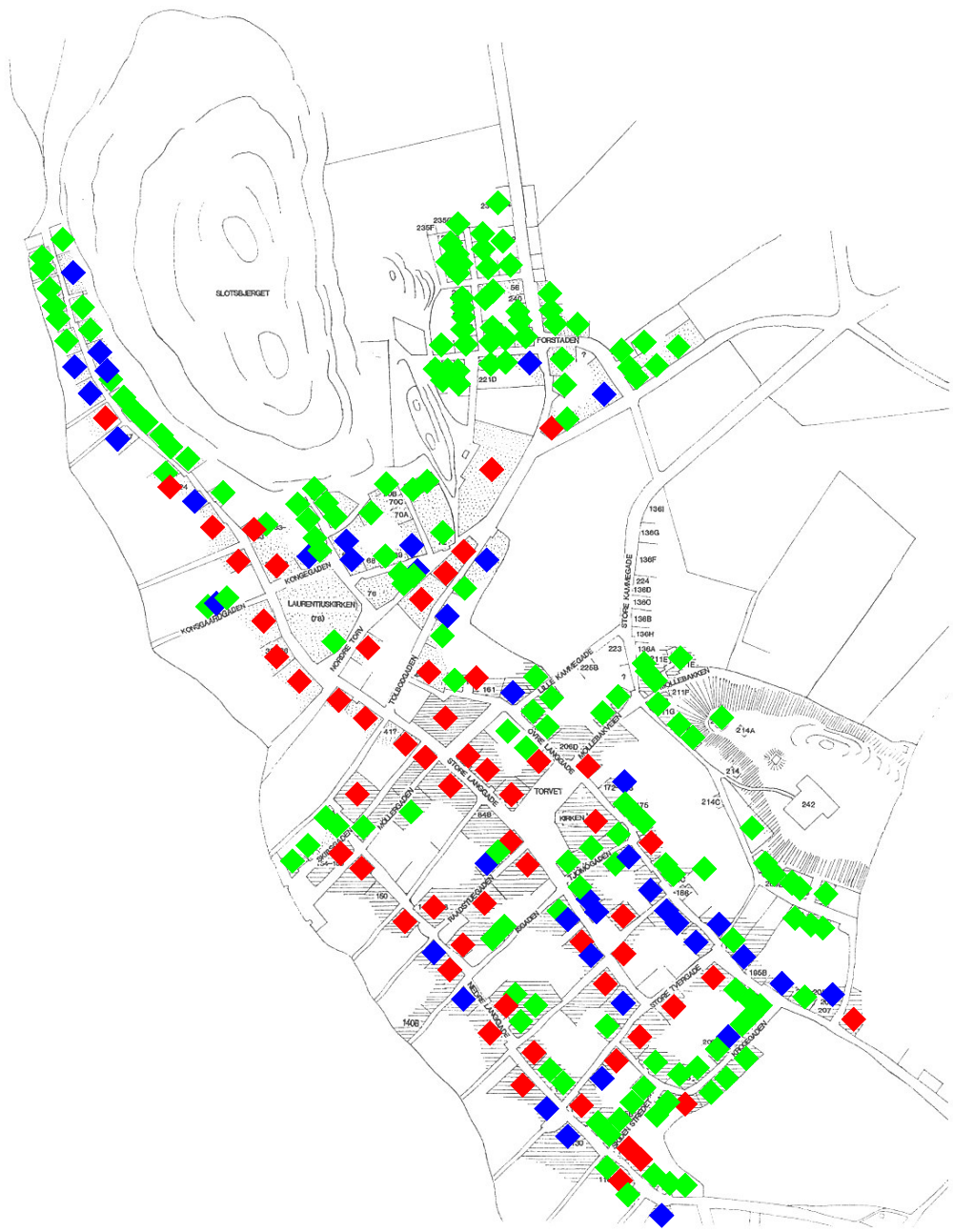
Holters matrikkelkart over Tønsberg fra 1847 - med registrerte eiendommer fra branntaksten 1817

Grønne eiendommer: 1-300 spd

Blå eiendommer: 301-1000 spd

Røde eiendommer: 1001 og over spd

LAURENTII KIRKE SOGN
FRUE KIRKE SOGN

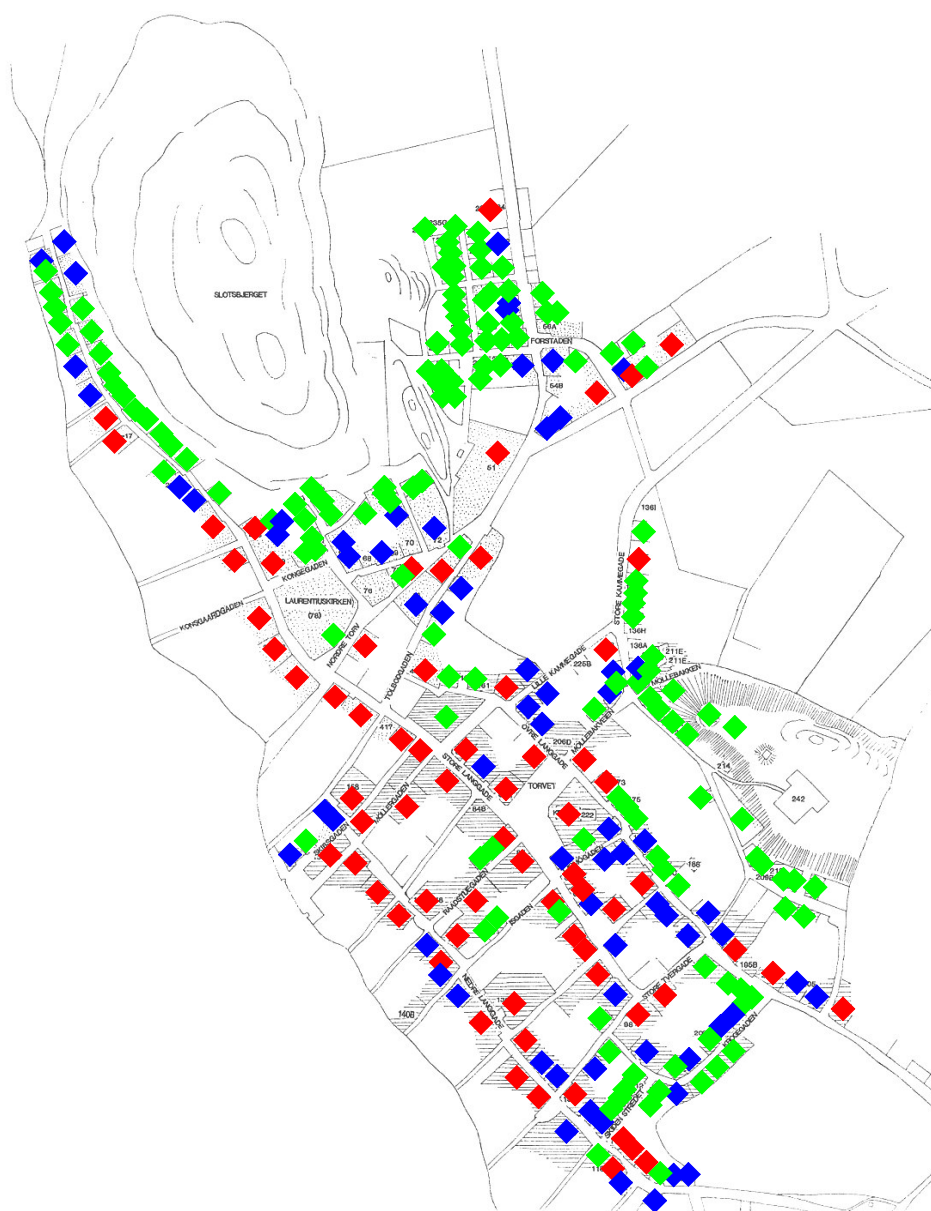
Holters matrikkelkart over Tønsberg fra 1847 - med registrerte eiendommer fra branntaksten 1827

Grønne eiendommer: 1-300 spd

Blå eiendommer: 301-1000 spd

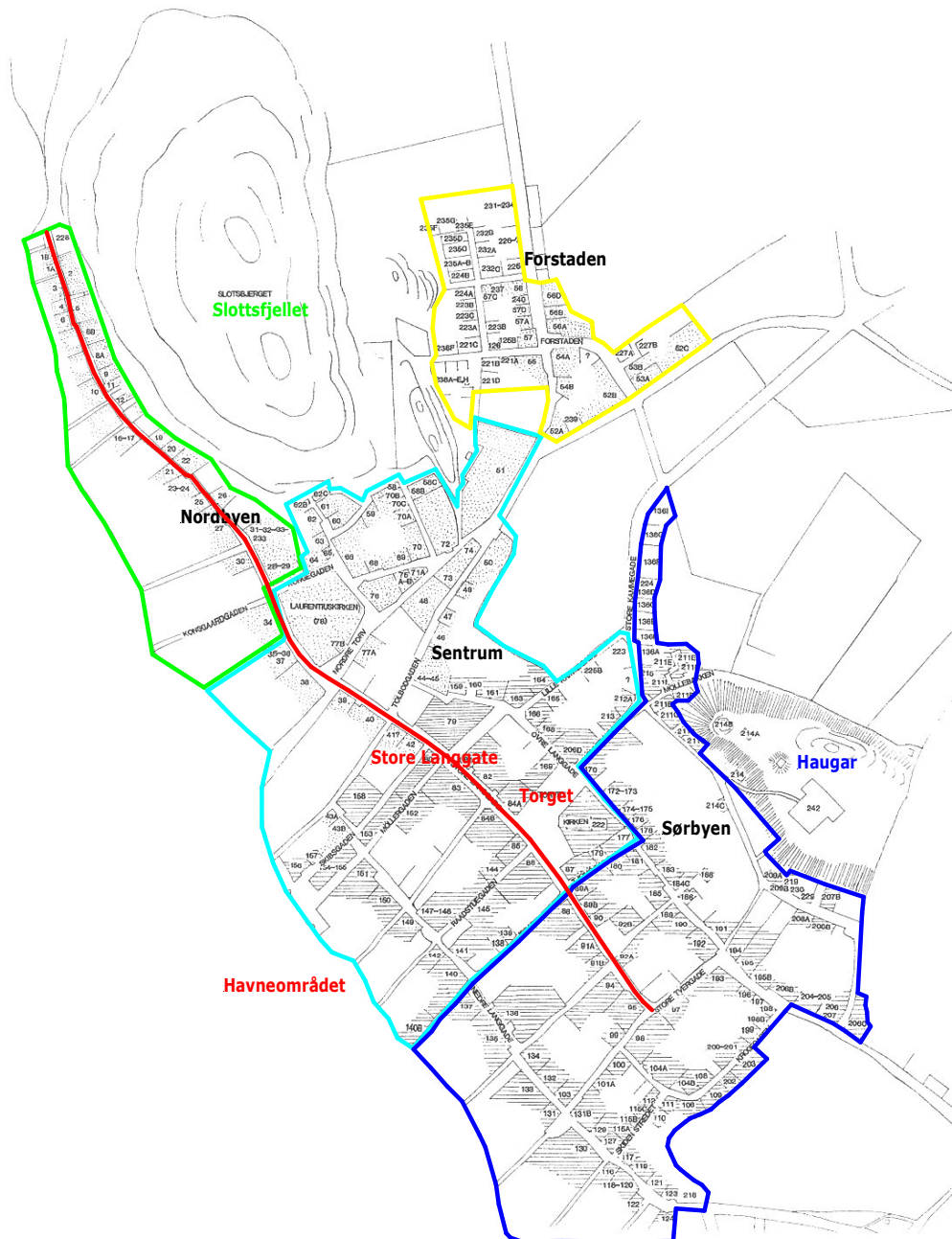
Røde eiendommer: 1001 og over spd

LAURENTII KIRKE SOGN
FRUE KIRKE SOGN

Bydelskart

- LAURENTII KIRKE SOGN
- FRUE KIRKE SOGN

Kapittel 6: Branntakseringenes plass i den vitenskapelige verktøykassen

Funn i undersøkelsen

Utgangspunktet for denne masteroppgaven var en målsetning om å undersøke branntakseringer ut fra et kildegranskende ståsted. Begrunnelsen for dette har vært et ønske om å utforske en kilde som har vært lite og ensidig brukt i forskningen, og på denne måten vise at materialet har et langt større potensiale.

I første rekke var det vesentlig å ta for seg selve kildematerialet for å undersøke dens historiske grunnlag og forutsetninger. Dette var et viktig poeng for ikke å trekke feilslutninger og tolke materialet feil. Selve registreringen av kildematerialet og den kildekritiske gjennomgangen ble et omfattende og tidkrevende prosjekt. Tyding, oversetting og digitalisering av branntakstene for drøyt 2600 hus i gotisk håndskrift var krevende, arbeidsintensivt og veldig lærerikt. Dessuten har det dannet grunnlaget for en database som kan brukes i langt større utstrekning enn det som har vært mulig å gjøre i denne oppgaven. Dette er temaer i neste delkapittel.

En av forutsetningene for at materialet skal kunne brukes i større undersøkelser, var å kartlegge sammenliknbarheten i kildematerialet. Dette var et nødvendig skritt for å kunne si noe om graden av representativitet som preger materialet. For alle som skal arbeide med denne type serieproduserte kilder, er det av sentral verdi å vite hvilket generaliseringsnivå som det er mulig å oppnå i materialet. Dette er helt avgjørende for antallet sammenliknbare treff og avgjør i hvilken utstrekning kilden er egnet for den type undersøkelse som skal gjøres. Når det gjaldt branntakseringsmaterialet varierte sammenliknbarheten med takseringsverdiene, men i snitt var det over 77 % som var registrert 3 eller 4 ganger, og hele 91 % som var registrert ved 2 eller flere anledninger. Dette var et godt grunnlag å arbeide videre med.

Når det gjaldt de forskjellige økonomiske forutsetningene for å sammenlikne takseringene, så kunne disse ha vært ett helt eget forskningsprosjekt. I denne oppgaven var det imidlertid ikke meningen å fordype seg i spesifikke økonomiske problemstillinger. Hovedpoenget her var å vise hvordan branntakseringer kan brukes i byhistoriske sammenhenger. Det ble derfor ikke en dybdeundersøkelse av økonomiske problemstillinger i denne sammenhengen.

Det første punktet som det var knyttet usikkerhet til, var hvor store utfordringer valutaendringene i perioden ville være for sammenlikninger av kildematerialet. Etter nærmere undersøkelser av både kildemateriale og mynthistorie, viste det seg at takseringene i denne aktuelle perioden åpenbart var foretatt i sølvverdi. Dersom det skulle gjøres undersøkelser for lengre perioder er det trolig at takseringene ble gjort i annen valuta, og da måtte dette vektes før takseringsverdiene skulle kunne sammenliknes.

For å få svar på om det forekom endringer i prisene på arbeidskraft og byggematerialer, ville det kreve dyptpløyende undersøkelser. Det er mulig at dette ville gi resultater, men innenfor rammen av denne masteroppgaven var det ikke rom for dybdeundersøkelser av denne typen. Trolig vil det kreve breddeundersøkelser av et nokså omfattende kildemateriale for å få innblikk i prisstigningen. Dessuten ville det være nødvendig å bruke utelukkende kilder fra Tønsberg for å forsøke å få et bilde av den lokale økonomien hvor takseringene var satt. Likevel er dette et tema som det kan være interessant å arbeide videre med i sammenheng med utvikling av historiske konsumprisindekser. Trolig kan den type tall som branntakseringene representerer være med på å nyansere det økonomiske bildet.

Selve takseringssummene viste seg å være velegnede til å vurdere hvordan bebyggelsen i Tønsberg utviklet seg. Gjennom tredelingen av tallmaterialet og i sammenlikning med yrkessammensetningen i byen, gav takseringsmaterialet gode beskrivelser av endringene i bebyggelsen gjennom perioden. De skiftende konjunktorene var klart gjenkjennelige i kildematerialet og viste klare trekk i utviklingen. I oppgangstider førte økt tilgang på kapital til investeringer i bebyggelsen, slik at det ble færre lavt takserte eiendommer i byen. I nedgangstider førte derimot mangelen på kapital til nokså kraftige økninger i antallet lavt takserte eiendommer. Ved å bruke denne informasjonen sammen med kart ble byutviklingen gjort mer tydelig. Gjennom kartene var det mulig å vise hvordan byen utviklet seg fysisk, med ulike typer bebyggelse i forskjellige områder av byen.

I det overordnede perspektivet som ble lagt til grunn, var det et formål med denne undersøkelsen å vurdere branntakseringer som kilde og å teste denne kilden i et eksempel. Undersøkelsen har langt på vei vist at branntakseringer er en kilde som gir pålitelig informasjon om bebyggelse i byene. Informasjonen er dekkende når det gjelder muligheter for å sammenlikne, innenfor tidsrom hvor protokoller undersøkes i deres opprinnelige serieproduserte rekkefølge. Det har også vist seg at det er mulig å følge konjunktorendringer i materialet og at takseringene er egnet til å undersøke sosiale forskjeller i byene og hvor ulike grupper av befolkningen hadde sine eiendommer.

Dette viser at takseringsmaterialet er en kilde som bør benyttes i langt større utstrekning enn det som har vært gjort hittil. Denne undersøkelsen har lagt føringer for videre arbeider, hvor takseringene kan få en sentral rolle.

Videre bruk av branntakseringsmaterialet

Funnene fra undersøkelsen viser at branntakseringsmaterialet er et verdifullt tilskudd for å utvikle metoder til å identifisere og karakterisere fortidige urbane miljøer. Arbeidet med branntakstene har vist at det er mange muligheter i materialet å gå videre med. Som kilde til byhistorie og urban geografi kan branntakseringsmaterialet brukes på forskjellige måter.

For det første ville det åpenbart være interessant å gjøre en undersøkelse som tilsvarer den i oppgaven her, men med et langt større materiale og andre problemstillinger. Det vil si å gå utover materialet fra Tønsberg, og bruke takseringer fra andre byer for å sammenlikne fellestrekk og motsetninger. Dette ville kunne gi muligheter til å granske bybebyggelse og bosettingsmønster i en større skala og sammenlikne flere byer over lengre tid. Dette kunne gitt grunnlag for å uttale seg mer bestemt om sosiale forhold i byene, og hvordan økonomiske svingninger påvirker ulike sosiale grupper i byene.

Sammen med andre kilder som folketellinger, skattematrikkelen, pantebøker og kirkebøker ville branntakseringene også kunne gi økt innsikt i en rekke problemstillinger. Eksempler på dette kunne være å undersøke i hvor stor utstrekning eiendommer ble leid ut og hvor stort boareal som ble brukt i ulike samfunnslag. Det vil bety en dybdeanalyse av befolkningens sammensetning i ulike bydeler med vekt på boligforhold og befolkningstetthet. Her ville branntakstene komme inn som en viktig kilde for å gi informasjon om bygningsareal, standard på husene og antall lys og varmekilder. I en forlengelse av dette kunne sammenlikninger mellom branntakseringene og andre offentlige kilder gitt innsikt i eiendomsforhold og økonomi hos huseierne. For eksempel for å få svar på hvor mye huseierne i ulike sosiale lag brukte av sin inntekt på eiendom.

Innenfor industrihistorien kan branntakseringene også brukes, slik Bruland har vist.¹⁴⁷ Forekomstene av forsikrede produksjonsgjenstander og lokaler kan brukes til å fortelle om de verdiene som ble lagt i industriutviklingen og i hvilket tempo utviklingen gikk fremover. Ved å bruke branntakseringene til dette kan vi nokså presist fastslå i hvilken takt utviklingen gikk fremover ved å følge investeringstakten. Takseringene kan også brukes til å kartlegge mindre industrielle foretak og undersøke deres lokaliseringer.

¹⁴⁷ Bruland(1989)

Det er allerede nevnt at utredningen av branntakseringene i et økonomisk perspektiv kunne vært en helt egen oppgave, mest sannsynlig for en hel gruppe av forskere. Ut fra det som er vist her i oppgaven kan branntakseringen brukes til å utdype historiske økonomiske tall. I sammenlikningen med Gryttens konsumprisindeks var det tydelig at branntakseringene, som jo også var en del av det økonomiske bildet, ville trukket Gryttens enorme kurve langt nedover. På denne måten kunne branntakseringene være med på verifisere eller avkrefte andre økonomiske tall.

Videre er branntakseringsmaterialet en levning fra utviklingen av den offentlige saksgangen i administrasjonen i Norge. Fremveksten av Brannkassen og hvordan institusjonen vokste frem og ble formet gir gode bilder på hvordan viktige samfunnsinstitusjoner har vokst frem. Arbeidet med å sette seg inn i de ulike brannkassenes historikk, forsikringshistorie og byggeteknisk historie har avdekket at det mangler analytiske arbeider på flere områder. Forsikringsbransjens eldre historie er allerede nevnt i innledningen. Få land i Europa har kunnet produsere faglitteratur som kan brukes til analyser og sammenlikninger i internasjonal sammenheng. Det er også lite gjort for å analysere fremveksten av forsikringsbransjen og dens betydning for samfunnsutviklingen på en rekke områder. For eksempel er det åpenbart at historiske studier av norsk byggetradisjon og brannsikkerhet er et nokså uskrevet blad. Dette ville involvere de ulike byggeteknikker og byggetradisjoner som ble utviklet for å øke brannsikkerheten. Sammenlikninger mellom ulike byggestiler og registreringene i branntakseringsmaterialet ville få en sentral plass i en slik undersøkelse.

Andre fag kan også ha glede av branntakseringen. Mest åpenbart er arkitekturhistorie og arkeologi. For arkeologiske undersøkelser ville branntakseringene også kunne være til god hjelp for å avdekke bystrukturer under bakken. Alle bygninger i de norske kjøpstedene er registrert i takseringene over en periode på 80 år. Utover denne perioden kan takseringene brukes sammen med andre kilder til å ”nøste” eiendomsstrukturer bakover i tid. Dette bør gi nye muligheter i byer hvor det arkeologiske materialet etter 1537 er gått tapt eller ikke var utbygget før etter 1537.¹⁴⁸ Dette ville kunne gi nye muligheter til å undersøke og eiendomsstruktur og bebyggelse. For arkitekturhistorien vil så hyppige registreringer av bebyggelsen kunne avdekke innføring av nye elementer i byggestilene. Dessuten vil det også være mulig å vise ulike funksjoner ved bygningene og bygningsmessige detaljer.

¹⁴⁸ Det er ingen automatisk fredning av arkeologisk materiale før 1537

På grunn av de mange og presise opplysningene i takseringsmaterialet gir de mangfoldige muligheter for å brukes i undersøkelser. Både historikere og representanter fra andre fag kan trekke nytte av kildematerialet i sitt arbeid for å studere bygninger, sosiale forhold, byhistorie, brannsikkerhet og forsikringshistorie. På bakgrunn av dette fortjener branntakseringene en plass i den vitenskapelige verktøykassen.

Kilder

Brantakstprotokoller for Tønsberg 1797, 1807, 1817 og 1827

Pantebøker for Tønsberg 1789-1806, 1806-1821, 1821-1834

Folketellingen 1801

Litteraturoversikt

Alsvik, Elling ”Trondheim fra tømmermannsby til snekkerby” publ. *Trondheim på*

1700-tallet. Årbok Trøndelag Folkemuseum red. Sverresborg 1993

Beresford, M. W ”*Building History from Fire Insurance Records*” Urban History

Yearbook 1976

Brendalmo, Jan “«Østkant» og «vestkant?» Nye funn av bebyggelse fra tidlig middelalder i Tønsberg” s. 15 til 28 *Vestfold Minne* 1982.

Bourdieu, Pierre “*Distinksjonen – en sosiologisk kritikk av dømmekraften*” Oslo 1995

Bruland, Kristine”*British Technology and European Industrialization: The Norwegian textile industry in the mid nineteenth century*” Cambridge University Press, Cambridge 1989

Christaller, Walter “*Central places in southern Germany*” New Jersey 1966

Cowan, Alexander “*Urban Europe 1500-1700*” London 1998

Eliassen, Finn Einar ”*Norsk småbyføydalisme? – Grunneiere, huseiere og husleiere i norske småbyer 1650-1800*”, Oslo 1999

Ferden, K “*Forsikringsvesenets historie i Norge 1814–1914*” Oslo 1967

Felder, Stefan “*Fire insurance in Germany: A comparison of price-performance between state monopolies and competitive regions*” *European Economic Review* 40 (1996)

Grimen, Harald ”*Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*” Universitetsforlaget, Oslo 2004

Helle, Knut ”Underskogen i samtlende perspektiv” i ”*Den urbane underskog: Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*” red:

Brendalmo, Eliassen og Gansum. Oslo 2009

Helle, Eliassen Myhre og Stugu “*Norsk Byhistorie: Urbanisering gjennom 1300 år*”

Oslo 2006

Hodne, Grytten ”*Norsk økonomi i det 19. Århundre*” Fagbokforlaget 2000

Hohenberg, Paul M. Lees, Lynn Hollen”*The making of urban Europe 1000-1994*”

Harvard University Press, 1995

- Hopstock, Karsten *"Kirkegaten Kragerø: Bebyggelsen i byens gamle sentrum"* Kragerø og Skåtøy Historielag, Skien 2001
- Johnsen, Oscar Albert *"Norge Brannkasse 1767 – 1942: Opprinnelse og utvikling"* (bd.1) Oslo 1942.
- Johnsen, Oscar Albert *"Norges Brannkasse 1767 – 194: Opprinnelse og utvikling"* (bd.2) Oslo 1942,
- Johnsen, Oscar Albert *"Tønsbergs Historie"*(bd.2) Oslo 1934
- Johnsen, Oscar Albert *"Tønsbergs Historie"* (bd.3) Oslo 1951
- Kraft, Jens *"Topografisk og Statistisk Beskrivelse over Kongeriket Norge"* Christiania 1822
- Kiær, A. TH *"Jarlsbergs og Larviks Amt 1814-1914: En oversigt over amtets økonomiske utvikling de sidste hundrede aar"* Tønsberg 1916
- Larsen, Knut Einar *"Trebyen bybranner og byfornyelse: En undersøkelse av byggevirksomheten i Trondheim og utviklingen av norsk bygningsrett 1814-1845"* Trondheim 1986.
- Lorange. K *"Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814"* Oslo 1935
- Malmberg, Torsten: *"Human Territoriality: Survey of behavioral territories in man with preliminary analysis and discussion of meaning"* Great Britain 1980
- Mykland, Knut *"Den vanskelige frihet, 1814-1851"* Oslo 1978
- Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Petersen, Gunnar, Sandmo, Erling *"Norsk historie 1537–1814"* Oslo 2003
- Mørk, Egil *"Christianiæ Byes Brand Assurance Casse"* Sandvika 2003
- Nordhagen, Per Jonas *"Den store trebyen: Trearkitekturen i Bergen før 1850"* Bergen 1994
- Pearson, Robin *"Insuring the Industrial Revolution: Fire Insurance in Great Britain. 1700-1850"* Hampshire 2004
- Pryser, Tore *"Norsk historie 1814-1860: frå standssamfunn mot klassesamfunn"* red. Una Thoresen, Gjøvik 1999
- Skaare, Kolbjørn *"Norges Mynthistorie"* (bd 1) Oslo 1995
- Supphellen, Steinar *"Byadministrasjon i Noreg på 17.H. Talet"* Publ. *Stadsadministrasjon i Norden på 1700-talet* Sverige 1982
- Supphellen, Steinar *"Trondheim på 1700-tallet: Stordomstid for kven?"* Publ. *"Trondheim på 1700-tallet. Årbok Trøndelag Folkemuseum* red. Sverresborg 1993
- Sprauten, Knut *"Oslo Bys Historie"*(bd 2) Oslo 1992.
- Sprauten, Knut *"Hans Hornemann: Med embetsverket i lomma"* Publ. *"Trondheim på 1700-tallet"* Årbok Trøndelag Folkemuseum, Trondheim 1993

- Tönnies, Ferdinand "Gemeinschaft og Gesellschaft" i Østerberg red. "*Handling og Samfunn. Sosiologisk teori i utvalg*" Oslo 1990
- Ulriksen, Eli "*Utkantens håndverkere og arbeidere: en aktivitetsanalyse av "Nordre bydel" i middelalderens Tønsberg*" NIKU Temahefte 3, Trondheim 1995
- Veblen, Thorstein "*The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*" www.forgottenbooks.org 2008
- Weber, Max "*Makt og byråkrati: Essay om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*" Oslo 2005
- Wienberg, Jes "*Grund og gård i Tønsberg*" Arkeologisk rapport nr 9, 1992